

Ольга
Яворська

ЗАПІЗНІЛА
ЗУСТРІЧ

Складаю сердечну подяку за допомогу
у виданні цієї книги п. Оресту ФУРДИЧКУ –
Народному депутату України, професору, доброчинцю,
що вболіває за рідне слово.

Також щиро дякую керівникам підприємств та
організацій Старосамбірщини:

Івану ГРИСЮ	(РК СДПУ(о))
Роману БУЧКОВСЬКОМУ	(МДП)
Степану МАТКІВСЬКОМУ	(завод „Екватор“)
Богдану ДМИТРИШИНУ	(„Райавтодор“)
Мирону ДУТКО	(Ф/г „Дутко“)
Євгену ДЯКУНУ	(Старосамбірський меблевий комбінат)
Володимиру ВИШИВАНОМУ та Ігорю ЖУКУ	(ПП „Компанія „НОВА“)
Ярославу ЖИВКУ	(АТЗТ „Хортиця“)
Ігорю СЕНЕГІ	(підприємець)
Осипу КРИЧКІВСЬКОМУ	(ТзОВ „Лаванда“)
Василю АНТОШИКУ	(підприємець)
Віктору ДЮДЯЄВУ	(ПМП „Ліля“)
Зеновію ЛИТВИНУ	(ВАТ льонокомбінат „Старосамбірський“)
Юрію ШАТИНСЬКОМУ	(ПП „Чумак“)
Володимиру БАЧИНСЬКОМУ	(ТзОВ „Івор“)
Миколі САКАЛЮ та Ярославу КІЯКУ	(ТзОВ „Компанія СК“)

і всім добрим людям, хто спричинився
до випуску у світ цієї збірки.

АВТОР

ОЛЬГА
ЯВОРСЬКА

Сестрі Галі присвячую

ЗАПІЗНІЛА ЗУСТРІЧ

Повісті, новели та оповідання

Видавнича фірма
«ВІДРОДЖЕННЯ»
2001

Прозова збірка Ольги Яворської „Запізніла Зустріч“ – це хвилюючі розповіді, втілені в художніх образах, про нелегкі долі людей у час духовного занепаду.

У книжці багато роздумів про сенс людського життя, прагнення осягнути його ідеали.

Художник Василь Сава

Редактор Іван Гнатюк

Я 4702590200-7 Без оголош.
2001

ISBN 966-538-070-2

© О. Яворська, 2001.
© ВФ „Відродження“, 2001.

ПИСЬМЕННИЦЯ НЕЗЛАМНОЇ ВОЛІ

Дотепер ми знали Ольгу Яворську як обдаровану поетку – дві поетичні книжки „Зелений зарінок“ та „Висока година“ засвідчили зріст її поетичної майстерності; вже після першої авторки, що живе не в столиці і не в обласному центрі, а в малознаному селі Тур'є на Бойківщині, було прийнято до Національної Спілки письменників України, – це, що не кажіть, а певне визнання. І ось несподівано в літературно-художніх часописах „Літературний Львів“, „Сова“, „Дзвін“ появляються публікації оповідань та коротких повістей Ольги Яворської; такі вони душевно вистраждані, що, читаючи їх, весь переймаєшся болючою долею їхніх персонажів і забуваєш про все на світі, часом, хоч-не-хоч, мимоволі втираєш сльози, – читаєш і не звертаєш уваги на творчу манеру чи стиль їхньої авторки: модерний він чи застарілий, головне, що її твори по-справжньому хвилюють, мучать сумління, як сказав би Франко, і змушують задумуватися над причинами важкої долі не лише відтворених у художніх образах персонажів Ольги Яворської, а й над життям усього народу, особливо у нинішній час його морального занепаду, непростимого збайдужіння до чистоти духовних засад і взаємин, зрештою, й до себе самого, безборонного і зневіреного.

Уже вдруге перечитую рукопис першої прозової книжки Ольги Яворської „Запізніла зустріч“, і враження в мене про неї залишається таким же, як і після першого прочитання, я певний, що й читачі сприймуть її оповідання з таким самим співпереживанням. „Запізніла зустріч“ – назва символічна, здається, хоч авторка, як на людський вік, ще досить молода, і її зустріч з читачами запізнілою назвати не можна.

Думаю, що критично розглядати художні твори, – це робити розтин людського тіла, але тіло розтинають лиш мертвим, а твори – живі: як же їх розтинати? Нехай кожен читає їх по-своєму, без будь-чийого супроводу, нав'язування чиєїсь суб'єктивної думки, – власне, творчість і є живою, безпосередньою розмовою автора з читачами. Краще скажу декілька слів про саму авторку, не про біографічні дані, а про її життя в найглибшому розумінні того слова, щоб читачі знали, з яким зусиллям, з якою зібраністю волі і терпіння пише Ольга Яворська свої поетичні та прозові твори.

Навчалася в Дрогобицькому педагогічному інституті, де здобула диплом учителя математики і, залишивши рідне село Заривинці, що на Тернопільщині, переїхала в Карпати, де з вимушеними перервами, викликаними постійним лікуванням, учительює донині. Ще в молодості Ольга захворіла на важку форму туберкульозного менінго-енцифаліту, що супроводжувався паралічем, довготривалою втратою свідомості, важкими ускладненнями. Перенесла клінічну смерть, кілька операцій. Дивом вдається письменниці частково долати важку хворобу.

В незабутні часи національного відродження вісімдесят дев'ятого та дев'яностого років брала участь у поїздках з хором на східні землі України, щоб рідними піснями і словом пробуджувати духовне життя наших братів на Подніпров'ї. Коли хвороба відступає (Бог же не без милості) навчає учнів доброго, вічного і, звичайно, бере на свої кволі сили всяку домашню роботу, але про перо не забуває ніколи. Важко збагнути, де в неї береться така незламна сила волі, така самовідданість творчій праці, – просто Ольга Яворська народилася чи стала в боротьбі з важкою долею одержимую, як Леся Українка.

Хай же щастить і здоровиться їй завжди і всюди, а творчу наснагу і волю вона змалку сама черпає в любові до України, до рідного слова й народу.

*Іван ГНАТЮК,
письменник*

МАЮ ЧЕСТЬ БУТИ З ВАМИ

Багато про що можна говорити, думати, читаючи цю книжку. Про різні життєві ситуації, про любов, страждання і непорозуміння, про морально-етичні засади, якими ми часом нехтуємо задля вдоволення власних амбіцій потреб, бажань, про нелегке життя-буття горянина, про те, які ми з вами на тому короткому відтинку часу, даним нам Богом, про високу духовність і чистоту авторки цих новел і оповідань, моєї землячки з Тур'є, – Ольги Яворської.

А перш за все – про талант. Як на мене, у кожної людини є талант. Талант вирощувати хліб, майструвати і конструювати, вчити дітей, зцілювати хворих; бути керівником, організатором, політиком, підприємцем чи народним умільцем, співаком, письменником. Зрештою, талант просто жити й любити. А в неї – цієї скромної й прекрасної душею сільської вчительки з Тур'є, він – особливий. Вона вміє бачити, підмічати серцем все те, що діється довкола, чим живуть її односельці, друзі, знайомі, просто випадкові люди, і викладати безсонними ночами на папір, матеріалізувати думки у рівні рядки, так, що читаючи їх, не можна залишитись байдужим. Бо зачіпають за живе, бо разом з героями її творів проходиш шлях, який, можливо, десь був протоптаний тобою, твоїми рідними, твоїми земляками.

Якось один знайомий керівник у приватній розмові щиро зізнався, що двічі плакав у своєму житті. Одного разу у молодому віці, і вдруге – вже у зрілому, коли прочитав у газеті оповідання Ольги Яворської про батька, який так і помер в лікарні, не дочекавшись сина через черствість невістки. Десь подібна ситуація була і в його житті. Якщо прочитане зворушило суворе чоловіче серце, – це вже талант.

І я вдячний Богу, щасливий тому, що можу і маю можливість спричинитися до його утвердження, розквіту, допомогти побачити світ цьому, на перший погляд, простому і скромному, але життєвому, вишуканому витонченому витвору розуму, сили і духу вчительки з Тур'є.

Це друге видання Ольги Яворської, яке маю честь спонсорувати, за що щиро вдячний нашій славній поетесі і письменниці. Буду радий, якщо цей скромний вклад у духовну скарбницю Старосамбірщини стане бодай крихтою виправдання довір'я, виявленого мені, як народному обранцеві. І вірю, що чудові оповідання, новели моєї землячки, так само, як і поезії, проторують шлях до найпотаємніших струн людської душі, знайдуть свого читача.

З глибокою повагою і шаною
до авторки пані Ольги Яворської,
до читачів, до своїх краян

Ваш Народний
депутат України

Орест Сущука

Дош лив як з вігра...

Василь Романюк клепає косу. Сонце ще не зійшло і вранішня прохолода приємно наливала тіло силою і здоров'ям. Був це міцний, кремезний чоловік з довгими козацькими вусами. У свої 52 роки не відчував наближення старості. Русе волосся ледь посріблене сивиною, з-під чорних густих брів – теплий погляд сірих очей.

Невеличка хата купалася в зелені.

Дружина з дочкою насіяли і насадили багато квітів. Вони, розквітнувши, звеселяли обійстя.

Був Василь великим працелюбом. Знав теслярську справу, розумівся на будові, в пору косовиці вміло орудував косою, не цурався ніякої роботи. Не був він п'яницею, хоча при нагоді міг перехилити чарку. Але п'яним його ніхто не бачив.

Працював з дня на день, збудували з дружиною нову хату для одиначки Марти.

Поклепавши косу, сів на пенюк і задумався. Непокоїла доля дочки. Перед самим весіллям наречений заявив, що їде добровольцем в Афганістан. Просили, вмовляли не їхати – не допомогло. Поїхав туди добровільно, а звіди привезли... У цинковій труні.

Важко переживало цю смерть село. А Марта, їхня одиначка Марта, побивалася день і ніч. Плакала, не спала ночами. Через деякий час плакати перестала, але замкнулась в собі. Ні подруг, ні хлопця ніякого. Все сама.

Рік за роком біжить, а Марта тужить душею і ніхто її втішити не може. Коли усміхається, то так сумно, що серце кров'ю обливається, – дивлячись на неї.

Задумався батько, зажурився.

– Мартусю, доки ти, дитино, будеш в хаті сидіти? А піди-но пройдися трохи. Гріх в такий день залишатися в чотирьох стінах.

Мати, молода ще, вродлива жінка, дивилася на дочку з великим жалем.

– Чуєш, як музики грають? Не хочеш іти на танці, то хоч музику послухай. Літо надворі – старе і мале любується його красою, а ти все щось думаєш. Юрка вже не воскресиш, а тобі жити треба.

– Мамо! – подивилася з докором на матір.

– Що, мамо? Ну що, мамо? Хіба не правду кажу? Всі твої товаришки мають сім'ї, діти, в них є для кого жити, а ти нудиш світом. Бодай Бог боронив, щоб ти серце своє з ним закопала.

Рясні сльози капали мамі з очей. Вона час від часу покусувала губи.

– Одна ти у мене, як ясна зіронька. Страшно мені подумати, що так твій вік пропаде в самотині і смутку.

Марта підійшла до мами, обняла за плечі.

– Не можу я нікого полюбити, мамо.

– Не можеш, бо не хочеш. Скільки хлопців сваталося.

– Як я можу зрадити Юркові, він же так мене любив?

– Якби так любив, то не йшов би добровільно на війну. Він знав, що йде під кулі. Заради чого було йти вмирати в Афганістан? Якби він боронив рідну землю від ворога, я би все зрозуміла, а то пішов на чужу зі зброєю. Його не посилали примусом, так як тих солдатів, що там полягли. Чому ж твоя любов його не зупинила?

– Мамо! – мовила з докором і опустила руки.

– Якби ти мала дитину, то зрозуміла б, яке то велике щастя жити заради неї.

– А як з нелюбом жити, мамо? Це ж так страшно.

– Страшно тому, хто не жив. Немає нічого страшнішого від самотності і від усвідомлення того, що ти нікому не потрібна.

– А хіба я не потрібна вам і татові?

– Ой, донечко, ми ж не вічні.

Помовчали. Марта підійшла до вікна. За вікном розкошувало літо.

Була висока, струнка. Біле, пишне волосся гарно відкривало високе чоло з чорними тонкими бровами. Мала гарненький носик і червоні, як вишні, привабливі уста. Сині великі очі, обрамлені густими віями. З виду була бліда, але шкіру мала ніжну і чисту. Марта була справжньою красунею, і тому ще ученицею відчувала на собі захоплені погляди.

Мати нечутно вийшла, залишивши дівчину на одинці з невеликими думами.

Юрко був її великою любов'ю, яка не тільки обпекла, але, мабуть, спалила серце. Принаймі так думала сама Марта, залишаючись байдужою до всього чоловічого роду. Але мати, її добра кохана мати, – журилася кожен день і її журба мучила Марту. Дівчині йшов двадцять восьмий рік...

* * *

Звістка про те, що Романюкова Марта виходить заміж за півдня облетіла ціле село. Люди знали про її велику любов і звикли до того, що вона всім залицяльникам відмовляла, що дуже часто ходила на цвинтар, носила квіти – зимою чи літом, восени чи навесні, – що годинами сиділа біля могили коханого, а дехто навіть чув, як говорила до нього. Ніхто точно не знав за кого виходить Марта. Одні говорили, що за вчителя історії, бо Марта була вчителькою, а вчитель історії був нежонатий, інші, що за якогось лікаря з району, а ще інші – просто розводили руками. Але шила в мішку не сховаєш, і вже через день село облетіла нова звістка, що Марта виходить за нового лісничого, який появився в селі місяць тому.

Романюки вирішили справляти невеличке весілля, запросити тільки найближчих родичів.

Марта відмовилася одягати білу сукню і фату. Всі гості помістилися у двох кімнатах. Цікаві очі притягала молода пара. Наречена одягла світло-голубу сукню, що дуже личила їй. Тонесенький шифон облягав стан і ніжними хвилями спадав донизу.

Біле волосся, яке вона заради торжества підкрутила, було таке прекрасне і блискуче, таке живе і пишне, що від нього не хотілося відводити погляду. І вся вона ніби світилася якимось внутрішнім світлом, що надавало їй обличчю казкової чарівності.

Богдан, так звали нареченого, був високий на зріст, міцно збудований, стрункий. Смагляве, трохи блідувате лице, прямиї ніс, чорні очі і повнуваті червоні губи свідчили про його вроду. Волосся мав чорне, як смола. Такими були його брови і невеликі вуса. Років було йому понад тридцять.

Гості вже сиділи, коли молоді тримаючись за руки, прийшли до них. Батьки молодих сиділи з хлібом, перед ними було простелено вишитий рушник. Наступила хвилина батьківського благословення. Марта зустрілася очима з мамою і прочитала в них стільки щастя і стільки жалю, стільки радості і стільки болю, що змусила себе щасливо посміхнутися. Після традиційного ритуалу, почалася весільна забава. Кілька випитих чарок і загальне пожвавлення охопило гостей – сміх, жарти...

Олена, мама Марти, не могла відвести погляду від дочки і її нареченого. Марта сиділа півобертом до Богдана і уважно слухала якусь розповідь, час від часу вона хитала головою, зрідка усміхалася. Він дивився на неї ніжними, закоханими очима. Була це прекрасна пара і виглядала дуже щасливою.

Олена ще не могла опам'ятатися після того дивного вечора, коли Марта сказала їй, що виходить заміж. Сказала так просто, легко. Олена, що так чекала цього дня, раптом злякалася. Щось здавило їй горло, стало важко дихати. Вона дивилася на Марту так, ніби бачила вперше.

– Мартусю, донечко моя, якщо ти це робиш заради мене, то не треба. Проти долі йти не можна, це гріх. Хай буде так як було, хай діється воля Божа. Ти з нелюбом жити не зможеш. Зведеш себе до кінця.

Стояла проти матері красива і спокійна.

– Це доля, мамо.

– Дав би Бог.

І знову:

– Мартусю, ти ж його зовсім не знаєш, походи ще трохи.

– Мамо, ми вирішили, що в суботу поберемось. Але щоб без гучних забав, щоб просто.

Олена не відповіла нічого.

* * *

Богдан побачив Марту випадково, в автобусі. Вродливе лице було ніби виточене з білого мармуру. Сині великі очі вражали якоюсь незбагненою печаллю. Він якусь мить дивився на дівчину.

– Можна сісти біля вас?

– Будь ласка, сідайте.

Вона проїхала одну зупинку і встала, щоб вийти. Уже виходячи з автобуса, дівчина раптом обернулася і погляди їхні зустрілися. Богданів – щиро захоплений, Мартин – здивований.

Господиня, в якій Богдан квартирував, розказала йому вечером все: і те, що Марта вчителює в місцевій школі, і історію її нещасливого кохання. А закінчила словами, що не варто собі Мартою головою забивати, в селі багато гарних дівчат, які підуть за ним на край світу, бо він гарний, як Олекса Довбуш. Богдан, усміхнувшись, пішов спати, але сон відганяли здивовані сині очі. Він потихенько встав, одягнувся і пішов до хати, де за словами господині живе Марта. Одне вікно в будинку світилося. Богдан тихесенько підкрався і у шпарку, біля занавісок, заглянув усередину.

Він затамував дихання. В кімнаті була вона. Сиділа за столом і читала книжку. Пасмо пшеничного волосся впало на високе чоло, лівим кулачком підпирала щоку. Він ніби загіпнотизований дивився на дівчину. Пройшла хвилина, друга, третя... Відійшов од вікна, хвиля сорому залила лице. Уявив себе, 34-річного парубка, що підглядає в чуже вікно. Швидко пішов геть, не оглядаючись. Такого з ним, за його тривале парубкування, ще не було.

На другий день, приїхавши з лісництва, пішов оглянути ліс. Легким кроком ступав між березами, коли раптом побачив її. В джинсах і білій тенісці, вона, присівши, дивилась на їжака. Почувши кроки, підняла голову і знову той здивований погляд синіх очей.

– Злякалась? – чомусь говорив зразу на ти.

– Ні, не злякалась, – мовила тихо.

Присів біля неї.

– О, який красень. Де ти його знайшла?

– А тут... – і запнулася.

– Хочеш, я тобі ліс покажу.

– А навіщо мені його показувати, коли я його знаю краще від вас, я тут виросла, – і засміялася, відкривши два віночки білосеньких зубів.

Після кількох зустрічей вони вирішили одружитися фіктивно. Марта пішла на такий крок заради матері, а Богдан – заради того, щоб не втратити Марти. Він знав, що вона не любить його і тому якомога глибше ховав свої почуття. Мотивував свій шлюб тим, що хоче поїхати за кордон, а для цього йому треба бути одруженим. І ніхто в цілому світі не знав правди. Всі захоплено дивилися на щасливих молодят, тільки серце матері ніло надоїдливо і млосно.

Гості, співаючи і жартуючи, раптом згадали ще про один штрих ритуалу: спочатку пролунало поодиноке, а потім багатоголосе „Гірко!“ Погляди їхні зустрілися. Його – жагучий, ніжний, її – зляканий, розгублений. Але гості не вгамовувались, кричали на всі голоси. Богдан тільки на якусь долю секунди торкнувся устами Мартиних уст. Це не був поцілунок, це був подих пекучого вітру, який будить з мертвого сну задубілу природу.

Одна – єдина мить і Марта зрозуміла все. Їй раптом стало страшно від безумства, яке затіяла. Ще раз подивилася на Богдана. Сидів задуманий.

– Ти перший раз женишся? – пожартувала.

Богдан довго не відповідав, а потім глянув на неї так серйозно.

– Перший, Марто. Перший і останній.

Чорні вії затремтіли, закриваючи сполохану синь очей.

– Богдане, це ж тільки умова, – нагадала.

– На жаль, так, – дивився мимо неї.

Підійшла Богданова мама, щиро поцілувала обидвох. В її очах було стільки непідробленої радості, стільки щирого захоплення, що Марту охопило відчуття страху.

Весілля, хоч було і невеличке, вирувало хмелем і музикою цілу ніч. Жарти, співи, сміх... Під ранок захмеліли гості і вимучені батьки відпроваджували молодих до нової оселі, яку збудували для єдиної дочки люблячі батьки. Нова хата, облицьована білою плиткою, сміялася до людей великими вікнами. Віддалена від осель, вона тулилася до високої кучерявої гори. Велике подвір'я прикрашали грядки квітів. В цьому будинку ще ніхто не жив, але з обійстя вже було видно, як дбайливо і вишукано тут все підготовлене для життя. Гості провели молодих до хвіртки і повернулися до господи батьків завершувати забаву.

Марта підняла килимок, взяла з-під нього ключ і подала Богданові. Він відчинив сінешні двері. Зайшли до середини. Всюди було чисто і затишно. Марта відчинила двері у велику кімнату.

– Це твоя кімната, Богдане.

Велика світлиця була чисто прибраною. На столі – букет троянд. Ліжко, стіл, шафа, книжкова шафа, велике дзеркало. На підлозі – м'який килим.

– Моя – буде навпроти. А справа, від твоєї, є ще одна, можеш нею користуватися, кухня – спільна. Їсти я готуватиму. – Замоквкла. Богдан мовчав.

– Чому мовчиш?

– Сідай у моїй світлиці, – подивився на неї якимось дивно, ніби щось запитав.

Сіла, подивилася на нього пригнічено.

– Недобре ми вчинили, Богдане, ой, недобре. Обманути всіх – це ж так страшно. Обманути маму, тата... О що ж далі? Рано чи пізно...

– Іди до себе, Марто. Йди, я тебе прошу.

Вона вловила його погляд. І було в тих очах стільки болю, що Марта більше не промовила ні слова, мовчки пішла до себе в кімнату.

Сонце вже зійшло і перші його промені впали на підлогу, на ліжко. Вона довго стояла, а тоді почала повільно роздягатися. Совість мучила її зболену душу.

– Навіщо, навіщо було це робити? Як я житиму з ним в одній квартирі? Юрчику, серце моє, прости мені, – прошепотіла і заплакала. – Я буду вірна тобі до самої смерті. Клянусь... А Богдан виїде і не повернеться. Це ж заради виїзду він намовив мене на це весілля. Це ж його, його ідея. Він переконав мене. Згадала його погляд, коли випроваджував її.

– Прости нам, Господи, – склала руки, як до молитви.

Смеркалося, коли Марта з Богданом пішли знову до батьків. Треба було дещо взяти. Коли верталися з повними сумками, сіли на лавочку біля хати. Ніч тепла, зоряна. Така чарівність навкруги, що аж говорити страшно, щоб не порушити величі літнього вечора.

– Марто, ти така чарівна.

Здрігнулася від несподіванки: „Не кажи так, я звичайна дівчина, та й не молода вже. Краще розкажи про себе. Я ж про тебе нічого не знаю“.

Богдан не відізвався.

– Мабуть, у тебе також щось не так, якщо ти зважився на таке. Може, тебе дівчина зрадила? Розкажи мені, тобі легше буде. Ми ж з тобою друзі.

Пахло матіолою...

– Якщо не хочеш говорити, то не говори. Вибач мені, що набридаю. – Вона замовкла.

Богдан дивився на її пишне волосся, яке прекрасними хвилями вкривало плечі і груди, дивився на її гарний профіль.– Яка вона мила, яка вона незвичайна...

* * *

Проїшов місяць... Богдан зранку ішов на роботу, приходив ввечері. Працював лісничим, користувався державною машиною, але додому нею не приїжджав.

Марта щодня просила його приходити на обід, та він відмовлявся. Снідали і вечеряли разом. Прати свої речі Богдан Марті не дозволяв, прав сам. Вечорами з кімнати виходив рідко. Інколи грав на гітарі і співав. Марта в кухні чула його чудовий голос.

Кожної неділі Марта брала букет квітів і йшла на цвинтар. Там затримувалась на 2-3 години. Богдан сидів біля вікна і завжди чекав, коли вона повернеться. Поверталася з опущеною головою, і після того довго сиділа у своїй кімнаті. Чув, як повертала замок, хоча ніколи не заходив до неї.

Того дня Марта вирішила спекти торт. Вона так старалася, бо до цього часу все робила разом з мамою. Приготувала вечерю, накрила стіл, поклала у вазу три білі троянди. Богдан трошки запізнівся. Прийшов – і зразу в душ. Коли сіли за стіл, поклав перед Мартою жмут грошей.

- Що це? – здивувалася.
- Мій зарібок, Марто.
- Навіщо мені?
- Як навіщо? Ти ж моя дружина.
- Ти що знущаєшся?
- Ні не знущаюсь, я прошу тебе: візьми гроші, ти ж мене годуєш, – він запнувся. – Ну і купи собі щось, що хочеш.

Марта почервоніла. Богдан вперше побачив, як вона гнівається. Ясні очі потемніли, налились сльозами.

- Забери гроші! Вона стала проти нього, – гнівна і прекрасна.
 - Я не хотів образити тебе, Марто.
- Він забрав гроші. Сіли вечеряти, їли мовчки.
- А я торта спекла, не знаю чи смачний.
 - Зараз попробуємо, – усміхнувся.

Марта подала торт і каву.

- Тобі ціни нема, Марто, я ніколи не їв такого смачного торта. Марта зашарілася. Від її злості не залишилось і тіні.

– Я старалася, щоб тобі сподобався.

– Дякую.– Він встав і лагідно подивився на неї.– Давай помию тарілки, ти втомилася.

– Ну що ти, Богдане, я помию сама. Митимеш, коли канікули закінчаться і я піду на роботу, отоді я сама тебе проситиму.

Телевізор дивилися разом в нічий кімнаті. Інколи Богдан першим ішов до своєї кімнати, а бувало, що Марта залишала його. Цього вечора вони засиділись.

– Знаєш, Богдане, мені інколи так соромно за наш вчинок, за нашу брехню. Брехня є завжди брехнею, якими б мотивами вона не була зумовлена.– Марта сиділа на дивані, підбравши ноги.

– Ніколи ні за чим не шкодуй, якщо вже не можна нічого змінити, – Богдан дивився на неї прямо і як їй здалось – суворо.– Ти ж хотіла, щоб мама заспокоїлась.

– Так, дуже хотіла, – зізналась просто.

– А якби Юрко повернувся, він зрозумів би тебе?

– Як це повернувся? Сині очі округлились. Хіба мертві повертаються?

– А якщо він живий?

– Його ж похоронили на цвинтарі.

– А ти бачила його лице?

– Ні, не бачила. Труна була закрита, відкривати не дозволяли.

– А ти знаєш, Марто, як буває інколи, що похоронять солдата, а він потім повертається – живий-здоровий.

Марта стала проти нього бліда, як крейда.

– А, може, він у полон потрапив, а хоронили когось іншого і от прийде колись день, він повертається і запитає: „Чому ж ти, Марто, не дочекалася мене?“

– Ну і що, що запитається, – сказала гордо.– Невже ти думаєш, що Юрко не зрозумів би мене?

– А, може, він справді живий?

– О Боже! Ні-ні, вони бачили, як він загинув.

– Хто бачив?

– Ті двоє, ті...– голос Марти затремтів.– Я піду, Богдане, у мене болить голова.– Вона тихо вийшла.

Богдан знав, що поступив жорстоко і сам себе не міг зрозуміти. Він пильно спостерігав за Мартою протягом цілої розмови, бачив її страждання, а якась темна сила, ніби штовхала його: – говори! Він відчував, як ревність підступила до самого серця, здавлювала його.

Марта зайшла до своєї кімнати, змучено сіла на ліжко. Пригадала той день...

Ціле село зібралось біля Юркової хати. Коли привезли цинковану труну, зойк сколихнув гори.

– Покажіть, покажіть мені його, – лементувала Юркова мати, – покажіть мені мою дитину.

– Не положено, мати, – відповів якийсь військовий.

– А може, то не він?

– Він, мати, я сам його укладав.

Морозний січневий день. Неділя... Марта ніколи не забуде цього дня... Після нього наступила темнота... Пустка душі... страшна ностальгія.

Туга чорна, як ніч, душила Марту ночами, вона сідала на ліжко і просиджувала на ньому до ранку, згадуючи кожне слово, кожен крок Юрка.

– Знаєш, Марто, якби я вмер, моя душа ніколи б від тебе не відступилася і нікого б до тебе не підпустила, – сказав колись жартома. – Запам'ятай це.

– А якби я вмерла?

– Я б тоді, як Квасімодо, ліг біля тебе і до смерті тримав би тебе в своїх обіймах.

– Давай жити, – запропонувала Марта.

– Давай жити, – сміявся Юрко і цілував її, цілував.

Після таких безсонних ночей ходила, як примара, почувалась безсилою і кволюю: боліло усе, а найбільше голова.

Богдан голився в ванній кімнаті.

– Доброго ранку, – привіталась тихо.

– Доброго ранку, – відповів коротко. Снідали мовчки. Марта була пригнічена.

Коли Богдан пішов, зрізала квіти і пішла на цвинтар. Там обняла чорний холодний мармур і заридала.

Здригнулась від того, що хтось обняв її за плечі. Подивилась злякано – мама.

– Ходім, Марто, додому. Ходи, донечко моя. – Пригорнулась до маминих грудей і заридала ще дужче. Мама ні про що не питала.

– Заспокійся, дитинко моя. Заспокійся, Мартусю, – привела дочку до хати.

– Ляж собі, дитинко, спочинь. – Сідала біля Марти, гладила її пишне волосся, а сльози рясним дощем падали на доччину голову.

– Чуло моє материнське серце, ой чуло, – промовила тихо, коли Марта заснула. Прокинувшись, Марта була спокійна.

– Чи не образив тебе часом, доню, Богдан?

– Ні-ні, мамо, що ви? – Вона поцілувала маму і пішла додому.

Марта здивувалась, що Богдан вже дома. Він подивився на неї запитливо, але нічого не сказав. Коли Марта покликала його обідати, він приніс якийсь пакунок і подав їй.

– Я хотів тобі щось купити, але не знаю, чи сподобається.

Марта розгорнула згорток. Біла тонка блузка...

– Яка чудова! Ти для мене купив? – щиро здивувалась.

– Сподобалась?

– Дуже сподобалась, але не треба було робити цього. – Подивилась йому прямо в очі. – Одягну на перше вересня. Дякую тобі. – Марта раптом підійшла і цмокнула його в щоку.

Виявлена Мартина вдячність не порадувала Богдана, важкий клубок підкотився до горла.

По вечері, опинившись знову в обіймах самотності, згадував усе: і перший день знайомства, і той день, коли сповнений безумства, підглядав у щпарку вікна, весілля і співжиття з нею.

Якби вона знала, якби тільки знала...

Прагнув заснути, але сон не приходив. Перед очима знову стояла вона. Так бути далі не може. Щось треба діяти. Але що Богдан поки-що не знав.

Тихо встав і пішов до лісу. Місяць і зорі раювали на чистому, безхмарному небі. Підійшов до водоспаду, сів і задумався. Розумів, що зробив дурницю, оженившись таким чином. Душі не було рятунку від синяви її очей. Була завжди лагідна, тиха, якась покора вляглася зморшкою поміж бровами. Була така гарна і така печальна... Розумів, що не може покорити її серце, і від цього дуже страждав. Співжиття ставало нестерпним. Вернувся пізно. Двері були не зачинені. Довго сидів на дивані. Згадав, що не зачинив дверей. Виходячи, завважив, що двері у Мартину кімнату також не зачинені. Сам не відаючи що робить, відхилив їх сильніше. Вона спала. Біле волосся розсипалось по подушці, світло місяця освітило лице. Ковдра зсунулась і було видно, як пінімаються і опускаються під сорочкою невеличкі круглі груденята. Богдан стояв, як вкопаний, не маючи сили поворухнутися. Раптом він опам'ятався і пішов геть. Хвиля сорому залила лице так, як тоді, коли підглядав у вікно. Спати не міг. Заплющить очі, а перед очима Марта – чиста, як зоря. Така близька і така недосяжна.

А тим часом прийшов золоточубий вересень. Приніс він нові клопоти Марті. Вечорами засиджувалась над зошитами і читала

інколи до півночі. Так хотілося, аби її вихованці полюбили світ літератури так, як любить її вона.

Богдана все більше відкривала для себе. Її дуже здивувало його захоплення літературою. Приємно було слухати як він грає на гітарі. Ще більше здивувалася, коли попросив дозволу пограти на фортепіано і зіграв сонату Бетховена.

Коли Богдана довго не було, вона відчувала, що хвилюється, а почувши його легкі кроки, радісно збентежувалась. Вони інколи ходили лісом і Марта не могла начудуватись осінньою казкою.

Якось в неділю Марта, як завжди, пішла на цвинтар. Повернулася змучена і розбита. Перед очима погляд Юрка – веселий, трошки зухвалий, а далі – погляд Богдана...

Під вечір вийшла на подвір'я. Сіла втомлено на лавку. Сумління не давало спокою, щораз то більше дошкуляло їй.

– Не хочеш пройтись до водоспаду? – Богдан ніжно накинув їй на плечі свою куртку.

– Хочу, – відказала тихо, встала і пішла швидко вперед. Від падаючої води несло холодом і загрозою.

– Там страшна круговерть, якщо попадеш туди, не виберешся. В нас колись хлопці там потопилися.

– Може спробувати? Якби я знав, що будеш любити мене мертвого так, як Юрка, то скочив би туди навмисне, – пожартував невдало.

Чорні вії стрепенулись, а очі налились слізьми.

– Богдане, я не хочу, щоб ти закохувався в мене, я приношу нещастя, я Юркова наречена.

– Я й сам не хочу цього, Марто. Юрко щасливіший за мене.

– Не кажи так. Розкажи мені про себе, – попросила по хвилині. – Богдан мовчав.

– Ти вже не молодий, не може такого бути, щоб в тебе не було ніколи дівчини.

– Не люблю, Марто, нікого впускати у душу, пробач.

– Звичайно, не гнівайся, – опустила очі.

– А щодо любові, то я й справді нікого по-справжньому не любив, приймав життя розважливо, любив флірт.

Верталися додому пізно: обоє засмучені, обоє стривожені.

* * *

Наприкінці листопада випав сніг. І хоч кажуть люди, що перший сніг ніколи не лежить, цього року він залишився. П'ять

днів падав і падав, а потім вдарили морози. Зима розпочалась. Справжня карпатська красуня-зима. І так тривало цілий грудень.

Тридцятого грудня Богдан приніс ялинку. Це було справжнє диво. Марта зразу заметушилась, радісна і рум'яна. Прибирали ялинку разом у нічній кімнаті. Навколо все набрало святкового урочистого вигляду.

Наступного дня вона, як справжня господиня, смажила, варила, пекла. Богдан допомагав їй, дивуючись її переміні. Звечора пішли до Мартиних батьків. Мати, побачивши веселу і розрум'янену дочку, звела очі до образів: „Слава ж Тобі, Господи“. Батько, міцний кремезний чолов'яга з довгими козацькими вусями, щиро обняв обох.

Коли вдарив годинник дванадцять, підняли келихи з шампанським. Посіділи, погомоніли. Десь біля другої покинули батьківську хату. Надворі знялася завірюха, тож іти було важко. Богдан узяв Марту під руку.

– Ось так би все життя, – сказав ніби сам для себе. Марта промовчала. Коли зайшли до хати, то геть були запорошені снігом. Почали обтрушуватись. Суму не було. Марта вся зарум'янилася від морозу і вітру. На ній була голуба весільня сукня, волосся живими хвилями вкривало плечі.

– А давай засвіtimo нашу ялинку, – попрохала несміло Богдана. – В мене ще ніколи не було такої чудової ялинки. Очі Марти світилися тієї неповторною красою, яка змушує забути про цілий світ і пам'ятати тільки про них. Богдан увімкнув магнітофон, ніжна мелодія наповнила кімнату.

– Давай потанцюємо, Марто, – простягнув руку.

Стала навпроти нього – прекрасна і світла. Відчула на своїх плечах ніжні міцні руки, які дедалі міцніше пригортали її, гарячий подих – все ближче і ближче... І раптом на устах його уста...

Марта всім тілом пригорнулася до Богдана, але це була тільки мить... Вона відштовхнула його – горда і гнівна. Сині очі потемніли, налились слізьми.

– Геть! Забирайся геть! – Якусь хвилю дивились одне на одного, а потім він повернувся і пішов. Пішов в одній сорочці, з непокритою головою. Опам'ятавшись, Марта вибігла за ним, але розлючений вітер замітав сліди, які вели до лісу.

Вернулася мовчки до кімнати. Не знала, що робити. Почала нервово ходити туди-сюди.

– Це я, я всьому винна. Навіщо було одягати цю сукню, крутити волосся? Навіщо було танцювати? Навіщо було виходити за нього заміж, коли я не люблю його?

Перед очима Богданове лице – бліде, як папір, і очі, в яких раптово спалахнув якийсь дивний вогонь.

– Боже, що ж мені робити? Я знала, знала, що так буде, я відчувала це. Чому його так довго немає? Він же замерзне, загіне.

Думка про те, що Богдан може загинути бритвою полоснула по серцю.

– Ні-ні він не може загинути, Господи, дай, щоб він вернувся.

Все тіло Марти тремтіло, немов у пропасниці, лице було мокре від сліз. Раптом вона ніби вчула голос Богданової матері, побачила її простягнуті руки: „Марто, де ти діла мого сина? Навіщо ти вбила його? Віддай мені сина, Марто“.

Вітер стогнав за вікном, як дикий звір. Сосни шуміли. Стало так страшно. У лісі можуть бути вовки, він же голіруч. Марта затулила долонями лице, а перед очима – мертве обличчя Богдана. Бліде, з заплющеними очима.

– Боже, дай, щоб нічого лихого не сталося. Я піду, піду його шукати. Зав'язалася хустиною, одягнула шубу, взулася. Мить подумала і взяла Богданову рушницю. Навіть не знала заряджена вона чи ні, не вміла перевірити.

Ніч зустріла її холодним завиванням вітру, зразу засипала снігом. Сліди вже замело і Марта глибоко западала в снігу.

– Богдане! – закричала і злякалася свого голосу, він був ніби з-під землі, якийсь чужий і глухий.

Вперто йшла вперед, важко дихаючи. Ще трошки, ще кілька метрів. Біля водоспаду нікого не було.

– Богдане! – знову закричала вона, але шум води заглушив її голос.

Раптом Марті стало страшно. Усвідомила, що одна в лісі серед ночі, перед скаженим завиванням вітру. Повернулася, хотіла бігти назад, але ноги провалювались у сніг, вітер заважав. Помало пішла – крок за кроком. Відчула, що дуже втомилася, тільки на мить присіла відпочити, як сніг заблестів голубими, зеленими, жовтими іскрами. В тому сьайві раптово зацвіли дерева, заспівали пташки. Сонце пригріло Марті лице і стало так хороше. А кругом зацвіли квіти. Марта дивилася на цю красу широко розплющеними очима, промені сонця переливалися дорогоцінними діамантами. І раптом в тому сьайві стрункий юнак з блідим лицем і чорними очима, він простягає праву руку, на якій виблискує обручка.

– Ти хто?

– Я чоловік твій, Марто, я Богдан.

Але ж... Він бере Марту за руку, пригортає до себе. Звідкись взялася друга постать... Знову простягнена рука.

– Ти хто?

– Я наречений твій, Марто, я Юрко, ти ж мені поклялася. Сліпуча усмішка все ближче і ближче. І раптом Марта бачить замість очей червоні ями, а сліпуча усмішка перетворюється в страшний вишкірений рот на сірому, як земля, обличчі.

– Я наречений твій, Марто.

Марта з жахом хоче сховатися за Богдана, але його вже немає, до неї іде Юрко з землянистим обличчям і сміється, страшно сміється.

– Ти моя, Марто.

– Ні – жах проймає Марту.– Богдане! – кричить і розплющує очі. Богдан пригорнув її до себе.

– Я тут, Марто, я тут. Ходімо додому. Марта з подивом дивиться на нього. В шапці і кожусі – він.

– Це ти, Богдане?

– Я, Марто. Ти можеш іти?

– Що зі мною?

– Ти чуть не замерзла, ходімо додому.

– Я тебе шукала, Богдане.

Богдан знову пригорнув Марту до грудей, взяв на руки і поніс. В хаті налив у миску холодної води, вона замочила руки. Він, ставши на коліна, почав розтирати їй ноги, припав лицем до холодних ніг: „Прости мені, Марто“.

Вона ледь-чутно прошепотіла: „Я так налякалася“.

– Я знаю, прости мені. Іди лягай спати.

Наступного дня Марта захворіла. В неї піднялася гарячка, боліло горло. Майже весь час спала. Богдан захвилювався, викликав лікаря.

Лікар довго оглядав Марту, приставляючи слухавку то до плечей, то до грудей. Потім подивився в горло і похитав головою: „Перестудилася, в неї ангіна“.

Поки він щось радив Богданові, Марта заснула. Богдан, взявши рецепти, пішов до аптеки. На душі було важко. Не давало спокою відчуття вини, розумів, що далше так жити неможливо. Марта ввійшла в його душу зразу, ввійшла так сильно, що життя без неї не мислив.

Купивши ліки, повернувся додому. Марта спала. Торкнувся долонею чола, гаряче. Загрів чай, заварив рум'янку полоскати горло. Знову поклав їй руку на чоло.

– Прокинься, Марто, випий ліки.– Вона розплющила очі, випила все, що Богдан подав. Він сів на стільчик біля ліжка,

взяв Марту за руку. Рука була холодна, як лід, і тремтіла-тремтіла. Почав зігрівати їй руки. Марта дивилася на нього широко розплющеними очима і раптом побачила, як відчинились двері і в хату зайшов Юрко. Він наблизився до Богдана ззаду, вхопив його за шию і почав душити. Він реготав і кричав, відкриваючи беззубий рот.

– Марта моя наречена, – так страшно прохарчав, і знову його очі засвітилися червоним світлом. Марта відчула, що не може кричати, що вона ніби втратила голос.

Все нижче і нижче хилиться Богданова голова, все страшніше і страшніше Юркове лице. Вона збирається з силами і відчайдушно кричить.

– Марто, прокинься, чому ти кричиш?

Зрозуміла, що це був сон, полегшено всміхнулася.

– Коли я хворів малим, мені завжди щось страшне снилося.

На ніч гарячка трохи спала і Марті полегшало. Богдан не відходив від неї.

Через три дні Марта підвелася. Була бліда, трішки змарніла, але не втратила своєї привабливості.

На святвечір Марта запропонувала по вечеряти у батьків. Богдан згодився і, коли сутінки сповили село, почали збиратися.

– Підемо, я засвічу свічку на цвинтарі.

Вперше ішли на цвинтар разом.

Марта закуталась в пухову хустину, одягнула шубу. Йшли повільно, коли-не-коли перемовляючись. Майже на кожній могилі вже світилися свічки, світилися вони і на могилі Юрка. Марта підійшла, поцілувала фотографію, засвітила свічку, клякнула на коліна біля пам'ятника, молилась. Богдан стояв і дивився на фотокартку, ніби бачив живого Юрка. Примружені чорні очі, хвацько закинута назад голова, красиве вольове підборіддя.

Люди, що йшли до своїх рідних, не приховуючи зацікавленості, дивилися на молоде подружжя.

Марта всгала з колін, ще раз поцілувала фотокартку і, опустивши голову, мовчки пішла. Богдан пішов за нею. Він відчував на потилиці примружений погляд Юрка, що ніби насміхався з нього. Зупинився, обернувся.

– Відпусти її душу, – благав мовчки.

– Нізащо, – сміялися примружені очі.

Минуло кілька днів... Марта поступово виходила з стану депресії. Вона знову зустрічала Богдана усмішкою, поралась на кухні, читала, дивилась телевізор, ніби й не було Нового року і пригоди в лісі. Але Богдан щораз то частіше заглиблювався

в невеселі думки і лише зрідка Марта ловила на собі його захоплені пристрасні очі. Інколи він розповідав їй про своє студентське життя, але ніколи в його розповідях не було місця дівчатам. Марта привикла до того, що вони разом з Богданом засиджувались до півночі. І так з дня на день.

Весна почалася пізно. Майже до середини квітня тримали морози і падав сніг. Кінець квітня приніс тепло. За кілька днів розпустились дерева, зазеленіла травичка. А в травні земля потонула в пахучому шумовинні цвіту, шелесті трав і щебетанні пташок. Душу Марти заповнила предивна радість життя. Вона не могла на милуватись красою. Біля хати копали грядки, сіяли квіти, садили картоплю. На роботу ішла з величезним задоволенням, з роботи бігла готувати їсти, поралася дома, виглядаючи Богдана. Кожен раз вибігала йому назустріч щира і привітна.

Одного дня Богдан чомусь прийшов пізно, похмурий. Від вечері відмовився, сказав, що втомився і хоче спати. Марта вийшла надвір, сіла на лавочку. Щось дивне творилося у її душі. Дивилася на Богданові вікна, але в нього не світилося.

– Може захворів? – стривожилась. Марті все важче було з ним. Хлопець замкнувся в собі і здавалося не хотів помічати її. Пригадала свої слова, сказані в переддень весілля: „Підеш від мене, коли захочеш“.

– Авжеж, – засміявся Богдан.

Вечір був теплий, зоряний.

– Ні-ні, я не хочу, щоб він пішов від мене, – говорила в думці сама до себе. – Підла я, підла, – мучила інша думка. Я використала його, використала.

Бачила себе збоку, самозакохану і хитру, що тримала цього хлопця, як річ, сховавши перед ним душу, і не відпускала.

– Ні-ні, це неправда, неправда – сперечалася з собою. Скільки разів їй хотілося простягнути до нього руки, впасти в його обійми, але якась сила тримала її, не давала зробити крок назустріч. Скільки разів вона подумки голубила його чорне волосся...

Марта злякалась своїх думок. Тихо пішла до хати. Думка про те, що Богдан хворий, не давала їй спокою. Легенько відхилила двері до його кімнати.

– Ти спиш, Богдане?

Він лежав одягнений на ліжку.

– Де ти ходила?

– Посиділа трошки, там так чудово. Я так люблю весну. Все змінюється, і людина міняється.

– А хіба ти можеш змінитися, Марто?

– Можу, – сказала серйозно.

– Засвіти світло, я хочу подивитися тобі в очі.– Засвітила, Богдан сів.– Пробач, що ліг одягнений на ліжко, я щодень, то гіршим стаю.– Він, примруживши очі, уважно дивився на неї.– Розкажи, що там в школі.– Марта часто розповідала Богданові шкільні новини, про учнів, про уроки. Тепер же вона говорила, а він майже не чув змісту, дивлячись в її сині очі, захоплювався її сміхом, чистим, як гірська вода.

– Марто, а ти б хотіла мати своїх дітей?

Сині очі округлились, брови пішли вгору.

– Не знаю, я ніколи над цим не думала,– і опустила очі.

– Я, мабуть, піду від тебе, Марто.

– Підеш? Куди підеш?

– Куди завгодно. Я більше так не можу жити. Я кохаю тебе. Він встав, підійшов до неї.

– Марто, подивись мені в очі.– Вона підняла на нього зляканий погляд.– Я дуже кохаю тебе.– Голос Богдана був хриплий і глухий, вид був блідий.– Я пішов на той крок, щоб бути з тобою, я думав, що сподобаюсь тобі. Я не такий великодушний, щоб женитись заради спокою твоєї матері, я кохаю тебе з тієї миті, відколи побачив. Ти єдина в світі дівчина, яку я покохав на все життя. Мені дуже важко, Марто. Ти кохаєш Юрка і маєш знати, що мені дуже важко. Я не хочу бути з тобою більше, бо твоя душа належить тому, кого вже немає, я не хочу тебе без душі.

– Пробач мені, якщо образив тебе, пробач мені, люба.

Це слово „люба“ промовив ледь чутно.

– Я піду,– сказала тихо і вийшла. Сіла в своїй кімнаті, не вмикаючи світла. Сиділа довго, схиливши голову, рясні сльози котилися з очей.

Зранку на кухні знайшла записку: „Поїхав у відрядження“. Проїшов тиждень, другий. У школі кінчалось навчання, йшла підготовка до екзаменів. Клопоти на роботі не заважали думати про Богдана. Не знала, куди поїхав і чому так довго не повертається. Думку про те, що він може не повернутися більше, відганяла.

– Чому він не зателефонує, чому не напише? – Туга підкралася в душу і мучила, мучила. Не витримала – пішла у лісництво. Їй сказали, що Богдав поїхав на курси підвищення кваліфікації при Львівському лісотехнічному інституті.

На другий день зібралася і поїхала до Львова. Зайшла в інститут, зупинилася перед аудиторією, на яку вказала якась працівниця. Чекала дзвінка. Хотіла побачити його. Стояла біля вікна, прислухаючись до стукотіння власного серця. Час минав повільно. Раптом дзвінок десь над головою привів її до тям.

Миттєво відскочила і швидко пішла в кінець коридора. З аудиторії один за одним виходили люди. І раптом Марта побачила чорноволосу голову Богдана. Серце, наче сполохана пташка, тріпотіло в грудях, руки тремтіли. Хотіли підійти, але щось заважало.

– Чому я не підійшла до нього, чому? – мучила думка, коли Богдан пішов. Вона повільно, ніби хвора, вийшла на вулицю. Приїхала додому втомлена, але спокійна.

Їхній будиночок потонув у зелені, було так гарно і затишно.

– Він повернеться,– притулилася до молодої вишеньки. Моя душа чує: повернеться. Їй здавалося, що живе в якомусь іншому вимірі, ніж усі люди. Світ вабив її своєю первородною красою, своєю невинністю і дивовижною складністю, а люди ніби існували десь поза ним. Хотіла відокремлення від усього. В цьому хаосі думок і почуттів прагнула лише одного, щоб повернувся Богдан. Про Юрка більше не думала. Хотіла думати – не могла.

Якось, у школі дівчинка підбігла до неї і передала якийсь пакуночок: „Це татко передав вашому чоловікові книжку“.

– Вашому чоловікові, вашому чоловікові...– хотіла розцілювати дівчинку. Не могла більше противитися долі і не хотіла здатися.

Забрехалася перед мамою, перед людьми, перед Юрком і Богданом. Ставала собі противною. Шукала втіхи і не знаходила... Щось мучило її, якась нудьга підступала до грудей. І тільки, коли згадувала Богданові очі, серйозні і сумні – ці супречливі почуття всідалися на саме дно душі, а натомість почуття легке, як серпанок, голубило серце.

Зайшла до хати, ввімкнула світло. Як тихо всюди...

Проїшов ще тиждень... Під вечір, у вівторок, Марта вийшла на город прополоти грядки. Від незручного пригинання заболіла спина. Вона піднялась, щоб розправити спину, і побачила, що з автобусної зупинки іде він... Добродушна усмішка, ніжний погляд очей... У Марти забилося серце так, що вона відчула його удари. Але з місця не зрушила.

– А ось і я,– сказав просто.

Дивилася на нього без усмішки.

– Не чекала? – запитав тихо.– Не чекала,– відповів ще тихіше.

Мовчки пішли до будинку. Богдан виклав на стіл коробку цукерків, кілька лимонів і апельсинів. Пішов мити руки. Сіли. Богдан розповідав про те, як провів час, не признався тільки, як важко йому було цілий місяць без неї.

– Не страшно було одній? – запитав тихо.

Усміхнувшись, заперечливо похитала головою.

– Могла б і до батьків піти.

– А ти міг би і зателефонувати, – кинула докірливо.

– Шукаю собі роботу, хочу виїхати, Марто.

Гримаса болю на мить перекосила вродливе обличчя дівчини і Богдан це завважив.

– Я піду, пройдуся до водоспаду, щось мені дуже душно.

– Я піду з тобою, – промовила тихо.

– Ні-ні, вибач, Марто, я хочу бути один.

– Як знаєш, – опустила очі.

Богдан встав, швидко вийшов, а Марта залишилась сама. Якесь сила не давала їй наблизитись до нього, вона це відчувала і нічого не могла вдіяти з собою. Вона ж чекала його, чекала кожен день..., а прийшов – зустріла байдуже. Бачила себе холодною, майже жорстокою. Стояла, обхопивши долонями голову.

– Він хоче покинути мене... – Ні-ні, він же сам сказав колись, що кохає мене.

Десь далеко загриміло. Марта вийшла надвір. Небо вкрилось густими хмарами, наближалася гроза. Блискавка розколола небо. Марта аж зойкнула з несподіванки, грім розкотисто пронісся над головою. Здійнявся сильний вітер. Ліс шумів загрожуюче, страшно. Марта зайшла до хати. Знову вдарив грім, та так сильно, що Марта схопилась руками за голову.

Світло погасло, лише блискавка на мить яскраво освічувала кімнату, а потім темрява поглинала все. Здавалось: валиться світ. Тремтячи усім тілом, Марта почала пробиратись до кухні, щоб знайти сірники. Але сірників не було, і вона знову повернулася в кімнату.

– Богдан! Боже, де Богдан? – шепотіла ледь чутно. Раптом знову новий удар страшного грому, здавалось розтропив хату. Через вікно Марта побачила, що в лісі щось горить. Вона не могла зрозуміти чи це дерево, чи підстанція. Вогонь піднімався в небо, а навкруги все шуміло, рехло, клекотіло.

– Боже, допоможи Господи, – здійняла руки догори. Тремтячи, вийшла в коридор, відчинила сінешні двері. Лило, як з відра. Раптом блискавка освітила все довкола: Марта побачила Богдана. Він ішов прямо до неї. Простягнувши руки, пішла назустріч.

– Марто!

Кинулась йому на груди. Міцно притулив її до себе. І не було вже в цілому світі сили, яка б розлучила їх.

Доц лив як з відра...

1995 р.

Зрада

Михайло Кирилук лежав на високих вишитих подушках з жовтим, висохлим лицем і запалими печальними очима. Він попросив жінку, щоб забрала його з лікарні додому вмирати і тепер, висповідавшись, відчував безнастанно на своєму чолі і устах холодний подих смерті. Дочка приїхала з Борислава, а син аж з Дніпропетровська, бо мати викликала їх телеграмми додому.

Юля, так звали дружину Михайла, цілими днями сиділа біля ліжка свого чоловіка, сумно зазірала йому в очі, годувала з ложечки, напувала липовим чаєм і все шепотіла: „Тобі полегшає, Михайлику, полегшає“.

Була це висока, чорноока жінка з дуже вродливим, хоч і постарілим лицем. В молодості вона з успіхом виступала на сцені, граючи роль Ганни у „Наймичці“, Марусі у виставі „Ой не ходи, Грицю“, Анни в „Украденому щасті“, а також чудово виконува-

ла народні пісні, бо була співачкою на все село. Характер мала веселий, запальний. Її просили за весільну свашку, вона не пропускала жодної служби в церкві, була жвава, енергійна і дуже щира до всіх.

Михайло слабував ціле життя на сухоти. Час від часу якось підліковувався – то легше йому було, то гірше, але при Божій допомозі та допомозі лікарів жив на світі. Тепер йому, видно, нема вже ради, так сказав професор, і вона сама це бачить. Думка про те, що Михайло, її любий чоловік, її порада і надія вмирає, відібрала в Юлі її енергію і рухливість, жінка ходила сумна, з погаслим поглядом завжди сяючих очей, годинами пересиджувала коло його ліжка і все в думці розпачливо питала: „Та як же я без тебе, Михайлику?“ Сльози душили її, але вона старалась цього не показувати і тільки, сховавшись від усіх, гірко плакала.

В неділю Михайлові стало ще гірше, він відмовлявся від їжі, тільки пив, у грудях клекотіло, а гарячка до крові спалювала уста.

– Лишися, Юлечко, зі мною, зачини двері зсередини, щоб ніхто не зайшов, бо я маю тобі щось сказати. Ця таємниця, як плитка на гріб, ввалилась мені на груди, не дає дихнути. Я вже більше не можу її тримати.

Зачинила двері і зазирнула йому в очі.

– Ти мариш, Михайлику.

– Ні, Юлечко, я при своїй пам'яті і тверезому розумові, але я вже, як кажуть, однією ногою тут, а другою там. Дякую тобі, моя Юлечко, моя вірна дружино за любов незрадливу, за душу щирю, за серце святе.

– Про яку таємницю ти говориш, Михайлику?

Він заплющив очі, кілька разів важко дихнув, на високому чолі виступили краплі поту.

Рушником легенько витерла його чоло, взяла в свої долоні худу жовту руку з довгими пальцями і припала до неї губами: „Не хочеш, то не кажи, може, поспиш ще трошки?“

– Виспатись встигну. Слухай, Юлечко, слухай, бо коли не скажу, то не вмру, а я вже не маю сили мучитись.

Ясним поглядом карих очей дивився їй у вічі.

– В мене є позашлюбна дитина.

Стала рівно, як свічка, незрячим поглядом чорних очей втупилась у Михайла.

– В тебе позашлюбна дитина?

– Мовчи, – він перебив її і продовжував ледь ворущачи сухими губами.

– В мене є син, Дмитро, він живе... – Перепочивши, сказав назву села по складах.

– Юле, в мене, крім тебе, була ще жінка.

– Де? Коли? – не почула свого голосу, проте він вчув.

– У лікарні, давно, в тубдиспансері... Оленкою звали... Її вже немає, вона померла. Прости мені, Юлечко, дружино моя вірна і кохана, прости, якщо можеш.

– Простити? Ні, ніколи, – заломила руки. Та я так любила тебе, так вірила тобі ціле життя, хвилювалась за тебе. Я від дітей відривала шматок хліба, щоб купити тобі масла, меду. А не доїдала сама, все везла в тубдиспансер, я останню копійку лікареві в кишеню пхала. Як я тяжко тоді працювала, коли ти лежав в диспансері, не шкодувала ні себе, ні дітей, а ти...

– Юлечко, пошкодуй своє серце.

– Серце? Ти тепер згадав про моє серце? У мене немає серця, Михайле. А було колись. Яке вірне серце в мене було, а ти виривав його з грудей, кинув під ноги і розтоптав. У мене немає серця. А без серця навіщо я тобі? Я не прощу тебе, не прощу. Хоч би-м хотіла, то не зможу. Вмирай без мене. Я йду геть, мій жаль жене мене від тебе, Михайле.

Він повернув голову за нею, підняв праву руку, намагаючись ще щось сказати, але рука безсило впала поверх ковдри...

– Іринко, дай мені ключа від своєї хати, дай мені, доню, я їду до тебе, бо не можу бачити його, я його навіки покидаю.

– Мамо, тато вмирають.

– Най вмирає, я йому вже не допоможу.

– Коли ж ви вернетесь?

– Дасте знати, коли поховаєте, коли ця хата стане пустою, отоді я повернусь. Не судіть мене, діти, давайте раду без мене, я покидаю його.

Взяла сумку, яку збрала за хвилину, зав'язала у вузлик кілька гривень і пішла, зігнувшись, на автобусну зупинку...

Михайло поглядом обвів осиротілу хату.

– Пішла. Юлечко моя, як же я вмру без тебе?

Потріскані губи затремтіли, ніби від холоду, але очі були сухі і блискучі, як вуглини. Ввійшла дочка.

– Чим вам, тату, допомогти? Може, пити дати?

– Пішла мама?

– Пішла.

– Залиши мене, доню, самого.

* * *

Зелено всюди, зелено. Сонце ледь пробивається між кронами високих дерев. Мох, як килим, м'ягенький, прохолодний.

– Михайлику, ти найкращий в світі. Який же ти, справді, гарний. А чому ти завжди сумний? Любов – це не гріх. Любов – це любов. Не бійся гріха, я відмолю його, відпощу. Я всю вину на себе візьму.

Оленка тулиться до нього, як дитина, заглядає в очі і цілує його, цілує.

– Любов – це не гріх, любов – це любов, – шепоче спраглими устами.

Листя облітає з дерев жовтим, золотим дощем, шелестить під ногами, розноситься вітром.

– Михайлику, в мене буде від тебе дитина. Син буде, Михайлику. Ти не тішишся? По очах бачу – не тішишся. Це буде мій син, не хвилюйся, ніхто не довідається від кого. Дитина – це не гріх. Дитина – це дитина.

Оленка обнімає його за шию, цілує в очі.

– Я відмолю, Михайлику, я вблагаю Отця небесного, перепрошу за наш гріх, він добрий, милосердний.

Весна... Крига скресає на Дністрі, летять лелеки високо в небі, простягають дерева до сонця молоді бруньки...

– У нас син, Михайлику. Такий чудовий, ну викапаний ти. Яке це щастя, любий! А хіба син – це гріх? Син – це син. Я відмолю, я в Матері Божої опіку для нього випрошу. – Оленка тулиться до Михайлових хворих грудей, а в очах безмежне щастя.

– Любов – це не гріх, Михайлику.

Розплющив очі. Холодна порожнеча кімнати і монотонне пригнічене цокання годинника...

У вівторок Юля вийшла з доччиної квартири змарніла, поблідла, з синцями під очима. Майже дві доби перебула на одинці з своїм горем. Сльозами рятувалась від нього. Зрада багатом шмагала по серцю, залишаючи криваві сліди.

Пішла на базар в надії побачити когось з села. Шукала недовго, бо серед жінок, що продавали сир, сметану, молоко, була її кума.

– Що там, Насте, в нас дома?

– А яка ж із тебе господиня, що не знаєш, що діється в тебе дома?

– Як мій Михайло?

– Михайло вже не говорить, а решта все, як було.

Юля побігла на квартиру, збрала свої речі і бігом на автостанцію, але на автобус запізnilась.

– Михайло вже не говорить. Піду пішки. До села через ліси кілометрів двадцять буде, до вечора дійду. Скільки ми находились колись босими ногами. Піду, бо не витримаю.

Пішла лісами. Лісова прохолода принесла якесь ніби полегшення.

– Швидше, Юлю, швидше, – говорила сама до себе. – Йой, як серце б'ється, а я казала, що в мене немає серця. Коли казав, що сватів пришле, я, як птиця, летіла цими лісами до Борислава за вбранням весільним.

Присягаю, що буду з тобою в горі і радості, в здоров'ї і хворобі і не покину тебе до самої смерті.

Швидше, Юлю, швидше. А яке літо тоді було... День аж дзвенів щастям, сонцем і щебетом пташок, а ми весілля справляли... Який ти був тоді, Михайле!

*Ой заграйте, музиченьки,
Весело, весело,
Щоб почули про весілля
На четверте село.*

*Ой прощаймося борзенько,
Татуню й мамуню,
Віддаю своє серденько
Тобі, Михайлуню.*

Ридання вирвалось з грудей таким зойком, що дерева опустили віти. Заломила до неба руки.

– Йой, Михайле!

Зайшла до хати тихо, майже нечутно, але повернув голову – почув, побачив...

– Як ти, Михайле? Чому нічого не говориш? – чайкою припала до студеніючих ніг.

Дивився на неї поглядом повним туги, болю і любові. Такий погляд буває тільки перед смертю.

– Не могла-м тебе покинути, не могла-м, Михайлику, – взяла його жовту, висохлу руку і притулила до уст. – Дякую тобі, що дочекався мене.

Щасливий усміх торкнувся пересохлих уст чоловіка і застиг на них. Застиг навіки.

Через кілька днів після похорону діти роз'їхались, родина перестала приходити і Юля залишилась сама. Повиносила з шафи одяг на сонце сушити. Коли побачила Михайлів костюм,

занурилась лицем у нього і заридала. Завважила, що в кишені щось є. Вийняла паспорт, а в паспорті фотографії – їхня, сімейна, на якій Михайло, вона, дочка Іринка і син Андрійко, і ще якась фотографія. Придивилась – ніби Михайло в молоді роки. Ні, це не Михайло. Та це ж його син, Дмитро.

– Йой, Михайле!

Після похорону в Юлі не залишилося ні гривні.

– Продам одну корову, я тепер сама, навіть мені дві корови? Одну легше перезимувати, та й копійка якась буде, – міркувала про себе.

Через кілька днів нагодився купець і Юля продала корову. Зав'язала чотириста гривень у вузлик і зашила у внутрішню кишеню жакета.

– Най будуть при мені.

В неділю зібралась і поїхала в село, де жив Дмитро. Невеличка, обдерта хатина сумно і самотньо тулилась до високої гори, вкритої пишними соснами. Несміливо постукала в двері. На порозі став високий блідий юнак з чорними, як у Михайла бровами, прямим гарним носом і такими, як у небіжчика устами. Над верхньою губою засіялись вуса. Він чемно запросив її до хати, запропонував сісти і запитливо подивився в очі.

– Твій тато помер, Дмитрику.

– Тато помер?

Повні губи затремтіли, хлопець вийшов. Повела очима по хаті. Вбого так, стіл старий, диван і шафа також. На стіні образ Божої Матері з Ісусиком на руках і рамка з фотографіями. З поміж усіх фотографій завважила одну – Михайлову.

Зайшов Дмитро ще блідіший, як був, з розчервонілими опухлими очима. Зрозуміла – не хотів, щоб бачила його сльози.

– Як ти живеш, Дмитрику, де вчишся?

– Вчуся у Львові в університеті на історичному факультеті, живу більше в гуртожитку, ніж вдома. Мама померла п'ять років тому, тато... – уста його знову затремтіли.

– А хто ж тебе утримує?

– Сам себе утримую, – промовив тихо. – Працюю на городі, одержую стипендію. Вибачте, що нічим вас нагодувати, навіть хліба в хаті немає.

– А тато тобі помагав, коли жив?

– Звичайно помагав. Інколи гроші прислав, або купував щось. Приїжджав рідко, але не забував ніколи. Я би і сам міг підробляти, та роботу знайти важко.

– А мама чому померла?

– Легені в неї хворі були... І в мене хворі, – додав по хвили.

– А ти хоч лікуєшся?

– Та лікуюсь, – опустив очі.

– Тут тато тобі гроші лишив, просив передати.

Тремтячими руками розпорол внутрішню кишеню жакета, вийняла гроші, що втворювала за корову, подала хлопцеві.

– А ви хто? – подивився запитливо на неї.

– Я його дружина. Це нічого, Дмитрику, це нічого. Ти приїдь до мене, добре? Я тобі допоможу чим зможу. Я тобі в сумку щось наготую, голубців наварю, вареників. До лікаря поїдемо. Я знаю професора, він тебе огляне. Приїдь, Дмитрику. На могилу до тата підемо. Він так тебе любив.

На автобусній зупинці обняла хлопця, поцілувала в голову.

– Все буде добре, синку, все буде добре.

Коли автобус рушив, хлопець кілька метрів біг поруч з ним, а потім зупинився, помахав рукою.

Біля серця Юлю запекло-запекло і болем віддало по всіх грудях.

– Йой, Михайле, Михайле!

1998 р.

Зізнання

Смеркалось... Ганна вийшла на подвір'я. Так тихо, як ніколи. Не чути криків запізнілих пастухів, голосів сусідів. Раптом вона почула гул мотора Петрової машини і пішла відчиняти ворота. Повільно заїхав, зупинив машину біля вхідних дверей будинку. Вийшов з машини, насторожено озираючись.

– Відчини двері, тільки швидко, – промовив пошепки.

– Що сталося, Петре?

Поліз знову у машину, довго там вовтузився, потім виніс на руках хлопчика, ще раз озирнувся на всі сторони і, пригнувшись, поніс до хати.

У Ганни затремтіли ноги. Зачинила на замок двері.

– Чия це дитина, Петре? Що сталося?

– Постели ліжко в коморі. І щоб ніхто нічого...

Ганна підійшла до дивана, на якому лежав хлопчик. Бліде обличчя, високе чоло, біляве волосся...

– Дитинко, – покликкала тихо. Розплющив очі, подивився на неї.

– Я сказав постели ліжко в коморі, – нервувався Петро.

Тремтячими руками взяла білизну, пішла стелити ліжко. Нещодавно передчуття гадиною повзло до серця. Заніс хлопчика до комори, обережно поклав на білесеньке простирадло.

– Йому необхідно лежати, в нього струс мозку.

– Звідки ти знаєш? Чия це дитина?

Петро не відповів. Якось мить нервово покусав губи, а потім тихо вийшов.

– Ти чий хлопчику? Як тебе звати?

– Василько, – промовив ледь чутно.

– А чий ти, чий?

– Моя мама Якименко Ольга Іванівна, а тато Якименко Микола Миколайович. Я з Задільної. Тітонько, відведіть мене додому.

– Як ти опинився в машині, що сталося?

– Я не знаю, мабуть, ваш дядько мене вкрав.

– А де ж ти був?

– На мості, біля Задільної. Тітонько, мене дуже болить голова, я хочу пити.

Ганна налила шклянку мінеральної води, подала Василькові. Він жадібно випив, а через хвилину почав блювати. Взяла рушник, витерла хлопчика.

– Не залишайте мене самого, тітонько.

– Я тільки виперу рушник і зараз прийду.

Коли зайшла знову, Василько спав. Легенько прикрила хлопчика ковдрою і пішла до світлиці, де сидів Петро. Аж тепер завважила, що він п'яний.

– Розповідай, що сталося, навіщо ти привіз додому хвору дитину?..

– Сам не знаю, як зачепив його машиною. Це було на мості, на мості біля Задільної. Ніхто не бачив. В нього струс мозку. Зі мною таке колись було. Йому треба лежати кілька днів і все минеться. Потім я відвезу його ввечері на те саме місце, і він побіжить додому. Ніхто про це не довідається, тільки тримай язика за зубами.

– Петре, дитина може померти, і ми обоє будемо винні в його смерті. Відвези його до лікарні.

– Тьху, дурна. Він навіть голови не розбив, ні крапельки крові не було. Руки, ноги цілі. Не панікуй тільки. За тиждень все минеться. Я не можу везти його в лікарню, бо видам себе, мене ж звільнять з роботи і посадять. Мене і без того сьогодні в райком партії викликали. Хтось написав, що я п'ячу. Всі п'ють, а мене побачили. А тут ще цей бахур. Мовчи. Іди спати, все минеться.

– А як же батьки? Вони ж шукатимуть його.

– Та ніхто не бачив. За тиждень ми їм його повернемо. За spokійся тільки.

Петро почав роздягатися. Ганна знову зайшла до комори, де лежав Василько. Він спав, важко дихав. Доторкнулася рукою до чола і відчула, що в дитини гарячка. Постелила собі на лаві біля ліжка. Розбудив її стогін хлопчика. Була третя година ночі.

– Васильку, чому ти стогнеш?

– Мамо, – прошепотів.

Ганна ввімкнула світло, хлопчик марив. Побігла у світлицю до чоловіка.

– Петре, вставай! Василькові погано, відвези його до лікарні.

Зайшли разом до комори. Хлопчик дивився на них ясным поглядом.

– Тітонько, я хочу пити.
– Зовсім йому не погано, – пробурмотів Петро. – Це нормальний стан при струсі мозку, кілька днів спокою, і ніякої хвороби не буде.

Сіла біля ліжка, напоїла хлопчика.

– Мене дуже болить голова, тітонько, мене нудить.

Хлопчик виблював воду, яку щойно випив. З очей потекли сльози.

– Коли ви мене відведете до мами? – благально дивився на неї заплаканими очима.

Рішуче встала і пішла знову до світлиці. Петро спав. Не тямлячи себе, вчепилася нігтями у його руку, почала бити по лиці, по голові. Здивовано дивився на неї, нічого не розуміючи спростання.

– Йому гірше, він може вмерти, Петре.

– Не вмре. Це я точно тобі кажу. В тебе, Ганно, слабкі нерви. Мусиш заспокоїтися, в іншому випадку сидітимеш у пивниці під домашнім арештом, я доглядатиму його сам. Треба добре пильнувати, щоб не підносив голови.

Хитаючись, зайшла до комори. Василько знову заснув. Сіла на стілець біля ліжка, взяла хлопчика за руку. Світало.

– Боже, – зашепотіла ледь чутно. – Господи!

У Ганни з Петром своїх дітей не було. Побрались вони тринадцять років тому, а доля виявилась немилосердною до неї. Ночами мріяла про маленького сина або донечку, цілувала ввісні простягнені рученята. Не заслужила Божої ласки притулити до серця дитину. З німою задрістю дивилась на щасливих матерів, з розпуккою вдивлялась у свою самотність. За десять років не привикла ні до села, ні до людей. Все їй було тут чужим. Чужим став і чоловік, що так любив її спочатку, пестив, як малу дитину. І все з тої проклятої осені, відколи став головою колгоспу. Днями і ночами їздив кудись, почав пити. З лагідного, веселого і щирого юнака перетворився на нервового і пихатого керівника. А згодом дізналась, що іншу має. Пекло серце вогнем, але чомусь не вірила. Не хотіла вірити. Не раз намагалась ласкою і щирим словом здолати межу відчуження, та нічого не виходило – він віддалявся від неї щодень то далі. Не приносила радості і нова хата, збудована на колгоспний рахунок

і відмежована від людей високим парканом. З тугою згадувала босоноге дитинство у рідному карпатському селі Загір'ї – радісне і безтурботне, сповнене світлими надіями майбутнього.

Незчулася, коли задрімала. Збудилася від дотику Петрової руки.

– Иди, Ганно, приляж собі у світлиці. Я посиджу біля нього. Не гнівайся на мене.

– Петре, любий, благаю тебе, завези дитину до лікарні. – В її зеленавих очах було стільки тривоги і муки, що він мимоволі відвернувся.

– Це неможливо, це кінець. Повір мені, все обійдеться.

У Василька виступила роса на чолі, на носі. Чорні плями, як окуляри, обрамили очі.

– Петре, ми не маємо права...

Взяв її за руку вище локтя і вивів з комори в коридор.

– Забудь про це. Ти зрозуміла? Иди виспись, – дивився на неї скляними очима, поглядом, сповненим впертості, страху і люті.

Надворі загавкав собака. Це здивувало Литвиненків, бо до них рідко хто приходив. Петро злякано забіг до комори, зачинивши за собою двері на заціпку. Ганна вийшла на подвір'я. То була сусідка, баба Стефа.

– А що це сталося, що пан голова сьогодні вдома?

– Та щось не здоровиться йому, – тихо промовила Ганна і опустила очі.

– Чи ви чули, що з Задільної хлопчик пропав? Пішов з дому і не повернувся.

– Ні не чула, – промовила Ганна ще тихше.

– А я чула, по радіо повідомляли. Шукають його всюди. Солдатів, навіть, взяли з військової частини, і люди з села ліси обшукують. Кажуть, що вертоліт шукати буде. Ой горе нещасній матері, то-то десь побивається. Вам того, Ганно, ніколи не відчутти, який біль за дитиною великий, яка туга немилосердна.

Сказала, ніби обухом по голові вдарила. Ганна повернулася і пішла до хати, залишивши стару на подвір'ї.

Під вечір Василькові погіршало. Хлопчик голосно стогнав і час від часу кликав маму. Ганна заметалась в коморі, як пташка в клітці. Розпачливо заломила руки, не знаючи, що діяти.

– Ні, я не допущу найгіршого, я не зможу. Тихенько ввійшла до кімнати, де був телефон. Тремтячими пальцями взяла довідник, нервово почала перегортати сторінки, шукаючи номер швидкої допомоги. Згадала, що 03. Петро, як тигр, підкрався ззаду і вчепився рукою їй в лице. Штовхнула чоловіка в груди

і простягнувши вперед руки, пішла на нього: „Нікчемний боягуз, убивця!..“ Розпатлана, з повними презирства й ненависті очима, виглядала, як божевільна.

– Будь ти проклятий!

– Добре, добре,– забурмотів примирливо.– Ти все життя думаєш про гірше, бо це ти боягузка. Хлопчик міцний, у нього немає черепно-мозкової травми, бо він при свідомості. Це все струс мозку. Заспокойся і йди приготуй щось поїсти. Я піду до нього. Забрав телефон і вийшов з кімнати. Ганна підвелася і пішла за ним. Василько, побачивши її, щось зашепотів.

– Що серденько, що?

– Тато дав мені три карбованці, я купив мамі... там в кишені... мамі на день народження...– він заплакав.

– Не плач, серденько, тобі вже легше. Ще кілька днів і я відведу тебе до мами в Задільну, я відведу тебе, відведу...

– Мені якось ніби краще, тітонько,– намагався усміхнутись.

Опівночі збудилась від голосного хропіння.

– Васильку, чому ти так хропиш? – поплескала хлопчика долонею по личку, але він не розплющив очей. Гарячка спалила маленькі уста і вони раною жевріли на смертельно блідому обличчі. Раптом хлопчик якось дивно схлипнув, з рота потекла цівка крові. Дерев'яніючи від страху, побігла будити чоловіка.

Петро білий, як крейда, приступив до ліжка.

– Він мертвий, Ганно, він помер.

Ганна скрикнула якимось диким криком, вдарила головою в стіну так, що розбила чоло і кров потекла по лиці. Потім впала і почала качатись в якихось істеричних конвульсіях, скавучаючи, як собака. Нараз замовкла, встала і страшна, розпатлана, з розмазаною по лиці кров'ю пішла на Петра, почала бити його кулаками в груди, в лице, плюнула йому межі очі і впала знову на долівку. Якось хвилю скавуліла, а потім почала до крові кусати свої руки.

Петро дивився на неї з ненавистю, з огидою. Тремтячою рукою вийняв з кишені сигарету і вийшов надвір.

Вона підвелася і, як п'яна, сіла біля ліжка, взяла в свої долоні ще теплу хлопчикову руку з посинілими нігтями. Нараз ніби закам'яніла, плакати більше не могла. Дивилась на мертве змучене личко з розкритим, закривавленим ротиком і відчувала, як якась залізна рука здавлювала їй серце – дужче, дужче, ще трошки і воно б зупинилося... Ще трошки... в очах потемніло, в голові якісь дивні дзвони... Ще трошки, ще... а рука відпустила серце, воно почало нещадно боліти і битись швидко-швидко, аж сорочка зарухалась на грудях.

– Ганно, дитину треба закопати.

– Як закопати, Петре? Хіба ж це собака?

– Не муч мене, Ганно, бо мені і без тебе гірко. Хіба ж я на-вмисне? Ходімо на город та викопаємо яму.

– Город – не цвинтар, Петре. На городі сіяти треба, врожай збирати.

– Ходи, ходи, не балакай, бо скоро розвидниться. Закопаємо в кукурудзі, щоб ніхто нічого не помітив.

Налила в ванну води, вимила Василька, причесала. Одягаючи на нього піджачок, вийняла з кишені білу хустину з голубими конваліями.

– Ось він, подарунок для мами,– подумала гірко. Принесла пляшечку з свяченою водою, покропила йому личко, перехрестила. Вклала в руки образок Божої Матері, засвітила свічку. Впала на коліна.

– Зі святими упокій, Господи, душу покійного Василька і сотвори йому вічну пам'ять. Затуливши долонями обличчя, заридала.

– Годі тобі, годі,– промовив Петро.– Треба квапитись, бо надворі світає.

– А труна? Як же без труни?

– Загорнемо в клейонку, де я тепер труну візьму?

Зняв зі стола клейонку, загорнув хлопчика, виніс на руках надвір. На подвір'ї оглянувся, пригнувшись, пішов на город. Ганна за ним.

Світало... Щебетали весело пташки, сповіщаючи про схід сонця.

Минуло кілька днів... Ганна якось ніби змирилася з тим, що сталося, не нагадувала Петрові про його злочин, але стала мовчазна і якась ніби чужа. Говорить до неї Петро, питається щось, а вона не чує, втупить погляд в одну точку і стоїть, ніби кам'яна. Поїде Петро з дому, а вона на город біжить. Кукурудза висока, зелена, ніхто не бачить ні Ганни, ні могилки, яку вона квіточками та віночками прибрала.

– Знаєш, Васильку, я тепер весь час відчуваю, що ти поруч. Я вже не така самотня, як колись. Нас тепер двоє. А дядько Петро один. Він, Васильку, не хотів тебе вбивати, він вірив, що ти одужаєш. Ти, мабуть, в раю, тобі добре там. Як же ж то воно в раю? Напевне, так, як у нас в Загір'ї, а може ще краще. Але як же ти там без матері? Бідний хлопчику.

Ганна затуляє руками лице і плаче. Наплакавшись, знесилена бреде до хати і починає шукати собі роботу.

Ніч також не дає забуття. Лежить з розплющеними очима, а на серці щось важке і холодне, як вуж – то порухається, то придавить серце, то холодом смертельним розповзеться по тілі.

Літо вдалося того року красне, пахуче, тепле... Кожен день ходила Ганна на могилку і пошепки говорила з Васильком. Він став їй рідним і дорогим. Петро сердився, просив забрати віночки і квіти з городу, бо до біди недалеко, дивись та й завважить хтось. Але Ганна була невблаганна.

Вночі довго чекав, щоб заснула. Тоді взяв плахту, граблі, згріб все з могили в плахту, виніс на пустир, облив соляркою і запалив. Землю зарівняв і тільки після того ліг спати.

Вийшла на світанку на город і не впізнала могилки. Чорна-чорна земля.

– Твоя могилка, Васильку, така тепер, як душа моя – чорна і порожня. А колись в ній троянди цвіли, мелодії найкращих пісень бриніли. Та вигоріло все. Залишилась одна туга безмежна. А інколи мені здається, що я взагалі душі не маю. Чорне вороння взяло її поміж себе і клює ненаситними дзьобами, а вона вмирає і не може вмерти, бо душа, кажуть невмируща. Ніщо мене не тішить, ніщо не розважає. У мене, Васильку, немає сил і охоти до життя, в мене погас вогонь в душі, залишився тільки попіл чорний, як ця земля на твоїй могилці. Я ніби розчавлена, знищена навіки. Але мушу жити, хлопчику мій, бо ніхто на твою могилку не прийде і сльозами її не скропить. Буйні вітри носять сльози твоєї матері по цілому світі, може, колись і сюди сльозинку принесуть. Хочеш я провідаю твою маму? Я сьогодні її провідаю.

Довго шукала святкову одягу. Вбралася в вишневу шовкову сукню з червоними трояндами, розчесала довге волосся, закрутивши його в тугий вузол.

– Ні-ні, я вдягнулася, як на весілля, а в серці такий смуток...

Почала знову перебирати свої сукні і вибрала, нарешті, голубу з ніжними синіми дзвіночками, взулася в нові білі лакові босоніжки і пішла навіть не зачинивши дверей. На дорозі люди здивовано озиралися за нею. Жінки, що зібралися біля молочарні, почали перешіптуватись.

– Куди ж це вона вирядилась?

– Та хто знає, кажуть, що у неї з головою щось не гаразд.

– Господи, а така гарна.

– Що з тієї краси, коли щастя немає. Голова, кажуть, коханку має, Софійку ковалеву, та й пити почав. А вона все сама, страждає, мабуть.

– Така бліда, аж світиться. Кажуть, що вона в кукурудзі сидить, сама з собою говорить, плаче.

– О, Господи!

Кілька жінок перехрестилися.

– Може, щось нечисте на обійсті, ті хороми не з чесною праці вирости, а з людської кривавиці.

– Не посвячена та хата, все може бути.

Задільна – село невелике, але надзвичайно гарне. Біленькі хати потопають у величезній кількості фруктових дерев. Навколо села здіймається кронами до неба сосновий ліс. Задільна, як заповідник – тихе і привітне.

Ганна з Озерної пішла через Вишнівці на Задільну. Вишнівці від Задільної відмежоване річкою, через яку кілька років тому збудували широкий бетонований міст. Саме на цьому мості Петро збив Василька. Ганна стала посеред мосту, як вкопана. З великих смарагдових очей потекли сльози. Мусіла плакати, бо інакше той холодний вуж, що обмотував її серце, не відпустив би його ніколи. Повільно пішла до села. Йшла сосновим лісом і не бачила його райської краси, не відчувала чудового запаху хвої, не чула співу пташок. Вийшла з лісу, побачила бабусю, що пасла корову біля дороги.

– Скажіть, будь ласка, де живе Якименко Ольга Іванівна? – запитала ледь чути.

– Хто? Ольга Іванівна Якименко? Це ж хто така? Це та вчителька, що в неї дитину вкрали? А-а знаю, знаю. Вони хочуть машину продати. Це тут, близько. Зараз, зараз... перша, друга... п'ята хата звідси, рахуйте по правий бік від дороги.

Зайшла на подвір'я. Гарний, біленький будинок, справа – сад, перед вікнами багато квітів. Нерішуче зупинилася посеред подвір'я. З хати вибігла світловолоса дівчинка, неспіливо привіталася.

– Чи дома мама?

– Я дома, – на порозі стала ще молода жінка з восково-жовтим обличчям. Вона не питала Ганну, хто вона і чого прийшла.

– Заходьте, будь ласка, до хати.

Ганна зайшла до кімнати і вперше, що вона побачила, це портрет Василька, усміхнене обличчя, сяючі очі... Прикипіла поглядом до очей хлопчика, що випромінювали море радості.

– Це мій синочок, – промовила жінка. – Правда який славний?

– Правда, – ледь ворухнула устами Ганна.
– Майже місяць минув з того дня відколи він пропав.
Ридання тяжким стогоном вирвалось з грудей жінки, вона зразу якось поменшала, зсутулилась і закривши долонями лице, невтішно заплакала.
Наплакавшись, знову заговорила.
– Ніхто нічого не знає. Останньою бачила його продавщиця, у якої він купив косинку для мене.
– Та ви сідайте, – підсунула Ганні стільця.
Вона довго розповідала про сина, щораз заглядаючи в очі Ганни, ніби намагаючись щось у них прочитати. Ганна не могла відвести затуманеного погляду від портрета.
– Яке щасливе у нього личко! Вона гірко заплакала.
– Я хотіла дізнатись, чи продається машина, – заговорила швидко крізь сльози.
– Ні, ні, ми передумали, може, хтось поверне нам дитину, ми віддали б машину і хату. Я готова з торбою по світу піти, лиш би мій хлопчик був зі мною. Мій голубчик, мої рученьки золотенькі.
Вона зложила руки, як до молитви, і поцілувала їх ніби це були руки сина. Ганна згадала застигаючі ручки хлопчика з посинілими нігтями.
– Я піду, – промовила ледь чутно.
Василькова мати провела її, обняла за плечі, подякувала за співчуття.
Коли Петро повернувся додому, там нікого не було. Обійшов усі кімнати, зайшов до комори. Всюди відчинено, обіду немає.
– Мабуть, знову там, – подумав невтішно і пішов на город. Ганни і там не було, а на зрівняній з землею могилці – ваза з свіжими квітами. Похмуро побрів на обійстя.
– Де ж ділася Ганна, куди пішла? – не давала спокою думка. Вона, майже, нікуди останнім часом не ходила. Її душевні муки передавались йому і збуджували в серці якусь млосну тривогу, незрозумілу нудьгу. Розумів, що зробив помилку – велику, непоправну, але вдіяти вже не міг нічого, бо хлопчик був мертвий. Ганнине самоїдство його дратувало, навіть лютило. Походивши по подвір'ї, сів у машину і поїхав.
Ганна вийшла від Якименків і, мов сновиди, пішла до лісу. Посеред лісу здивовано підвела очі.
– Боже, яка краса!
Поміж густі крони ялинок і смерек пробивалися промені літнього сонця, зелений м'ягенький мох віддавав якоюсь диво-вижною прохолодою, а пташки...

– Боже, чому ж я не народилася пташкою, легкою і співучою, що серцем торкається небес?

Пішла повільно лісом. Його урочистий спокій ніби повернув їй здатність знову відчутти життя, і вона не противилась цьому. Стояла, піднявши голову до неба, і дивувалась досконалості світу. Додому прийшла під вечір з букетом лісових квітів – змучена, але якась ніби спокійніша, як завше. Налила в вазу води, помістила квіти і пішла на могилку. Вид одинокої, зрівняної з землею дитячої могилки в пору розкошування літа, повернув її до реальності. Вона аж застогнала, відчувши власну нікчемність. Усією напругою душевних сил ненавиділа себе за ті хвилини спокою, які подарував їй ліс.

Петро знайшов Ганну на городі, мовчки взяв за руку і завів до хати.

– Ганно, нам треба поговорити.

– Невже? – здивовано піднесла брови. Про що ж ми говоритимемо?

– Поговоримо про Василька, про нас. Мені важко від того, що ти страждаєш.

– Тобі важко, Петре, не від того. Важкою є та могилка на нашій совісті і навіть коли б я сміялася і танцювала кожен день, тобі про неї не забути. Я сьогодні була в Василькової мами. Вона надіється знайти сина, ти не уявляєш, Петре, як вона страждає.

– Чого ти туди ходила? Ти справді божевільна, Ганно, ти хочеш запроторити мене до в'язниці, хоч добре розумієш, що я цього не хотів.

– Якби ти послухався мене...

– Я не хочу про це говорити, – встав і вийшов, грюкнувши дверима.

За хвилину почула гул мотора – Петро кудись поїхав.

– Куди ж він поїхав проти ночі? Нелегко йому, мабуть, а я його ще мучу своїми докорами, не даю забути про злочин. – Шкодувала, що посварилася з Петром, відчула себе самотньою. Лягла в світлиці.

Могильна тиша. Видно, як серед білого дня. А душно так, млосно. Ліжко високе, широке, а їй ніби тісно на ньому.

Згадала про ту першу зустріч з Петром тринадцять років тому. Була зустріч студентів зооветеринарного інституту, де вчилася вона, з студентами сільськогосподарського інституту, де вчився Петро. Запросив її до танцю – високий, стрункий, чорнобривий... Це був перший хлопець, якого покохала і за якого через три місяці вийшла заміж. Три роки жили в гуртожитку. Прекрасний, незабутній час.. Зранку бігли на заняття, потім

готували їжу, бігали в кіно, ходили в походи, на танці і кохалися-кохалися...

Село відібрало в неї чоловіка... Дуже рідко приходив тверезий. Спочатку плакала, просила, гнівалася, а потім серце ніби закам'яніло. Петро приїжджав п'яний, а її це вже не обходило – мовчки йшла в іншу кімнату, замикала двері і свою душу.

– Боже, як душно...– Ганна сіла на ліжку, розплетене волосся розсипалося по плечах, вкриваючи голі руки. Раптом почула, що хтось іде. Двері відчинилися і на порозі став Василько.

– Тітонько, відведіть мене до мами,– прошепотів.

– Василечку, хлопчику,– намагалася встати з ліжка, але щось не пускало, була ніби зв'язана.

– Відведіть мене, тітонько-голубонько...

Встала з ліжка, взяла косинку, мамин подарунок, в ліву руку, а праву простягнула Василькові.

– Як же зрадіє твоя мама, коли приведу їй сина.

Ніч місячна, ясна... Добре видно стежку, протоптану в траві. І дихати легко...

– Швидше, тітонько, швидше...

Ганна біжить, міцно тримаючи хлопчика за руку.

– Я на міст не хочу, ходімо через річку.

– Але ж я не вмю плавати, Васильку.

– Я знаю брід, я вас проведу, швидше, тітонько-голубонько, швидше, поки місяць повний.

Ступила за ним босими ногами – вода тиха, прохолодна – ще крок, вода до колін, далі – до пояса, ще далі – по шию.

– Але ж я плавати не вмю, Васильку,– прошепотіла ледь чути, подивилась безпорадно на Василька, а його вже й немає: тільки вона одна серед темної ріки і чорна безодня дна тягне її до себе. Закричала розпачливо, піднесла до неба руки і тільки широкі круги розійшлися по воді, а косинка,– біла з голубими конваліями, попливла трохи, а згодом закрутилася і також пропала під водою. З далекої небесної височини місяць насмішкувато дивився своїми блідими холодними очима, тремтіли ясні зорі, а одна з них, не витримавши, зірвалася і впала в сивіючі трави.

* * *

Звістка про те, що втопилася головиха, миттєво облетіла не тільки Озерну, але й навколишні села. Діти, купаючись, побачили труп жінки, який вода знесла до греблі біля млина. Біля

греблі зібрались люди, але трупа ніхто не чіпав. Згодом під'їхала швидка допомога, з неї вийшов голова і ще якісь люди. Він сам пішов до греблі, не роздягаючись зайшов у воду, взяв дружину на руки і поніс до машини. Була в одній сорочці, мокре, довге волосся сягало землі. Люди, хрестячись, розійшлися, гублячись в здогадках.

Лежала у світлиці наряджена у вічну дорогу. Чорне волосся відтіняло білизну вродливого обличчя, яке навіть смерть не спотворила. Лежала спокійна, умиротворена, з складеними на грудях руками. Довга до п'ят вишнева велюрова сукня не могла приховати досконалості і краси молодого тіла. Лежала, як жива, тільки смертельна білизна лиця і складених на грудях рук засвідчувало протилежне. У світлиці сиділи люди і з сумом дивилися на молоду жінку, що знайшла свій спокій у глибині річки. Вони дивувалися, що Ганна лежить, мов жива, бо знали, що утопленики завжди страшні, набряклі і сині.

Спершись до одвірка, стояв Петро. Ніхто не знав, що діється в його душі. Був блідий, аж сірий. Опущені очі ховалися від людей під чорними віями.

Над Ганною схилилася мама – немолода, круглолиця гуцулка, яку привіз з-під Коломиї водій Петра, і батько – старий вже, дуже сухенький, малий чоловічок, з опухлими від сліз очима і блідим неголеним обличчям.

– Ганнусенько, донечко моя єдина, та чому ж ти до мене не прийшла з своєю бідою? Та ти таке красне, молоде тіло в вир кинула, а душу... Мати заломила руки.

– Людоньки, та чому ж ви не допомогли їй? Петрусику, зятю мій, я тобі єдину дитину віддала, єдину свою радість, найрідніше, найдорожче, що в мене було. Мені би легше було, якби вона хворіла і вмерла, а вона руки на себе наложила.

Боже, чому ж я не відчула біди, вітре буйний, чому ти мені вісточки не приніс, що моїй дитині зле, та чому ж мені сон віщій не приснився? Ганнусенько моя, зіронько єдина, чому ж ти за мене, свою маму забула? Який тягар ліг на твоє серденько, що воно не витримало? Петрусику, ти єдиний маєш знати, що сталося.– Вона цілувала дочку в ноги, раз-по-раз здійсмаючи руки догори і заламуючи їх у розпуці. Батько тряс сивою головою і весь час затуляв лице долонями.

– Дитино моя безталанна, я би живцем зараз лягла у твою могилу, аби ти встала. Людоньки, та де ж ви були, коли вона була жива? Ганнусенько моя, та наші Карпати зігріли би твою душу, вони вгорнули б тебе своїм спокоєм, а тут, на долах, ти була чужа. Тут душа ніби вирвана з грудей і кинута на широкі

простори, що не мають ні початку, ні кінця. Тут нам усе чуже... Як же мені лишити тебе тут саму?

Як мені завтра вирядити тебе, донечко, без дзвонів, без коругов, без хреста, бо ти свою душу занастила...

Захиталась, мов п'яна, і впала підбитою чайкою, розкинувши руки, як крила...

На другий день хоронили Ганну. Коли виносили з хати, знесла мати руки до неба: „Та чому ж за тобою трембіти не голосять і дзвони не дзвонять, дитинко моя безталанна?“ Впала лицем до бетону.

Підняли окривавлену, знесилену. Більше не промовила ні слова... Повели під руки на цвинтар.

Занесли Ганну до її вічної пристані, яка була в самому куточку цвинтаря, у місці приготовленому для самовбивць, у місці, яке всі з острахом обминають, бо воно прокляте, як і ті, хто наклав на себе руки.

На другий день Петро з'явився в прокуратурі з зізнанням.

1998 р.

Запізніла зустріч

Анна дивилася в дзеркало і мало не плакала з досади.

– Боже, яка я стара. Зморщене чоло, зморшки навколо очей. Навіть губи поморщились. – Вона ніколи б цим не журилась, але до неї ластівкою прилинула чутка, що сьогодні в село приїжджає з Америки Павло Верес. Почувши це, мало не зомліла. Серце забилося так, що сорочка зарухалась на грудях. Лице спаленіло, а руки затремтіли, як у пропасниці.

– Господи, побачу його хоч перед смертю.

Жила Анна сама у великій дерев'яній хаті, що ховалася за високими липами. Літом, коли липи зеленіли і цвіли, хати навіть не було видно. З півночі до будиночка тулилася стрімка гора, що називалась Кучерявкою. а з правого боку шумів бурхливий гірський потік. Гору так назвали, мабуть, тому, що вся вона була вкрита густим зеленим мохом і кучерявими пишними ялівцями. Вікнами хата дивилася на цвинтар.

Сусідів близьких в Анни не було, до далеких треба було переходити потік. Коли, бувало, весною води збудоражуються, заберуть кладку, то Анна цілими днями сама дома – то слухає шум збуреної води, то плаче, то співає. А все сумні пісні в душу просяться. Відколи себе пам'ятає, завжди смуток і смуток. Він через тисячі кілометрів ввижався їй в сірих очах коханого, в його гарячих устах, що шепотіли дивні слова, відчувався в його ніжних руках, що лагідно гладили їй коси.

Павло... Коханий Павло... Він часто снівся їй і вона колись у сні покликкала його ім'я. Це почув чоловік і мало не вбив Анну. Лівою рукою здусив горло, а правим кулаком бив у лице так, що кров аж по стіні бризкала. Окривавлена, в одній сорочці вибігла на сніг боса. Ледве рук не наклала на себе, але в хаті заплакала дитина і опам'ятала Анну.

Мама, царство їй небесне, чомусь не любила дівчини. Змалку була за найменшу провину і батька намовляла проти неї.

– Най їм Бог цього не пам'ятає, – часто шепотіла Анна, але сама пам'ятала. Не могла забути. Колись пішла, вже маючи сімнадцять років, з дівчатами пшеницю жати. Жали, жартували, сміялися. Так і смерклося їм у полі. По дорозі додому хлопці під'єдналися – йшли, співали на все село. Залишила Анна веселу компанію і чимдуж додому, а на порозі вже тато з прутом. Мама намовляють: „Бий, бий, не жалій, щоб знала, коли додому приходити“. І тато бив.

Мама щороку дитину родила. І все це Аннина мука, бо вона найстарша. Колись, пам'ятає, дівчата в сусіднє село на празник йшли. Хтось повідомив, що на зарінку музики гратимуть. Просилася Анна, благала, але де там. Тато зразу за ременя взялися. Сестер молодших відпустили, а її ні. Стояла вона тоді в сінях, плакала, а на горищі мама застогнали-закричали. Зрозуміла, що знову дитина буде. Мовчки пішла гріти воду.

Але молодість брала своє, і Анна дуже скоро почала зачаровувати всіх дивною вродою. Великі карі очі дивилися на світ здивовано і лагідно, вишневі уста всміхалися рідко, але усмішка була дуже милою. Шкіру мала білесеньку, з ніжним, ледь помітним рум'янцем.

– Панська, – не раз в'їдливо кидала мати.

Дивиться в дзеркало на постаріле лице і пригадує, як колись Павло милувався нею.

– Світе мій, Павле, любове моя, муко пекельна, каро Господня.

Пригадує, як назбирала мати дві копи яєць і послала її до Борислава на ярмарок продати. Продала тоді яйця, купила пшо-

на курятам, булок дітям, мамі хустку на очіпок – та й верталася лісом додому. А він гриби шукав. Побачив її, усміхнувся так щиро і лагідно. Пішов поруч з нею, взяв кошик, поміг нести.

– Як же звати тебе, красуне?

Те слово „красуне“ обпалило дівочі щоки, як свічка.

– Анна я, Анна, – підвела на нього блискучі очі і обдарувала милою, білозубою усмішкою.

– Співати вмієш? – дивився на неї, як на дитину.

– Вмію, – опустила очі.

– Ану заспівай, – взяв її легенько за руку, повернув лицем до себе і заглянув в очі. Засоромилась, опустила очі.

– Співай, голубонько, прошу тебе, не бійся. А я тобі допоможу. І вона заспівала:

*Там де Ятрань круто в'ється,
З-під каменя б'є вода...*

Парубок підхопив пісню – і вже столітні дуби завмерли від подиву і захоплення.

– Приходь, Анно, до будинку Просвіти, будемо виставу вчитися. Я буду Грицем, а ти – Марусею. Я голова Просвіти, збираю аматорів самодіяльного театру. А ти така славна.

– Так і сказав тоді „славна“, – усміхнулась сама до себе. Підійшла до рамки з вицвілими фотографіями. Мама з татом такі молоді, усміхнені.

– Дякую вам, мамо, дякую і вам тату, що відпустили мене до читальні. Я на колінах вас просила і ви відпустили. Що було потім, бодай не згадувати. А тоді відпустили.

Перевела очі на Павлову фотографію.

– Я не знаю, Павлуню, кого більше кохала: чи Гриця, чи тебе, але я закохалася на сцені в Гриця. Моя любов була багато сильнішою, ніж Марусина, я б тебе ніколи не отруїла.

Ціле село зійшлося на нашу виставу. Люди на підвіконниках сиділи, стояли в такій тісноті, що голці не було де впасти. А як ми грали! Та хіба ми грали, Павлуню, ми вже кохали одне одного. Коли ти впав, я ледве не збожеволіла від горя, бо в ту мить я не була Анною, я була Марусею. Жінки і дівчата ридали зі мною.

А вдома тато пригрозили: „Дивись мені, бо в куті сокира, а на дворі пеньок. Не доведи, Господи, заплямуєш честь родини – голову відрубай“. Але я вже про голову не думала. Я думала про тебе: день і ніч, кожну хвилю мого життя.

З того часу мамині прокльони і штовхани, батькові погрози пролітали мимо Анни. В душі було свято.

Не раз і не два жагучі поцілунки і палкі обійми коханого зводили її з розуму. Буйні трави ховали закоханих від безсоромного усміху місяця, бо де любов, там і гріх. Доля звела їй, доля і розлучила.

Перед війною почалися в селі арешти, брали тих, кого запідозрили в любові до України. Тривожні чутки гадюками повзли від хати до хати. Пізно восени до Анни прибігла подруга і шепнула, що Павла заарештували. Забилася Анна, як пташка в клітці. А трохи згодом ще страшніші новини: „В'язнів у Самборі розстрілюють“. Пішла пішки до Самбора. Ходила так два дні і дві ночі попід мурами в'язниці, але де там. Конвоїри і близько не підпускали. Людей багато з клунками ходило. Плакали, питали за рідними, та все даремно. А дома мати люта, як навіжена, налетіла на Анну з кулаками, біла куди попало, обзивала, проклинала. Нове горе не забарилося. Відчула під серцем дитину. Дома, крім неї, дев'ятеро дітей, найменшому шість місяців.

Ховала від людей, доки могла. Але якось мати завважила, що з Анною щось діється. Приступила до неї, мацнула за живіт і заголосила так, якби в землю її опускала. Тут нагодився батько:

– Чого лементуєш, що сталося?

– Та сталося, сталося те, чого ми найбільше боялися. Та сука... – і показала поперед себе руками.

– А кров би її нагла залляла, – тато вхопив віжки, замотав Аннину косу на руку і почав нещадно бити дівчину з усієї сили куди попало. Впала на долівку, прикриваючи руками живіт, а він ногами місив її молоде тіло. Кров потекла з носа, з рота, з вух. Заверещали діти, збіглися сусіди, вирвали напівживу з-під ніг озвірілого батька.

– Най вам Бог цього не пам'ятає, – зашепотіла сухими губами. – А я забути не можу. Най вам пошле царство небесне, а моя душа в кривді, як у струпах. Та ж ви, мамо, вмирили і бачити мене не хотіли. Я так хотіла спокутати свою вину, якось полегшити ваші передсмертні страждання, а ви гнали мене від себе до останньої хвилини.

– Ти мені віку вкоротила, – шепотіли ви вмираючи.

– Ви, мамо, напевно думали, що я без душі, бо за все життя не заглянули в неї ні разу. А він був єдиний в цілому світі, що так мене кохав. За вас, мамо, гріх маю важкий, бо зло ваше пам'ятаю, але Господа за душу вашу прошу щоденно.

Анна підійшла до вікна.

– Як ми зустрінємось? Що скажемо одне одному?

За вікном була пізня осінь. Листя на липах покрутилося, пожовкло, але ще цілком не облетіло, і стояли вони сумні, пониклі, підставляючи свої оголені крони холодним осіннім вітрам. Небо затягнулося сніговими хмарами, хоч жодної сніжинки на замерзлу опустілу землю ще не впало.

– Що ж я тобі розповім, Павле? Якби ти знав, яких принижень зазнала я від нелюбого чоловіка. Він бив мене кулаками і словами. Але що кулаки в порівнянні з словами? Кулак б'є по тілі, а слова по душі. Я тіло мала здорове, сильне, а душу кволу. Скільки разів вона поривалася покинути тіло, але, дякувати Господові, витримала.

Тато мене силою за Ілька віддали. Ми з Павлусем були тягарем для великої родини. Павлуся всі обзивали букартом, били, штовхали, ховали від нього шматок хліба. Ілько влакомився на той кусень поля, що тато мені дали і на мою молодість. Дали, аби збутися нас з дитиною.

Я присягала йому в церкві на любов, на вірність, на послух. Але це був ще один гріх тяжкий, як камінь. Це була фальшива присяга, бо я Ілька не змогла полюбити до смерті. А кривоприсяжників Бог карає тяжко. Я навіть не вміла приховати огиду, яку викликало в мене його старе, вічно заросле сивою щетиною лице, його подих, пропахлий смердючим тютюном, який він ніколи не переставав жувати гнилими зубами. Я з болем відверталася від нього, а він тоді бив мене нещадно і жорстоко. Ночами Ілько викручував мені руки, здавлював пальці так, що я інколи мліла від болю, і все просив, щоб я розповіла про наше кохання. Але це була таємниця – найдорожча, найсвятіша з усіх таємниць.

Я виростила шестеро синів, а тепер залишилася одна з своїми думами, з своїми спогадами, з своїми гріхами. Ілько вмер чотири роки тому. До самої смерті ненавидів мене. Коли лежав хворий, я приносила йому пити, а він, хоч і не мав сили, кидав тим горнятком у мене і все словами гидкими та лютими обзивав.

Я думала, що ти загинув. Одного разу до нас прийшов Василь Верес, твій племінник, приніс посилку і листа від тебе. Ти повідомляв, що живий, втік з в'язниці, живеш сам в Америці. Ти кликав мене до себе. Ох Павле, Павле... Було запізно. Я вже Ілкову дитину під серцем носила, тому й не відповіла тобі. А хустки ті, що ти прислав, люблю дуже, по черзі до церкви зав'язую. Мені ледве серце не розірвалося, коли Василь прилюдно зрікся тебе і від посилок відмовився. Перед людьми зрікся клятий, але потім посилки продовжував брати. Ні совісті, ні сорому немає в нього.

Та ти й тепер до нього приїдеш, а до кого ж тобі їхати?
Скільки в тебе друзів було. Одні в ліс пішли, інших москалі на фронт забрали. Прийшов якось вночі твій найближчий друг Андрій Кухоль. Я дитину колисала, коли у вікно постукав.
– Чого тобі, Андрію?
– Вийди, Анно, поговорити треба.– Вийшла я надвір.– Де твій фронтовик?
– П'яний спить. Чого ти хочеш?
– Допомоги, Анно. Хлопці бідують, харчів мало.
– Як вам передати?
– Лишатимеш у дуплі старої верби, що за зрубом. До неї іти-меш просто від хати через Кучерявку у вівторок і п'ятницю. Ми будемо забирати ввечері. Більше тебе нічого не обходить.
– Добре, Андрію. Тільки, щоб мене не видали, бо діти малі.
– Будь обережною.
Носила, що могла, але жодного з повстанців, крім Андрія, не бачила. Одного разу тато до мене прийшли. Стали навпроти, очима наскрізь пропекли.
– Мало я натерпівся через тебе, повіє? А тепер ще на Сибір нас всіх потягнути хочеш? Як не припинеш ходити до дупла, видам совітам, зогниєш на каторзі.
Повернулися і пішли геть. Звідки мені було знати, що вони так тривожились про мене. Я хоч і боялася, але продовжувала носити передачу кожного вівторка і п'ятниці. Не видали, царство їм небесне, не видали. Мене ніхто не видав, а хлопців хтось зрадив. Яка страшна облава була, Господи. Не захопили повстанців живими, всі гранатами в криївці підірвалися. А які хлопці були! Чує моє серце: то Стефка Підгірна їх видала. Вона була зв'язковою, ходила за ними. Брат Стефки, Петро, був у загоні під кличкою „Ворон“. Під час облави ні Стефи, ні брата в криївці не було. Його взяли пізніше з хати. Сам здався. Дивно, що нікого з родини Підгірних не арештували, не вивезли, та й сам Петро Підгірний довго не сидів. Вона їх зрадила. Вона і пізніше була стукачкою, донині, мабуть, винюхує. Не дай, Боже, такого гріха на душу. Пам'ятаю, як тато колись застерегли мене: „Обминай, Анно, Стефу десятою дорогою. Совість її кров'ю бійців заплямована. Зрадниця плюгава“. Заскреготіли зубами і піднесли кулак догори.
Суворі були тато, дуже суворі. Я малою боялася очі піднести на них, а Павлусик любив діда. Колись, пам'ятаю, впрягали тато коні, а він підбіг і так щиро на них подивився. Тато присіли, а він рученятами за шийку обняв і личком до їхнього обличчя притулювся. Пригорнули тато дитину до себе, довго тулили,

а потім взяли на руки і посадили на коня. Своїх дітей вони ніколи навіть по голові не погладили. Сиділа я біля них в їхню останню ніч. Найменшого зойку не вирвалось з запечених уст батька, хоч хворобу мали страшну, немилосердну. Розплющили очі перед смертю, взяли мене за руку, подивились в заплакані очі:
– Дякую, доню...
Вперше в житті сказали „доню“, вперше і востаннє.
...– дякую за сльози в твоїх очах.
– Тату! – Я, заривавши, припала устами до студенючої руки. По хвилі знову подивилися на мене.
– Де Павлусь, Анно? Бережи його, бережи.
Тут саме Павлусь прийшов. Підійшов на пальчиках до постелі і поцілував їх в лице. Дві великі сльози покотилися з заплющених очей, яких вони більше не розплющили ніколи.
Смеркалося. Осінні хмари опускалися все нижче, вітер розгойдував старі липи, зриваючи з них останнє листя.
– Чи прийде? Я чекаю його, як багато років тому.
І раптом чорні брови піднялися, в очах спалахнула така радість, ніби Анна з старої посивілої жінки перетворилася раптом на юну вродливу дівчину. Він ішов – високий, ставний, в сірому модному плащі. Вітер куйовдив сиве волосся і було щось таке далеке, шляхетне у виразі його обличчя і водночас щось таке близьке і рідне.
Збуджена відійшла від вікна, відчинила двері.
– Ти, Анно?
– Я, Павле.
Припав устами до її спрацьованих рук, пригорнув до грудей.
– Чому ти плачеш, голубонько?
– Від радості, що тебе бачу. Вперше в житті від радості плачу. Білою, випещеною рукою витер їй сльози.
– Мені за ціле життя ніхто сльози не витер, хіба що Матір Божа.
– Моя дружина померла, живемо з сином у великому гарному будинку. Поїдеш зі мною?
– Ні, Павлуню. Ця земля мене породила, вона мене і заховає. Бог віддячив мені за те, що-м любов свою в серці ховала, що си-на твого нікуди не віднесла, віддячив тим, що побачила тебе перед смертю.
За вікном шаленів вітер, гримав у шибки, завивав у димарі, а двоє посивілих людей летіли спогадами в далеку, неповторну юність. Говорили, і не могли наговоритись, дивились одне одному в вічі, щоб надивитись, бо знали, що наступний день розлучить їх знову надовго, а може, й навіки.

1996 р.

Гріх

Немає нічого важчого для людини, як тягар гріха. Його так важко носити в душі, як горб на плечах. Він давить людину, гне до землі, виснажує душу. Кажуть, коли висповідаєшся, запричаєаєшся, щиро при цьому покаювшись, то душа стане чистою, як випрана сорочка.

Кілька разів Марія намагалася піти до сповіді, але так і не пішла. Від однієї думки про те, що все прийдеться розповісти священникові, який так щиро, по-батьківськи ставиться до неї, ставало лячно.

– Я вбивця, вбивця, – товклася пташкою думка.

О, як вона пекла мозок, здавлювала серце.

Ну і що з того, що душа очиститься з огидного бруду вбивства через сповідь, коли тата немає.

– Татуню мій, голубчику сивенький, – молилася до батька. – Відколи мати померли, ви мені за батька і матір були, чесали,

заплітали коси, ви мене до школи перший раз за руку вели. Ви мене виховали так, що я повірила: світ – це любов і в ньому немає зла. А зло вселилося в мене і вбило вас. Бо ж фальш, брехня, зрада – це зло, найтяжче зло...

Молода, вродлива жінка стояла під хатою, склавши руки, як до молитви. В глибині великих карих очей заліг смуток. Чорне, як смола, волосся обрамлювало високе чоло, на якому вигиналися змійками чорні тонкі брови. Прямий рівенький носик і соковиті вишневі уста на смагливому обличчі робили її напрочуд привабливою...

Серпень уже прибрав з полів пшеницю, на сінокосах вирости копички отави, але гарний дерев'яний будиночок ще купався в зелені. Чотири види плюща так замережили його, що сховали навіть дивовижну різьбу, яку так майстерно виконав батько. Навколо будинку цвіли троянди, чорнобривці, жоржини. Таким квітником, як у Марії, не міг похвалитися ніхто в селі.

– Я ж навіть квіточку жалю зрізати, бо вона жива, а батька вбила своїм безчестям. Я не бажала зла нікому, я ніколи нікому не бажала зла...

Марія тихо опускається на лавочку, що сховалася між деревами.

– Боже, як важко, а сьогодні ж неділя. Люди гуляють, сміються. Їм добре, весело. Немає нічого страшнішого за нечисте сумління. Краса світу не вражає своєю первородністю збольної душі, вона ніби відштовхується від неї.

Не знаю, татку, чи ви завважили, що я змалечку мала відкриту душу для краси, для пісні. Я могла годинами пропадати в лісі, в полі. Я цілувала квіти, говорила з ними. Як я любила пісню.

А чому ж я думаю в минулому часі, адже я жива і люблю все це тепер. Ні-ні, так любити, як колись, я вже не зможу, бо докори сумління мучать мене, а ці муки нестерпні. Саме пісня довела мене до гріха. Бог дав мені чудовий голос.

Коли я вчилася в музичному училищі, то краще від мене ніхто не співав. Ви так хотіли, щоб я поступила до консерваторії, але я зустріла Степана. Коли ми побралися, я любила його. Не знаю, хто з нас більше винен в тому, що сталося.

Він сміявся з любові, хоч ніколи цього не говорив. Йому було байдуже, що творилося в моїй душі. Був завжди задоволений життям, роботою, собою, мною, мав багато друзів, пив горілку, а моя душа рвалася в небо. Я пробувала прижитися в його світі, але це було неможливо. Він, маючи прекрасний голос, навіть співати не вмів, він кричав і цим принижував пісню.

Але, все ж таки, Степан не заслуговував на те, щоб його зрадити, бо був вірним і щирим до мене, по-своєму любив мене і поважав. Ніхто не знав, яка я самотня в своєму світі.

Коли Степан сказав, що їде на два роки за кордон, я навіть зраділа.

Але я ніколи не думала, що здатна зрадити його, я просто втомилася від його присутності, мене дратувало Степанове обличчя, коли він був п'яним, а це останнім часом було так часто.

А Віктора ви привели. Чому ж ваше батьківське серце не відчувало біди? Навіщо ви привели його? Ми тоді всі троє пили каву.

– Він, Марусю, син мого друга. Ми з його батьком на Колимі разом були. Най поживе в тебе, пісні народні хоче записати. В нашому селі наслухається. Та й ти, нівроку, співачка неабияка.

Я зустрілася поглядом з Віктором. Самої душі торкнувся той погляд.

– Чому ж ви, тату, так легко повірили мені? Мабуть, тому, що самі виховали мене і дуже любили.

Потім ми всі разом пішли на другу половину будинку, де Віктор мав жити. Це було в п'ятницю. А в суботу він зранку прийшов до мене.

– Що вам допомогти, Маріє? – і знову той погляд.

– А що ви вмієте, коли з міста приїхали? – я суворо дивилась йому просто в очі, бо хотіла захиститися. І раптом він усміхнувся.

– Боже, який він гарний, коли усміхається, – злодійкою промайнула думка.

– Вмію косити, дрова рубати, – усміхався очима.

Він, справді, вмів косити. Косив так гарно і легко, ніби забавлявся косою. Покоси клав рівненькі, акуратні, як під лінійку. А вечером розповів мені, що вивчає етнографію, збирає фольклор і буде працювати в нашому селі кілька тижнів.

– Заспівайте, Маріє, – попросив просто.

– А, може, я не співаю.

– Така жінка, як ви, не може не співати.

І я заспівала.

– Татку, з яким натхненням я співала і з яким захопленням він дивився на мене! Ніхто так ніколи на мене не дивився. На якусь мить я відчула себе співачкою, я відчула себе прекрасною і сильною, впевненою в собі, я бачила, що мною захоплюються і від цього було так приємно. Він підійшов, взяв мою руку і поцілував.

– Ви, Маріє, неперевершена. Я зараз принесу магнітофон і записуватиму ваш голос.

– Ми просиділи до ранку. А в неділю ви з церкви прийшли до мене. Мені було важко розмовляти з вами, я весь час губилася, плутала слова.

– Чому ж ви не помітили, що я не така, як завше? Тоді ще не пізно було відмовити Вікторові в квартируванні у мене.

В неділю після обіду ми пішли на цвинтар. Його цікавило все в селі: церква, школа, кузня, цвинтар.

Коли я розповідала йому про маму, він мовчки обняв мене і пригорнув до себе. Так ніжно-ніжно пригорнув. А через тижень, вечером я розпустила волосся і тільки почала чесати, як він раптом зайшов і, не сказавши ні слова, занурився лицем у нього.

– Ви Богиня краси, ви абсолютна досконалість, Маріє.

Чому ж я не противилася його обіймам, його поцілункам? Але ж це було неможливо.

Тату, я закохалася в нього. Закохалася так раптово і так відчайдушно, що на світі вже не було сили, яка б зупинила мене. Я не хотіла цього, але боротися з цим не могла. Це почуття настільки охопило мою душу, що я забула про вас, про Степана, про все на світі. Я не бачила осудливих поглядів сусідів, я забула про Бога. Віктор заступив мені світ.

Одного разу я заспівала, а він підтримав мене. Наші голоси злилися в дивовижну гармонію. Мені здалося, що моя душа розчинилася в його душі, що я стала невидимим духом і піднеслася до неба. З того часу ми співали разом.

Колись я наважилася запитати, чи є в нього дружина. Він довго мовчав, дивився мимо мене. Потім глянув мені в очі і вимовив, ніби застогнав: „Є, Маріє“.

– Що ж ми чинимо, Вікторе? А як же совість?

– Мучить, Маріє. Якби Софійка знала, що діється в моєму серці, вона б померла.

Я в розпачі дивилася на нього. Він підняв на мене очі, повні сліз. Так-так він плакав. Я ніколи не бачила, щоб плакав дорослий, сильний мужчина. Ви тату не плакали навіть тоді, коли нарядили маму. Може тому ваше серце так часто боліло.

Я попросила Віктора розказати про Софійку, але він промовив ледь чутно: „Я люблю тебе, Маріє. Як я тебе люблю“.

І я простягнула до нього руки.

Яким же вогнем гніву і розпачу сплахнули ваші очі, коли ви застали мене в його обіймах. Я дивилася в вікно, як ви йшли згорбившись, від моєї хати. Десь напівдорозі від мене додому

ви впали, щоб більше не підвестися. Цього я вже не бачила. Ваше серце не витримало ганьби.

Господи, якби можна все повернути. Але жодної миті в житті повернути не можна, жодної миті.

Я завжди почувалася дуже самотньою, але тягар самотності по-справжньому відчула тільки тепер. Ви померли, не простивши мені.

Десь через тиждень після вашої смерті я поїхала до міста і, проходячи парком, раптом побачила Віктора. Ох ці очі – прекрасні, кохані, округлені від здивування. І тільки потім я завважила, що він штовхав поперед себе інвалідський візок, в якому сиділа молода, вродлива, але дуже бліда і виснажена жінка. Якусь мить наші очі божеволіли, а потім я швидко пішла геть.

Батько знав. Так-так батько знав, що у Віктора дружина інвалід. Ви ж, тату, колись розповідали, що невістку вашого друга паралізувало. Як же я забула про це? Чому я не здогадалася, що це дружина Віктора, що це Софійка? Я молода, сильна, вродлива хотіла відняти його від неї – хворої і безпомічної.

Ні, таточку, ні, я не віднімаю його, я його просто дуже кохаю. Я думала, що пізнала справжнє щастя. Якою ж я була наївною, повіривши, що щастя можна збудувати на чужому горі, маючи нечисте сумління. Щасливою може бути людина тільки тоді, коли її не давить тягар гріха.

Вечір розсипав зорі по безхмарному небі, вплив з-за обрію усміхнений місяць, а самотня грішниця все ще сиділа і її гарячі думи летіли у Всесвіт, шукаючи душу батька. Але не знайшовши, повертались назад, шукали у просторі очі коханого, обцілювали їх, а потім в покаянні припадали до інвалідського візка, просячи помилування, знову піднімались у Всесвіт.

Вечірня прохолода не приносила полегшення, бо немає воістину нічого страшнішого для людини, як нечисте сумління, нічого тяжчого, як тягар гріха.

1997 р.

Шахи

Вечоріло. Холодний вітер гасав подвір'ям – то заплутувався в коси плакучої верби, то гудів поза хатою, в саду не давав спокою постарілим яблуням, виривався на дорогу і пронизував до кісток кожного, кого хапав у свої обійми. Снігу ще не було, але замерзла земля вже чекала зими. Крикливе гайвороння сідало на голі дерева, обіцяючи зміну погоди.

Івась саме збирався йти до хати, коли надійшов батько. Хлопчик втішився, але тато навіть не обізвався. В хаті, так же мовчки, почав пакувати свої речі. Мама стояла біля вікна і широко розплющеними очима дивилася на нього. Івасеві здавалось, що вона ось-ось заплаче. Але мама не плакала.

– Куди він іде, навіщо забирає все? – Івась здивовано переводив погляд з мами на батька.

Її уста здригнулись, вона пригорнула хлопчика до себе.

Запакувавши сумки, тато вже хотів іти, але на якусь мить зупинився, ковзнув очима по мамі і промовив: „Це доля, Анно, від неї ще ніхто не втік“.

Мама хотіла також щось сказати, але тільки розтулила уста і знову прикусила їх. Дивилась на батька повними болю і якоїсь страшної туги очима. Івась заглянув в ті очі і прошепотів: „Я тебе ніколи не покину“.

Схлипування стогоном вирвалось у неї з грудей, але тато його вже не чув. Пішов, навіть не глянувши на Івася, пішов не помітивши, що саме в ту хвилину жаль кров'ю капав з дитячого серця і ті краплини вже проростали вічною тугою, що не згасне аж до смерті. Мама стояла, мов кам'яна. Івась чув, як тяжко вона ковтала сльози, ніби давилася ними. А потім відвернулася до вікна.

Минуло кілька днів... Івась сидів на уроці історії і відчував нудьгу, незрозумілу і дивну тривогу. Вчитель без кінця диктував. Івась спочатку записував, а потім перестав писати і слухати. Малював кружечки і думав: „Як би то швидше додому піти. Краще була б математика. На математиці цікаво, легко,

та й урок чомусь набагато коротший, ніж інші. Тільки почнеться – уже дивись і дзвінок на перерву. І вдома вчити не треба. Написав і все, а те, що Ігор Романович пояснив само пам'ятається.

Школо, школо! Якби ж то можна було самому вибирати що і скільки вчити. Якби можна було поміняти учителів. Я б учителя української літератури призначив викладати ще й історію, щоб цікаво було, виділив би більше уроків для музики, математики, фізкультури. Я б змагання...“

Перебиваючи роздуми, пролунав дзвінок. З останнього уроку відпросився, збрехавши класному керівникові, що поколює у животі. Совість мучила Івася, поки не покинув шкільне подвір'я, а за ворітьми нараз забув і про школу, і про вчителів.

– От би навчитись на скрипці грати!

Він уже чує десь в душі бентежну мелодію, уявляє себе скрипалем. Стоїть посеред дороги без шапки. Вітер невідомо звідки несе покручене, сухе листя, жбурляє його під ноги хлопчиків, якому здається, що то його музика лунає все голосніше, голосніше – радісним, збудженим тріумфом піднімається до неба і з тяжким стоном падає на землю. Згадав мамині очі і знову якась тривога огорнула душу. Тато пішов від них до Марії Йосипівни, що працює медсестрою в лікарні, мама часто зітхає і годинами стоїть біля вікна спиною до кімнати.

Підійшов до рідного подвір'я і заляк. Поблизу стояла машина швидкої допомоги, якісь люди в білих халатах винесли маму на носилках. Вона була біла, як сніг.

– Івасику, синочку! В мене заболіло серце, але це минеться, мені буде легше. Ти тільки не хвилюйся.

– Вам краще не говорити, – втрутився лікар.

– Іди до тата, синочку. Пообіцяй мені, що підеш, пообіцяй, Івасю.

– Обіцяю, обіцяю, мамочко, – губи хлопця дрібно затремтіли. – Куди тебе везуть?

– В районну лікарню, я скоро вернуся і заберу тебе. Візьмеш собі свій одяг.

Лікар знову втрутився, щоб мама не розмовляла.

Коли машина зникла за поворотом, Івась пішов до хати. Розкутурхане ліжко, терпкий запах ліків... Сидів довго, підперши голову руками, як дорослий.

– До нього не піду. Я не боюся сам ночувати, мені вже недовзі одинадцять... а завтра провідаю маму.

На кухні знайшов хліб, повидло і молоко. Поївши, став шукати шахи, але їх ніде не було. Залазив під ліжко, перевіряв усі

тумбочки і полиці в шафі, але шахи ніби крізь землю провалилися. Мало не плакав з досади.

Ці шахи йому подарувала мати на десятиліття і він ніколи з ними не розлучався. Якось містична сила фігур вабила його своєю таємничістю, приковувала до них цілими днями. Він виводив військом на бій, очолював його і щиро вболівав за кожного вояка. Як з живою істотою, розмовляв з кожною фігурою, граючи чи то сам з собою, чи з матір'ю, чи з сусідом Андрієм. Часто носив шахи до школи і на перервах влаштовував турніри з однокласниками... Справжнім святом був для нього поєдинок з батьком. Вони всідалися один проти одного, тисли один одному руки, як справжні чоловіки, і починали баталію. Звичайно Івась програвав, але яку насолоду приносила йому сама гра. Потім батько втратив інтерес до змагання, відповідаючи на настійні домагання сина холодним і злим „Одчепись!“.

Якось Івась поскладавши фігури на шахову дошку, поставив їх перед батьком, що читав газету, і попросив зіграти. Батько несподівано спаленів на обличчі, змахнув рукою фігури з такою ненавистю, що вони розлетілися по всій кімнаті. Івась від несподіванки отетерів, а потім довго визбирував по закутках розкидані фігури.

– Поїду завтра до мами і запитаю, де мої шахи, – вирішив після безплідних пошуків.

Коли звечоріло, зачинив двері і довго дивився телевізор. Потім ліг на розстелене ліжко і скрутився клубочком. Світла не вимикав.

– Головне – перебути північ, – втішав себе, – а там уже не страшно. Головне північ.

Як на зло, у голову лізла усяка нечисть. Пригадався недавно переглянутий у клубі „Вій“... На горищі щось грюкнуло. Тремтячою рукою став хреститися, довго молився. Здається, так і заснув з молитвою на устах. Зранку до школи не пішов. Знайшов на полиці кілька гривень, узяв у мішечок яблука і подався на автобусну зупинку.

Молода медсестра звернула увагу на хлопчика, що сиротливо тулився біля вхідних дверей, стискаючи в руці убогий мішечок. Поцікавилася чого він тут, і вже через кілька хвилин Івасик стояв біля маминого ліжка. Кволою білою рукою з голубими прожилками вона гладила його чубчик.

– Чому ж ти, синочку, не пішов до батька? – запитала тихо. Івась заховав очі під повіки.

– Я тобі приніс ось що, – подав мішечок з яблуками.

Мати пригорнула його до грудей.

– Не тримай зла на батька, – сказала по хвилі, – виростеш і все зрозумієш.

– Я тебе, мамо, ніколи не покину.

Коли прощалися, мати прошепотіла:

– Піди до тата на кілька днів. Пообіцяй мені, що підеш.

Він згідливо покивав головою.

Вже на порозі запитав про шахи, але мама якось дивно поведла очима і промовила: „Я знайду, коли повернуся, обов’язково знайду“.

Увечері Івась таки вирішив піти до тата – надто лячно було знову одному залишатися в пустій хаті. В одній сумці ніс кілька сорочечок, светр і спортивний костюм, а в другій – зошити і книжки. Коли ступив на чуже подвір’я, ноги немов зм’якли, не хотіли іти. І все ж переборов себе, тихенько підійшов до вікна.

За столом сиділи батько та Марія Йосипівна і... грали в шахи. Вони весело сміялися, пустотливо пересуваючи фігури. Івась упізнав свої шахи. Згадав бліде мамине обличчя і її слова „коли виростеш, усе зрозумієш“. А що тут розуміти?! Все ясно, як білий день!

Він кинув свою ношу, набрав повні жмені камінців і став щосили жбурляти їх у вікно.

– Ось вам! Ось!! Ось!!!

Потім вхопив сумки і побіг геть.

– Нехай знають, нехай знають, – повторював крізь плач.

Сузір’я Великої Ведмедиці провадило його до рідної хати.

1998 р.

Подарунок

Василько прив’язав корову. Ось уже тиждень він не кличе нікого на допомогу, а легенько погладжуючи непокірну шию Зоряни, оббиває її прив’язку. Не малий вже. Портфель мама купила, черевики також. При згадці про те, що йому сьогодні сповнилось вісім років, очі хлопчика засвітилися радістю, він усміхнувся щербатим ротом. А мама забула... Ще минулої неділі говорила про цей день, а сьогодні не згадала. А може, й не забула, вечором спече коржика і привітає. Батько ще зранку пішов на роботу.

Василько ступив на хатній поріг і зупинився... На кріслі, похитуючись, сидів тато. Пасмо волосся впало на праве око, голова була низько опущена. Почувши, що хтось зайшов до хати, тато важко підняв голову і подивився затуманеним поглядом на сина.

– А, це ти. Вітаю, вітаю з восьмиріччям, – якось дивно застіявся, облизав губи і знову опустив голову.

– Подарунок на столі, – пробелькотів, заїкаючись.

Василько подивився на стіл і аж тоді побачив гарну велику коробку цукерків, які любив понад усе. Він хотів уже взяти її, але на порозі стала мати. Руки в землі – зайшла просто з поля.

– Знову? Скотино п’яна, безсоромна! Я в полі з самого ранку, а ти, пияку, до ночі десь волочився.

Мати кричала ще багато образливих слів, але тато, здається, не слухав її. Він сидів, опустивши голову, і повільно хитався в кріслі. Тоді мама „вибухнула“ страшним плачем і почала товкти головою до шафи:

– А щоб ти сконав до ранку, до години, щоб ти дня білого не побачив так, як я за тобою не бачу світу ніколи!

Василько злякано стояв у кутку, тіло його тремтіло, наче в лихоманці. Мама приступила до батька, схопила його за комір піджака і почала трясти. Він здивовано підняв голову, помахав пальцем:

– Ну, ну, ти не той, не дуже, а то...

– Мамо, мамочко, не треба, – пробелькотів хлопчик, вчепившись за материн рукав.

Мама відштовхнула його від себе так, що Василько мало не впав.

– Геть, забирайся з моїх очей! Таким самим п'яницею виростеш, як той, – пальцем показала на батька.

– І навіщо я тебе на світ народила?

Мама заплакала ще голосніше і жалібніше.

– Смерть собі заподію, Іроде, через тебе, – заголосила, піднявши руки догори.

Хлопчик побіг до другої кімнати й одягнений, з немитими ногами, заліз під ковдру. Згорнувшись калачиком довго невтішно плакав.

В неділю батько побачив на столі, куплену ним два дні тому, коробку цукерків. Ніхто до неї не торкався.

1995 р.

Найкраща в світі

Христина стояла посеред кімнати, шукаючи очима що можна було б ще продати. Погляд зупинився на різьбленій шкатулці-подарункові від батька. Підійшла до столу, взяла в руки шкатулку і доторкнулась до неї цокою. На мить їй здалося, що зашкарубла батькова рука гладить її лице, а очі докірливо запитують: „Ну що, дочко, чи знайшла своє щастя в місті?“

Немає батька, немає матері. Є, правда, брат-пияк і братова. Не встигне Христина порогу батьківської хати переступити, а вона вже питається, коли назад поїде і починає нарікати на свою долю, проклинаючи чоловіка і всю його прокляту родину, до якої насамперед належить вона, Христина. Є ще троє братових дітей, які чекають не так її, як подарунків, яких привозить з міста.

Христина сумно підійшла до шафи, вибрала кілька речей і понесла на базар. Повернулася під вечір втомлена і дуже

голодна. Ледве продала за безцінь голубий махеровий светр, купивши за ці гроші одну хлібину, пляшку молока, кілограм манної крупи і стільки ж цукру. І хоч як не економила Христина продуктів, але через тиждень їх майже не залишилося. У вікторок востаннє зварила на воді кашу і, підсоливши її, з'їла. Проте голоду не втамувала. Відчувала втому і якусь страшенну душевну порожнечу.

П'ятнадцять років тому приїхала до Львова сімнадцятирічною дівчиною, поступила вчитися в медичне училище й успішно закінчила його. Працювала в лікарні медичною сестрою, поки їй не поснили рік тому, що вона підлягає звільненню внаслідок скорочення кадрів. Рік Христина жила без заробітку, витративши всі свої заощадження, продаючи одна за одною речі з кімнати.

Спочатку все здавалося не таким страшним, а тепер... Навіть на біржу праці не записалася.

Згадала, що сьогодні неділя. Люди ходять по-святковому вдягнені, діти сміються щасливо, за вікном липень... Як вона любила в дитинстві липневі неділі. Звільнена мамою від пастухування, одягнена у все новеньке, могла іти куди їй хотілося. По садах і подвір'ях сиділи статечні господині і господарі, а дівчата і хлопці ходили вулицями, демонструючи святкове вбрання. Після обіду у клубі так вигравали музики, що серце з грудей виривалося.

Відчула таку тугу, ніби мала би вмерти. Єдина подруга втекла з міста з її чоловіком Дмитром. Христина гірко усміхнулася. Вона любила Мар'яну і ніколи не сподівалася такого від неї. Мар'яна часто бувала у них, інколи ночувала. Була завжди щира, усміхнена, мила. Допомогала готувати їжу, прибирати квартиру. Якось Христині не здоровилось, і черговий лікар відпустив її. Прийшовши додому на світанку, застала сонну Мар'яну в обіймах Дмитра.

– Забирайтесь обоє, – сказала пошепки, але їй здавалось, що від цього шепоту в неї розкололась голова. Отак і залишилась сама.

Три дні Христина пила підсолоджену воду. Від голоду темніло в очах і шуміло в вухах. Будучи від природи блідою, тепер виглядала важко хворою. Світле волосся, вимите чистою водою без шампуні і мила, було пряме, як солома, великі сині очі хворобливо блищали на змарнілому, безкровному обличчі. Вночі довго не могла заснути. Думка про голодну смерть не давала спокою. Вранці, застеливши ліжко, оглянула кімнату і злякалася – холодна пуста, як могильний склеп. Всюди ідеальна чистота і загрозлива мертва тиша. В кухні те ж саме – чисто, аж

блиск відбивається від меблів і посуду, а хліба – ні крихти немає.

Згадка про хліб викликала ще сильніше відчуття голоду.

– Як у тридцять третьому, – подумала і подивилась на себе у дзеркало.

– На кого ж я подібна? – довго думала і, нарешті, сумно усміхнулася. – Точно, на того хлопчика з оповідання „Злодія зловили“. Ніяк не могла пригадати автора твору.

– Як мені було шкода, що його зловили, я так співчувала йому.

– Чи змогла б я вкрати? Жебрати не зможу ніколи, це я знаю точно. Стояти з простягнутою рукою? Ні-ні! – аж мороз пішов по тілі від однієї думки про це. – В селі стільки картоплі. Ніхто не завважить, якщо візьму собі кілька картоплин.

Почала гарячково вдягатися. Вдягнулася гарно. Біла з голубими волошками сукня ніжно облягла тендітну фігуру. Взулася в делікатні білі лакові мешти. Шию прикрасила голубим намистом.

– Ніхто на мене не подумає.

На якусь мить сумління зупинило її, але голод переміг і вона пішла. Безногий каліка простягнув руку. Відвернулася, прикусивши губу.

Проходячи мимо Галицького базару з болем відводила погляд від всячини, яку на кожному кроці продавали. Ставало все важче дихати, у грудях несамовито пекло. І раптом танго... Улюблене танго... Це сліпий музикант, вдивляючись в безмежжя простору незрячими очима, розтягує старенький акордеон. Люди зупиняються біля нього, але рідко коли дзенькне монета в обдертий картуз.

– О сліпий музиканте! Осоружні будні твого таланту – голодні, зневажені, принижені. Але танго вічне, як вічна пристрасть до музики. Сцена твоя – підмурівок чужої квартири, нагорода – вдячні очі перехожих. Але ж ти їх не бачиш, ти тільки чуєш зрідка дзенькіт монет – принизливий, ганебний дзенькіт, що роздирає душу.

Постоявши, Христина повільно пішла далі.

– Поможіть, дитині необхідна операція, – простягнувши руку, лементувала жінка, тримаючи другою рукою дівчинку. Вона виставляла на показ її спотворену шрамими ніжку.

Христина знову зупинилася, вражена розпачливим голосом матері, виглядом жахливо пошматованої дитячої ніжки і байдужістю перехожих.

На привокзальній вулиці базарна суєта і стільки всякого товару: помідори, яблука, абрикоси... Від запаху ковбаси мало

не зімліла. Побігла до електропоїзда, зайшла у вагон, навіть не поцікавившись, куди він їде. Не знала, що скаже провідникам і ревізорам, не знала, куди поїде, сиділа...

Люди заходили до вагона і квапились зайняти місця. Гамір, шум...

Ішла межею чужих городів між високим картоплинням і не сміла зачепити землі. Сонце хилилося до заходу, спека ставала не такою нестерпною, як серед дня. Чужі городи вітали її пишними головами капусти, цибулею, кропом, огірками. Було тихо і врочисто, тільки де-не-де подавали свої голоси цвіркуни і невидимі горобчики. Висока кукурудза до болю нагадувала дитинство, коли малою ховалася від людей між її пишними стеблами. Природа під вечір зажди врочиста і святково натхненна.

Знову уявила батькові очі – сумні і суворі.

– А що, дочко, красти прийшла? Просити соромно, а красти ні? Крізь Всесвіт і Сонце кричу тобі: „Не руш!“

Потемніло в очах... Здригнулася від бризків холодної води, що хлюпала на обличчя, шию, груди. Розплющила очі і побачила його...

Здивований погляд сірих очей на загорілому, як у мавра, обличчі, темно-русе впереміж з сивиною волосся, вольове підборіддя. Приклякнувши на коліно, хлюпав на неї водою з пластмасової пляшки.

– Ти хто така і що тут робиш на моєму городі?

Якусь хвилю дивилися одне одному в вічі і, нарешті, вона стиха промовила: „Я медсестра, шукаю роботу. Можу доглядати за хворими“.

– Хіба тут, на чужих городах хворі лежать? Чи ти, можливо, маку шукаєш? Нерідко тут і такі блукають.

– Ні-ні, – заговорила швидко, – я справді шукаю роботу.

– Ти що хвора? Чому ти знепритомніла?

– Я..., – вона замовкла.

– Ну-ну, чому ж ти замовкла, що з тобою?

– Я голодна.

Дивився на неї здивовано і дуже уважно. Простягнув праву руку.

– Вставай, ходи зі мною.

Йшли мовчки. Тримав її за руку, як дитину, і вів по широкій межі до гарного чепурного будинку. Маленьке цуценя, гавкнувши два рази на Христину, впізнало господаря і почало радісно скавувати, тулячись до його ніг.

Привів її до літньої кухні, що окремим будиночком тулилася до старої яблуні, показав на умивальник. Повільно і якимось дуже

довго мила руки, а потім сіла на стілець і почала дрімати. Підійшов, взяв під руку, посадив біля столу.

– Мусиш почекати, я зварю тобі манної каші, бо від борщу з молодою картоплею ти мені тут помреш. – Мляво усміхнулася.

До кухні прибіг смуглявий хлопчик десь п'ятирічного віку. Притулившись до одвірка, дивився на Христину цікавим поглядом блискучих чорних очей.

Він підійшов до хлопчика і легко підняв догори. Малий дзвінко засміявся, руками обвив батькову шию і притулився щочкою до його щоки.

– Іди, мий руки, – легко опустив хлопчика на підлогу.

Поставив перед нею глибоку тарілку з паруючою кашею, посипав цукром.

– А мені? – хлопчик застрибав на одній нозі.

– Ти ж не любиш манної каші.

– Їстиму, – сказав серйозно і не зводив очей з Христини.

Вона жадібно їла, обпікаючись і не підводячи очей. Поставив перед нею шклянку пахучого чаю.

– На сьогодні досить.

Випила і відчула страшенну втому, хотілося спати. Подав їй великого махрового рушника.

– Ванна кімната направо.

Після того, як помилася, повів до будинку.

– Ось тут спатимеш, – показав на двері, обернувся і пішов геть.

Зайшла у велику світлу кімнату. Роздягнувшись, лягла на розстелене ліжко і заснула міцним сном.

Пробудилася на світанку. Здивовано обвела очима кімнату. Босими ногами ступила на м'який килим. Відсунула фіранку і побачила, що він косить. Сонце тільки-но зійшло, але його золоте проміння вже проникало всюди. Він косив, м'язи грали на його здоровому загорілому тілі. Христина одягнула сукню, причесала волосся.

– Що ж мені робити? – довго стояла пригнічена, розгублена. Вийшла на подвір'я.

– Як же тут гарно!

Він побачив її, кинув косу, підійшов, привітався.

– Виспалась? – дивився проникливо, уважно, примруживши очі.

– Виспалась, – промовила ледь чутно. – Дуже вам дякую за все, я піду.

– І куди ж ти підеш, знову голодувати? А як же робота, ти ж, здається, вчора шукала роботу?

Підвела на нього сумні очі.

- Я справді можу доглядати за хворими, я медсестра.
- Може підеш на кухню, звариш щось їсти, а потім побалакаємо?

Мовчки кивнула головою.

- Там все є, шукай у шафочках, відчиняй холодильник, будь як вдома, – і вперше усміхнувся.

Коли кидала в окріп вареники, прибіг хлопчик, обняв її коліна, занурившись обличчям у сукню. Присіла біля нього.

- Як тебе звати?
- Юрієм, а вас?
- Мене – Христина. А батька твого як звати?
- Батька – Андрієм Юрієвичем. Він вчитель історії.
- Ого! – засміялася чомусь.

– Я дуже люблю вареники, а тато не хоче ліпити. Варить завжди картоплю і борщ.

- А де мама?

– В мене немає мами. Була бабуся, та померла. В неї був рак легенів. Вона не могла дихати і дуже стогнала. Тато біля неї сидів вдень і вночі. Підемо сьогодні на могилу до бабусі?

– Підемо, – притулила чорновоłosу голівку до грудей. – Біжи, поклич татка їсти.

Юрко вибіг на подвір'я і закричав: „Татку, Христина вареників наварила, ходи їсти!“

- Не Христина вона для тебе, Юрчику.
- А хто? Мама? Татку, це моя мама, я зразу впізнав. – Він кулею залетів до кухні, обняв Христину за ноги.

- Я зразу здогадався, що ти моя мама, а ти не призналася.

У чорних оченятах було стільки радості, що Христина не витримала, вхопила Юрчика на руки і почала цілувати в личко, очі, голівку.

– Я так на тебе чекав, я знав, що ти прийдеш, мамусечко. Він тулився до неї, обнімаючи за шию, радісно сміявся і цілував простов уста, а його батько стояв, прихилившись до одвірка, дивився на них проникливим поглядом сірих очей і щось незбагненно далеке було в цьому погляді – смуток, біль, чи розчарування, тільки не радість.

Цілий день Юрчик крутився біля Христини, допомагав їй, як вмів, обнімав її за коліна або за шию, цілував і так тішився, що Христина відчула непереможне почуття любові до цієї дитини, почуття, що породило готовність вмерти заради Юрчика, якби виникла така необхідність, бо в цьому жорстоко холодному світі дитина відіграла її душу і за одну-однісіньку мить навечно ввійшла в неї.

Ввечері хлопчик, засинаючи, тулився до її руки, а вона гладила чорновоłosу голівку і знала – це почуття непереможне, це почуття на ціле життя.

Коли Юрчик заснув, пішла в літню кухню мити посуд. Андрій все зробив сам і сидів за столом, чекаючи на неї. Сіли навпроти і мовчки дивилися одне одному в очі, він – проникливо, уважно, вивчаючи, вона – розгублено, опускаючи час від часу повіки.

- Розповідай, промовив коротко і якимсь суворо.

Розповідала все, як на сповіді, покусуючи бліді уста.

– А з Юрчиком ти спритно зіграла. Він втомився чекати маму, а ти... ти використала це. Не могла ж ти так зразу його любити.

Христина підвелася бліда і гнівна.

– Не могла? А звідки ти знаєш? Хіба ти можеш зрозуміти, що вартувало для мене оте „мамусечко“, ті поцілунки дитячі? Ти ж мене зовсім не знаєш. Позич, будь ласка, грошей і я піду з твоєї хати. Я віддам, клянусь пам'яттю матері, що віддам тобі гроші.

Він усміхнувся, доторкнувся до синьої жилки, що виступила на худій руці і потягнув по ній пальцем.

- Іди лягай, відіспися добре, а тоді щось придумаємо.

Христина не могла заснути, занурившись лицем в подушку, заплакала. Плакала довго невтішно.

Андрій стояв у коридорі, чув її приглушене схлипування і якась нікому невідома думка стягувала вигорілі брови в одну дугу. А в дитячій кімнатці, щасливо усміхаючись вві сні, спав Юрчик.

Зранку Андрій кудись поїхав, а Юрчик, прокинувшись зразу прибіг до неї, крутився на одній нозі, щебетав, сміявся і вона відчула, що він зайняв найголовніше місце в її серці, і була впевнена, що цього місця вже не зайняти нікому, бо воно його – до смерті.

Через кілька днів Христина перетворилася з блідої, виснаженої і хворої у привабливу, вродливу жінку. Навіть не дуже вишуканий одяг покійної Андрієвої матері не приховував цього. Ніжний рум'янець несміливо проявився на блідому личку, порожевіли уста. З Андрієм розмовляла мало, але безнастанно перебувала під магією його проникливого погляду. Навіть тоді, коли залишалася сама. Часто бачила в уяві його простягнену руку, там на межі, і їй так хотілося припасти до неї щокією. Ілюзії примарного щастя ставали нестерпними.

Серпень приніс Андрієві клопоти на роботі, і він пропадав зранку до вечора: або в район їздив, або ж у школі затримував-

ся. Христина виконувала хатню роботу, і всю ласку свого ніжно-го жіночого серця віддавала хлопчикові з таким прекрасним ім'ям – Юрчик.

Якось Андрій, прийшовши пополудні, збуджено і радісно повідомив Христину, що звільняється місце медсестри у дільничній лікарні, і що він уже просив за неї головного лікаря району, який пообіцяв взяти її на роботу.

Очі жінки засяяли дивовижним вогнем щастя.

– Мусиш привезти документи.

– Добре, я завтра поїду, привезу документи і деякі речі, – вона усміхнулася так щиро, що Андрій мимоволі замилювався нею.

– Юрчикові навари їсти, грошей візьми скільки хочеш. У серванті є двісті гривень. Мене до полудня не буде, заведеш сина до сусідки.

На другий день, розбудивши Юрчика, розповіла йому, що їде до Львова.

– Мамусю візьми мене з собою, будь ласка, мамусечко, – хлопчик, обнявши її за шию, зазірав в очі. – Я ще ніколи не був у Львові, ну, будь ласка.

Христина, хвилю подумавши, одягнула на нього нові шортики, біленьку футболочку, склала деякий одяг в сумку. На великому аркуші паперу дрібно написала: „Юрчика беру з собою. Приїдемо завтра. Христина“.

В поїзді хлопчик заліз на верхню полицю і просидів там всю дорогу. В місті роздивлявся на всі боки, міцно тримаючись за руку Христини. Його цікавості не було меж. Зайшовши у квартиру, бігав з обнієї кімнати до іншої, заглядав у шухляди, дивився у вікно і дивувався-дивувався, що в мами так гарно.

Ввечері притулився до Христини і, вже засинаючи, прошепотів:

– Ти найкраща в світі, навіть краща від татка.

Довго гладила чорноволосу голівку, припадаючи губами до смаглявої ручки.

Зранку нагадала, що треба вертатися додому.

– Мамочко, побудемо ще в місті, подивимось на машини, на трамваї.

– А чому б і ні? Я поведу його в цирк, на каруселі, сьогодні ж неділя.

– Добре, синку, лишаємось, ми сьогодні відпочиваємо.

Юрчик заплескав у долоні.

Повернувшись додому, Андрій зразу відчув порожнечу, яка наче задушливий газ, переповнювала опустіле помешкання.

Прочитавши записку, здивувався: „Навіщо було брати дитину? Дорога, жара, втома... Мабуть малий напросився. Ввечері тиша пригнічувала, навіюючи якусь незрозумілу тривогу. Згадав її очі, коли розповідала про себе: „Вкрасти могла б, а просити – ніколи“.

– Я навіть не знаю її адреси, а якщо вона вкраде Юрчика? – підступна думка навіяла такий жах, що миттєво розболілася голова. Спостерігав за нею ось уже другий місяць, намагаючись збагнути, яка ж вона насправді. Виринав у пам'яті образ Христини – голодної, блідої, ніби зацькованої собаки з опущеними додолу очима, його змінював інший образ – усмінене обличчя, сяючі очі випромінювали дивовижну ніжність, коли пригортала Юрчика.

Недавно відчув на собі її погляд, коли рубав дрова. Зупинився, глянув їй в очі і все зрозумів...

Колись ішли разом з літньої кухні до будинку. Відчинила двері до спальні і зупинилася. Жагучий, спраглий погляд молоді вродливої жінки кликав його, але він пройшов мимо до сусідньої кімнати, де спав, відколи Христина зайняла його місце.

В неділю вийшов до електропоїзда, але Христини з Юрчиком не було, потім побіг до автобуса – даремно, ввечері побіг до останнього електропоїзда, Христина не приїхала. До хати йти не міг. Самотність і тиша ставали нестерпними. Будинок, ніби гробниця, відлякував і пригнічував. Сів на лавочку перед квітником. Вечірня прохолода приємно огортала тіло.

– Якщо не приїде завтра, заявлю в міліцію.

Не знав навіть прізвища Христини. Страх переростав у лють. Згадав щасливі очі хлопчика.

– За нею він піде куди завгодно.

Раптом з хати долинув довгий телефонний дзвінок. Зірвавшись з місця, побіг і, хвилюючись, підняв слухавку.

– Татку, це я, – голос Юрчика був збуджений, щасливий. – Татку, ти мене чуєш?

– Чую, синку, чую. Де ти зараз?

– Зараз? Я зараз дома. Ми з мамою ходили в цирк. Там був слон великий такий, я катався на поні. А собачки як танцювали! Татку, ми ще крутилися на каруселях. На „чортовому колесі“ мамі було страшно, а мені ні.

Його щасливий голос лунав у слухавці, а Андрій все ще відчував неприємну дрож, що проймала тіло.

– Юрчику, коли ви приїдете додому?

– Не знаю, татку, тут так гарно, наша хата високо-високо і трамваї тут, і...

– Передай мамі слухавку.
Вона привіталася. Її ніжний голос, як тепла хвиля літнього моря, прозвучав тихо і несміливо.
– Чому ти не привезла сьогодні сина?
– Пробач мені, він так хотів ще побути, йому дуже цікаво...
– Слухай уважно. Я тебе під землею знайду. Не здумай краси дитину. Ти зрозуміла? – В його голосі прозвучали сталеві нотки, які властиві жорстоким людям.
– Це мій син, мій, а не твій. Ти чуєш мене?
У слухавці було тихо.
– Чому ти мовчиш, ти мене чуєш?
– Так, – пролунало по хвилі, пролунало ледь чутно, але з великим душевним болем.
В понеділок Андрій з нетерпінням чекав поїзда. Простягнувши руки, вхопив сина і міцно притулив до грудей. Вийшла з опущеними очима, привіталася, і пішла мовчки за ними. Дома підняла на Андрія погляд, повний болю і тривоги.
– Поговоримо пізніше, – і пішов навіть не глянувши на неї.
Юрчик, завваживши її настрій, щиро зазирає в очі і щоразу допитувався: „Що, мамо, що?“ Ніжно гладила чорновоłosу голівку, лагідно усміхаючись.
– Все добре, синку, все добре.
Надворі стемніло, а Андрія не було. Христина, нагодувавши Юрчика, завела його в дитячу кімнату і з півгодини сиділа біля хлопчика, поки той заснув. Потім, накривши його коциком, вийшла на подвір'я і сіла на лавочці пере квітником. Тихо, тепло. Серпневий вечір проникав їй у душу, мучив передчуттями тривоги, туги і ще чогось далекого, незвіданого, печального.
Знала, що не вчинила нічого поганого, але відчуття вини не покидало її ні на мить. Боялася втратити хлопчика, маленького зайчика-побігайчика, що так вірно полюбив її. Хтось завжди любить когось за щось, а Юрчик полюбив її ні за що. Почула Андрієві кроки, але не зі сторони вулиці, а з поля. Ішов швидко, майже біг. Спритно перескочивши через перелаз, зайшов до літньої кухні. Почула шум води у ванній кімнаті, потім світло погасло і він вийшов надвір.
– Чому ти не вечеряв?
Андрій не відповів. Сів біля неї і довго дивився у далечинь серпневої ночі.
– Як ти міг подумати, що я можу вкрасти дитину? Андрію, де його мати, чому він росте без неї?
– Її могила далеко звідси, батьки похоронили дочку в рідному місті. Я закохався в її білозубу сліпучу усмішку в єдину

мить. Висока чорновоłosа, завжди усміхнена, вона спопеляла мою душу. Ми побралися через місяць після нашої першої зустрічі. Цією усмішкою вона завжди зустрічала і проводжала мене. Цю усмішку подарувала мені і того дня...

Він замовк. Христина втупила погляд в його бліде, при місячному світлі, лице.

– Того дня її знайшли мертвою у машині директора заводу, на якому вона працювала лаборантом. Ввімкнувши нагрівач, вони отруїлися газом. Коли я прийшов туди, то застав свою дружину в обіймах іншого. Довге волосся чорним шовком розсипалось по сидінні, оголені груди вабили жагою спокуси, а на мертвих устах Іннеси застигла щаслива усмішка.

– Як вона могла? – прошепотіла Христина.

– Як вона могла, Христино? – не промовив, простогнав.

Мовчання, як невидима тінь, стало між ними. Нічне небо тисячами сяючих зір огортало змучені душі. У сузір'ї Ліри запалала яскрава Вега, а з сузір'я Волопаса оранжевий Арктур відповів їй світлом божественної краси. Хвилюючий трепет мінорної і прекрасної музики застиг у повітрі.

– Як же я не хотів закохуватись знову, Христино. – Він легенько взяв її за підборіддя і, повернувши до себе, заглянув в очі. – Лишайся назавжди.

Зорі засіяли в очах Христини, місяць освітив її бліде, одухотворене лице. Білою, ніжною рукою несміливо доторкнулась до його щоки. А над землею пропливала ніч, перегортаючи ще одну сторінку людської долі.

1998 р.

Образ

Василина клянчала перед грубкою і час від часу, один за одним кидала у вогонь листи. Відблиск полум'я освічував її смагляве вродливе лице з чорними, як терен, очима. Чорна сукня з гаптованим комірцем гарно облягала струнку фігуру. Перед нею лежали стоси листів. Худими, довгими пальцями вправно відкривала конверти, виймала листи і пробігала по них очима. Гримаса болю щоразу торкалася лиця, а з очей текли сльози. Василина рвала останні нитки свого кохання, нитки, які ніби обплутували її серце і, обриваючи їх, завдавала серцю несамовиного болю.

Були це давні листи від її чоловіка. Рівний, акуратний почерк, найніжніші слова...

Бачила його таким, яким покохала. Високий, чорнявий юнак з чарівним поглядом карих очей, як він кохав її.

Взяла в руки наступний конверт, вийняла листа, швидко пробігла очима.

– Василю, ти єдина на цілий світ дівчина, яку я так кохаю. Я кохатиму тебе вічно.

Рука судорожно зім'яла листа, жінка опустила голову, довге чорне волосся прикрило лице.

– Коли, ну коли, в який день, в який час я втратила його? Де і в чому мої помилки? А може, і не було ніякої любові, може, це просто ілюзії?

Ні-ні, любов була, була прекрасна і чиста, як джерельна вода. Не любив, коли обмежували його свободу.

Не раз бачила, що приходить напідпитку, але мовчала. Боялася суперечок. була завжди стримана і ніжна.

Одного разу не витримала і несміливо попросила: „Не пий, Іванку, я так цього боюся“.

– Ну і бійся, – відповів байдуже.

Відчувала його відчуження і нічого не могла зробити. Не шукала ні в кого поради, старалася сама все владнати – і не вмiла. Іван щодень віддалявся від неї. Хотіла поговорити з ним, але розмова не виходила. Він казав просто: „Мені не цікаво, або

мені це ні до чого“. Згадувала той щасливий час, коли зустріла кароокого студента медінституту, довгі задушевні розмови під небом вечірнього Львова, його увагу і теплоту.

– Невже це все втрачено? – не могла повірити.

Кинула в полум'я останнього листа, відійшла від грубки, сіла за стіл. В очах застигла невимовна туга. Тепер для неї існувало ніби два Івани – той перший: ніжний, карокий красень, який кохав її, який розумів все, і цей – вродливий, акуратний хірург з холодними очима, чужий і байдужий до неї. Її, хоч і спокійна зовні, але імпульсивна і гаряча натура горнулася до того першого, кохала його вірно і щиро, і одночас з якоюсь вимушеністю і покiрністю жила з цим другим. Готувала йому їсти, прала, прасувала і шукала весь час в ньому того першого. Шукала і не могла знайти.

Вона, молода вродлива піаністка, була натурою тонкою, вразливою і романтичною, понад усе ставила чесність і порядність, його ж вабило життя компаній, він міг годинами сидіти з друзями за колодою карт або просто за чаркою. Докірливі погляди Василини його дратували, принижували.

Ні-ні, в нього не було іншої жінки, він не любив нікого крім неї. Та й, зрештою, Іван давно перестав думати про любов. Василина стала ніби додатком до його життя. Всі сприймали їх як дружню, зразкову сім'ю, жінки часто заздрили Василині.

Зайшла в дитячу кімнату, де спала Оленка. Вкрила свою восьмирічну донечку, поцілувала в пухкеньке личко. Зайшла в спальню, довго дивилася на сонне лице Івана.

– Невже це він, її коханий, її єдиний?

Ні, це не він. Її Іван не міг би так поступити. І знов образа, як гадина, здавила серце. Згадала той вечір.

Іван запросив її в ресторан, де збиралися його друзі відзначити день медпрацівника. Випивки, сміх, пісні, танці, сороміцькі анекдоти на медичну тему...

Незважаючи на те, що медики не шкодували для неї компліментів і уваги, Василина почувала себе незручно. Невдовзі завважила, що Іван п'яніє.

– Іванку, ходімо додому, – попросила тихенько, – Оленка ж сама. Не відізвася.

Сп'янілий заввідділенням знову наливав усім. Василина непомітно підмінила Іванові стакан, замість горілки налила води, намагаючись вберегти його від цілковитого сп'яніння.

Проголосивши тост, Іван підніс стакан до губів, попробував. Гримаса якоїсь дикої ненависті спотворила його обличчя, і він з розмаху вилив воду Василині в лице. Все це сталося блиска-

вично. Від несподіванки мало не впала. Стояла розгублена, принижена, а вода стікала з її лиця. Всі мовчали. Далі Іван налив стакан горілки і випив. Вийняв з кишені хустинку і подав Василюні.

– Витри обличчя і запам’ятай, що так буде завжди. Ти заслуговуєш того, щоб тобі плюнути в лице.

– Плюнути в лице, плюнути в лице, – відбивалося в мозку. Спазм давив горло, відчула, що не витримає, розплачеться. Повернулася і вийшла. Іван прийшов годину пізніше. Мовчки роздягнувся, ліг. Зранку, як звичайно, подала йому чисту, випраšanu сорочку, свіжий сніданок. Намагалася не дивитися на нього, вогонь образи спопеляв її душу. Хотілося вмерти. Іван був спокійний, навіть веселий. Вони не згадували про випадок у ресторані, але образа залишилася у її серці. Вона хотіла простити і не могла. Образа зайняла те місце, де колись була любов, і тяжко мучила Василюну. Старалася бачити в чоловікові того милого Іванка, якого так віддано і щиро кохала, але його заступив другий – із спотвореним від люті лицем, яке запам’яталось їй з ресторану.

Та тріщина, яка так непомітно утворилася між ними, переростала у глибоку прірву, на краю якої стояла молода вродлива жінка з темним довгим волоссям, чорними очима, що не може забути образи.

Прошло десять років...

Виросла Оленка, поступила вчитися в музичне училище. Іван змінився. Почав уникати гучних компаній, з головою поринув у роботу, вечорами засиджувався над книгами. Чорне волосся посівіло. Але найбільше змінилась Василюна. Її чорні, як терен очі, покрила якась пелена вічного суму. Вона залишилась такою ж спокійною і лагідною, але якась сила вирвала з її серця Івана. Він був поруч з нею, але серце не приймало його. Воно було переповнене любов’ю до Оленки і ще якимось трепетним відчуттям музики, болю і тривоги.

Василюна простила Іванові образу, десь далеко відійшов той вечір, спотворене від люті лице чоловіка. Скільки разів вона намагалася перемогти себе, скільки разів пригортала його голову до свого серця... а серце було холодне і боліло-боліло. Інколи той холод розповзався по всьому тілі і їй здавалося, що вона вмирає.

Давно перестала ділитися з Іваном своїми думками, жила своїм життям, а він своїм, вони вже не намагалися пізнати одне одного, вони співіснували. Співіснували тихо і мирно. Лише інколи Василюна вловлювала уважний задуманий погляд чолові-

ка. Але цей погляд не проникав у її душу. Прагнула відокремлення від людей, рятувала самотність. Інколи їй здавалося, що живе дуже довго. Любила вслухатися в багатоголосся природи і при цьому відпочивала душею. Вечорами сідала за піаніно.

Так пройшло ще три роки. В неділю чекала Івана з чергування. Приготувала вечерю, але він чомусь затримувався. Зателефонувала на роботу.

– В Івана Тимофійовича інфаркт, – повідомив жіночий голос, і в трубці почулися гудки.

Тремтячими руками шукала гроші на дорогу...

Трамвай їхав повільно, а серце в грудях стукало так голосно, що притиснула його рукою. Страх за Іванове життя не давав дихати. Тремтіла, немов у пропасниці.

Тихо зайшла до палати. Лежав блідий і нерухокий.

Коли сіла біля нього, розплющив очі. Намагався щось сказати. Сестра попередила, що йому не можна говорити, і тому Василюна прошепотіла: „Іванку, тобі не можна говорити, пізніше скажеш“.

– Я можу не встигнути, Василюно, я можу не встигнути. Прости мені за той випадок у ресторані, прости, коли можеш. Я дуже шкодую. – Він заплющив очі.

– Я давно забула про нього, – прошепотіла ледь чутно, а нова хвиля страху підступила до серця, і той лід, що холодив його стільки років, почав танути. В серці запекло так, що вона аж зойкнула.

1996 р.

Сирітське свято

Ганнуся прибирає в хаті...

Завтра велике свято, святого Миколая. Марійка бавиться квасолею, а Василько спить. Василькові тільки вісім місяців, Марійці три роки, а Ганнуся найстарша, їй вже шість років. Добре, що хоч Василько спить, а то літом, як тільки мама вмерла, не переставав кричати.

Цілими днями кричав, аж синів. А вночі мама приходили, брали його до грудей. Ганнусі, правда, ніхто не вірить, кажуть, що це їй снилося. Але вона добре знає, що не снилося, вона щонаочі маму на власні очі бачила.

Колише було Василька, співає, а він кричить, розривається. Ганнуся й собі починає плакати. Тоді двері відчинялися і входили мама – такі, як у труні лежали – у вишитій сорочці. Заходили тихо-тихо, брали Василька на руки, сідали на лаву під піччю і давали йому груди ссати, Ганнуся хотіла покликати маму – і чомусь не могла. Навіть тато їй не вірять.

А так було... Мама кожної ночі приходили, а коли Василько засинав, клали його в колиску і йшли геть, а він уві сні усміхався.

Тепер Василько підріс, не плаче так, та й мама, відколи зима, не приходять. Може холодно їм в одній сорочці. Ганнуся вже, потайки від усіх, кожух надвір виносила, може, прийдуть та загорнуться. Але тато кожуха назад до хати внесли, ще й наварилися.

Минулого року їй святий Миколай приніс цукерків в блискучих обгортках, горіхів, яблук і синю стрічку. Марійці такий самий дарунок приніс, тільки стрічку жовту. А Василька ще й на світі не було. Ці стрічки мама в скриню сховали, казали, що колись у коси вплетуть.

Цієї ночі знову Миколай ходитиме. Надворі смеркається, вже не довго чекати.

– Що ж то принесе він нам з небесного престоло? – намагалася вгадати Ганнуся. Заплющувала очі, а перед очима цукерки в блискучих обгортках, стрічок багато-багато, спідничка зелена

і сорочка вишита. (Таку минулого року приніс Марусі, вуйка Івана).

Ганнуся побожно вдивляється в завітчане морозом вікно і їй причуваються кроки Миколая-Чудотворця.

На кухні вариться бараболя, на столі тато поставили миску з капустою. Ось повечеремо і спати...

Ганнуся довго не могла заснути тої ночі. Вона вслухувалась в шум зимового вітру, намагаючись згадати, коли прийде Миколай. Нарешті, дитячі оченята почали заплющуватися. І раптом вона відчула, як чиясь рука ніжно погладила її по голові.

– Тобі Миколай нічого не принесе, бо ти мами не маєш. Щоб ти не плакала, Ганнуся, коли прокинешся, щоб ти не плакала, чуєш дитино?

– Чую, – зашепотіла дівчинка.

Вона прокинулася дуже рано, глянула під подушку, а там... нічого немає.

Взяла стареньку мамину сорочку, притулила до грудей. Міцно-міцно притулила. І щоб не розплакатись, до болю прикусила тремтячі уста.

З того часу вона перестала чекати дарунків від Святого Миколая.

1985 р.

Сиділа, схиливши голову, час від часу похитувалась, як п'яна. Коли автобус проїжджав біля цвинтаря, зірвалась з місця і припала очима до скла. Застогнала. Сиве волосся вибилося з-під чорної хустки і впало на жовте, як віск, чоло.

Незрячим поглядом обвела людей і спинила очі на фотографії, яку тримала, як образок, в руці.

– Мій хлопчику, синочку мій рідненький. Дивіться, які в нього очі кругленькі, які виразні і мудрі очі. Та чому ж я не лягла в сиру землю замість тебе? Тобі вже сонечко не світить і мені, синочку, вже ніколи не засвітить. Та чи тій землянці не тяжко від того, що лягла на груди моїй дитині? Та я так щиро на ній працювала, та я так вірно її любила. Я її пестила, як малу дитину, бо звідки мені було знати, що вона проковтне мого сина. Дивіться, як він тут сміється.

– Віталику! Смійся, дитинко, смійся. Та ж тобі за кілька днів вісімнадцять років, а тебе в землю закопали. Людоньки, вісімнадцять років. Та ви не знаєте, яке в мене серце велике, воно мені груди розпирає. Він сам світло провів до літньої кухні і до стайні, він світломузику зробив. Віталику! Твоя музика навіки вніміла...

Я вчора на полиці щось шукала і знайшла банку з гвинтами. Коли ти вчився в Добромилі, я тобі дала грошей, щоб там, в магазині тарілок купив. А ти тарілок не купив, бо посудний магазин був зачинений, а накупив собі за ці гроші гвинтів і гайок. Просив мене, щоб не гнівалася. А я так сварилася з тобою, мало не біла за це. Дитинко, та я з тою банкою на колінах лізла по камінню і болоті з літньої кухні аж до хати, та я ту банку так до серця тулила, як колись тебе маленького.

Якби ж ти встав, я б тобі неба прихилила, я б для тебе своє серце з грудей вирвала.

Йой, людоньки, ви не знаєте, яке в мене серце пекуче. Тим вогнем би цілу землю спалив, а туга моя згоріти в ньому не може.

1995 р.

I

– А будьте ви прокляті, нехристи погані, а будьте ви прокляті...

Баба Афтема йшла вулицею і завертала чи не до кожної хати. Сіре поморщене лице нагадувало висушене яблуко. Пасмо сивого волосся вибилося з-під чорної хустки і прикрило півлиця. Сині губи, то кривилися до плачу, то стулялись, ніби до молитви. За нею тупотів гурт дітей, які час від часу намагались звернути на себе бабину увагу.

– Баба Афтема! Дурна! – несло селом дитяче.

Баба оберталась і кидала палицею в дітей, які з реготом та вереском розбігались в різні сторони. Вона поверталась, піднімала палицю і знову мандрувала селом.

І так з дня на день. Приходила до чужої хати і мовчала. Дали їсти – їла, постелили постіль – переспала. Рано вставала і знову в мандри – без „бувайте здорові“.

В селі звикли до бабiniх візитів. Діти кричали за нею, собаки гавкали, але не чіпали.

II

– А підіть-но, мамо, подивіться до баби Афтеми, щось її вже кілька днів не видно.

Скулена сиділа в постелі і кашляла сухим кашлем, аж гуділо в грудях. На столі шмат чорного хліба, в мисці холодний борщ.

– Що, Афтемо, нездужаєш?

Мовчала.

– Мовчиш. А яка колись балакуча була, співачка яка. Мудра була, Афтемо, на ціле село, кожному порадоньку в біді дала. А тепер собі зарадити не можеш і ніхто тобі зарадити не вміє.

Побігла Ганна додому, принесла гарячого молока.

– Ану випий, може, попустить.

Взяла. П'є.

Сіла Ганна біля Афтеми. Мовчать обидві. В хаті пахне яблуками, хтось, напевне, приніс бабі. З стіни сумні погляди Ісуса Христа та Діви Марії. Між образами фотографії Афтеминих дітей.

Сини, Мирон і Роман, в один день пострілялись під час обляви, аби не здатися москалям живцем. Перед самим Стрітнням Господнім.

Згадала Ганна, аж мороз поза плечі.

А то наймолодший – Андрій. Цього взяли три місяці пізніше. Стратили біля школи.

– Пий, Афтемо, пий.

А гарний був, як ясне сонечко. Застрелили, а він дивиться. Очі сині мав, як блавати. Три дні на дорозі лежав, не давали похоронити, а потім десь пропав. Ніхто не знав де. Може Афтема і знає, та хіба вона скаже.

А Ксениної фотографії нема. Красна була, як зіронька. Коса – пшеничний сніп. Ніколи не забуде Ганна того ранку, як, почувши гуркіт, глипнула у вікно...

Ксеню за коси прив'язали до трактора і волокли. Закривавлене лице, закривавлені ноги...

Кривава стежка лишилася після Ксені, кривавий спогад...

– Лягай, Афтемо, спи.

Сині губи скривились до плачу.

– А будьте ви прокляті, нехристи погані, будьте прокляті!

1995 р.

На цвинтарі

Тяжко переставляв ноги по квітучій землі. Так тяжко, немов би хто прив'язав йому гирі до обох ступень. Зсутулена висока постаць виражала великий душевний біль.

Дійшов до цвинтарної брами, зупинився. Мусів віддихатися, бо серце товклося так, що аж в голові віддавало.

Був то чоловік років шістдесяти – високий, худий. Сиве волосся впало на зморщене чоло. З-під чорних, посріблених сивиною брів дивилися сині, на диво не вицвілі, очі.

Віддихавшись, пішов далі. Дійшовши до невеличкого горбика, що весь квітував чорнобривцями, впав на коліна, вткнувся головою в траву і заплакав. Тяжко заплакав... Голосне схлипування здавалося розривало йому груди, бо він час від часу кашляв, схлипував і знову плакав. Наплакавшись вволю, замовк. Сидів мовчки кілька хвилин.

– Ач, як зацвіли, а я думав, що не приймуться, не зацвітуть. Я, Ганнусю, те насіння дуже довго не міг знайти, ти ж його у глечик зсипала і на полиці заховала. Я знав як ти любила чорнобривці, давай, думаю, посію біля хати і на могилі.

Важко схлипнув, сльози знову покотилися з очей.

– Цвітуть, Ганнусенько, цвітуть. Все так, як було, хіба тебе немає. Як ти хотіла, щоб Україна самостійною була, як чекала багато років. Не дочекалася. А така заворуха, так народ зворохлений відстояти свою державу, що буде наша Україна незалежною, скоро буде.

Але що тобі з того, коли вже не зможеш потішитися. Як я того віку домучу? Що не роблю, де не ходжу, все про одне і те саме думаю. Таке красне літечко, так гріє сонечко, а тобі нічка очі закрила. Яка та смерть жорстока.

Ще день днем, а прийде ніч, то мене туга за шию дусить. Спати не можу, все думаю: „Де те життя поділося? Як ми тяжко бідували. Сибіри пройшли, каторгу пережили“.

Витер долонею очі.

– Я плачу, як мала дитина. Добре, що ніхто не бачить. Який я твердий на сльозу був. Тата, маму поховав – не плакав, хоч

серце пекло, як рана. Як мене били на Колімі, як я їсти хотів, а як тяжко працював і перемерзав, але сльози моєї ніхто не бачив. Ти вмерла і не бачила. Так несподівано пішла від мене. Хто би міг подумати? Заснула і не пробудилася. Чому ж ти мені не наказала, як жити маю без тебе?

Схопився обома руками за голову.

– Люба приходить по кілька разів на тиждень. Приносить молока і страви теплої, випере, прибере. Вчора каже: „Тату, ходіть жити до мене, то вам легше буде“.

– Та де ж би я пішов з тієї хати, що ми так тяжко будували з тобою? Ти всю глину ногами перемісила. Та й Славко не раз приходиться і онуки прибігають.

Замовк. Дивився ясними очима в далечінь.

– Я те все по кілька разів передумую: як ми жили, яка ти була лагідна і мила. Як ти розуміла мене і людей. Чому ж я тобі ніколи не сказав того? Все якось не виходило. Куди не повернуся – всюди твоя праця, все твої рученьки вміли. Сяду в хаті і дивлюся на ті подушки, що ти вишивала, на ті килими, що ти ткала. Добре, що хоч цю могилку маю, тут моє ціле життя. Якби не ця могилка, я би не витримав, а так вона мене рятує.

– Дехто каже, що горе в горілці втопити можна. То неправда, ой неправда. В горі людина не може ні їсти, ні пити. П'є той, в кого душа не болить. Ти не раз мене просила, щоб я не пив, а я махну рукою та й вип'ю при нагоді. Скільки разів на очах твоїх сльози були. Хай мене Бог скарає за ті сльози. Я тепер таку огиду до пияків маю, що винищив би всіх до ноги, щоб ні одне жіноче серце не страждало.

– І мальви цвітуть, і флокси. Я тобі не сказав так багато. Якби то можна хоч пару днів назад повернути. Та де-де.

Сонце хилилось до заходу, а він все сидів, обхопивши руками голову.

– Та то і мій вік вже не довгий, але що моє життя вартує.

Ти не раз мене просила: „Поговори зі мною, Іванку“. А я все кудись квапився. Яка там бесіда?

Ой не вернеться, Ганнусю, ніколи не вернеться. Прийду зараз до всиротілої хати, а мої думи невеселі за мною.

Поволі підвівся.

– Як то тяжко, коли нема до кого душу прихилити.

Заходило сонце, кидаючи останні промені на квітучу могилку, на бліде, змучене лице чоловіка, відбивалося тугою у його ясних очах.

Повернення

Встає на світанку, готує сніданок, іде на роботу, з роботи... Найгірше – ніч... А зимові ночі безкінечні.

Самотність Надійці не страшна, вона привикла. З дитинства так. Діти все до гурту, а вона окремо. Сяде десь у трави та й віночки сплітає, або пташок слухає. Виросла висока, ставна і з лиця вродлива. А щастя не знала. Замкнута вдалась, мовчазна. Хлопці не раз на танці кличуть, а вона тільки посміхнеться.

Зима цього року, як ніколи. Земля замерзла, а снігу немає. Вітри й вітри. Ночами завивають, як звірі, гримають і свищуть поза хатою, наче нечисто сила. А сосна за хвірткою аж гуде. Не спить-ся Надійці. Лежить з розплющеними очима, погляд в стелю.

Одна... Все побивалась бідна мама, як то Надійка жити буде після її смерті. Живе... Коли почала працювати в бібліотеці, поринула в море книжок. І все чекала. Їй здавалося, що станеться чудо. Хотіла кохати.

А роки все збігали і збігали, забираючи з собою її молодість. Надійчині подруги давно стали матерями. Вона завжди відверталася, коли бачила їх з дітьми. Заздрила. Не хотіла заздрити, але це дике почуття піднімалося десь з глибини душі і давило в грудях. Хотіла мати дитину.

Ні, не страшна Надійці самотність, страшно те, що нікому в світі вона не потрібна, що немає їй про кого дбати.

Зимовий вітер рухає фіранками, а Надійка журливо перегортає сторінки свого життя.

– Чи кохала кого небудь? Ні, нікого. Кажуть, що так не буває. А в неї було. Нікого не кохала, ні за ким не плакала, не страждала. Була завжди холодна і стримана. Сама в собі. Ніколи нікому не відкривала душі.

Любила кожну пору року, особливо зиму. Могла годинами ходити лісом, вслухатись в його багатоголосу пісню. Тонко відчувала природу всім своїм еством. В її душі завжди бриніла якась дивовижна мелодія. Голі сірі дерева, холодні вітри збуджували предивне почуття, яке вона сама не могла зрозуміти. Довго сиділа ночами без світла і дивилася в вікно, як вітер гойдає оголені верхівки яблунь, як занурюється в пишні коси сосни. Слухала стогін зимового вітру і на душі ставало затишно і добре. Інколи плакала, але дуже рідко. Трималася завжди гордо і незалежно, навіть зверхньо, бо найбільше боялася людського співчуття.

Під кінець січня нарешті почав падати сніг. Небо затягнулося сірими хмарами і ніби наблизилось до землі. Лапаті сніжинки поважно опускалися додолу. Надійка не могла налюбуватися цим дивом. Ніби мала дитина вона зачудовано ловила поглядом сніжинку і не могла вберегти її, бо та губилася серед своїх посестер.

Сніг падав і падав, прибираючи село в казкові шати. А потім затріщали морози... Настали місячні ночі.

Якось в неділю Надійка завважила, що до баби Насті пішов якийсь чоловік. Високий, трошки сутулий, літ сорока, може трохи більше. Перед порогом поклав на землю сумку, зняв шапку і довго стояв, ніби вагаючись – йти чи ні.

Нарешті несміливо постукав у сінешні двері, які згодом відчинилися досередини і чоловік зник за ними.

– Хто б це міг бути? – задумалась Надійка. – Невже син? – невідомо чому осяйнула думка.

Надійка знала, що в баби Насті є син і що він сидить у тюрмі. Вона не раз чула, як баба перед покійною матір'ю нарікала на москалів і плакала, що не знає, де її дитина. Чоловік баби Насті,

коли вмирав і був без пам'яті, то кликав Андрія (так звали сина) два дні. Надійка не пам'ятає Андрія, вона запам'ятала, що баба завжди жила з дідом Іваном, а відколи дідо вмер, живе сама. Ніхто, крім Надійки, до неї не ходить. Ще покійна Надійчина мама ходила до баби на вечорниці. Баба пряла, а мама і Надійка вишивали. Баба любила розповідати який мудрий і славний у неї син, в науку пішов, а потім почав політикувати, проти москалів щось сказав, якісь пісні там заспівав, у гурток вступив. А в тому гуртку книжки заборонені читали, за Україну багато говорили. Москальській владі то не сподобалось, тай запроторили хлопців хтозна-де. Листи писав дуже рідко, та й ті відкриті приносили. З того часу люди почали баби сторонитися, та й вона до нікого не йшла. Надійку любила, як рідну дитину. Не раз думала про неї на самоті.

– Сирота вона, тай щастя Бог не вділив. Вже під тридцять, а все одна. Добра дівчина, лагідна. Поможє дров наколоти старій, води принесе, літом на городі помагає. В нас однакова доля. Я стара самотня, а вона, хоч і молода, а також самотня.

* * *

Баба Настя грілася біля печі, коли в двері хтось легенько постукав. Відчинила сінешні двері і застовпіла.

– Хто то?

– Та я, мамо.

– Ти, Андрійку?

– Та я, я. Впускайте до хати, бо холодно.

– Йой, Боже мій, Боже. – Тремтячими руками відчинила хатні двері.

– Ходи, дитино, ходи. Ходи, Андрійцю, ходи. Який Бог добрий, який милосердний. Боженьку, який Ти милосердний.

– А дайте-но, мамо, най подивлюся на вас. Андрій взяв мамину голову в свої долоні і ніжно поцілував в обидва лица, по яких рясно котилися сльози. Мати припала до синових грудей і заголосила.

– Змилювався Господь над нами. Боже, який Ти милосердний. Сідай, дитинко, сідай, Андрійку. Я тебе нагодую з дороги. Забігала по хаті, не знаючи, що в руки взяти.

– А мені снилася ясність над нашою хатою. Ніби в селі так темно, а над нашою хатою зірка так засіяла, що ціле подвір'я освітила. Йой, Боже мій, Боже, як Тобі віддячити за твою ласку?

Налила в миску борщу, нарізала хліба, сала.
– Їж, Андрійку, потім говорити будемо.
Їв поволі, а мати дивилася на нього і не могла надивитися.
– Посивів, геть посивів. А марний такий. Та добре, що дома.
– Дякую, мамо. А тепер ходіть та покажете мені татову могилу.
– Йой, синку, та де вночі підемо. Там сніги дуже. Завтра рано буде час.
– Та як я спати ляжу, не привітавшись з батьком? Ходім, мамо.
Пішли на цвинтар. Село спало міцним зимовим сном. Вернулися до хати опівночі.
– А що тут, мамо, як у селі?
– Та у селі, як у селі. Твої ровесники вже внуків мають. А твоє життя пішло за водою. Та добре, що ти вже вдома. Що в селі? Люди в колгоспі звихаються, а заробітків нема. Начальство живе добре, хати повибудували, з коханками водяться. Але жінкам їхнім добра нема. П'ють всі: і урядники, і прості колгоспники. Церква зачинена, коло церкви руїна. Приїхали вночі якісь чужі люди і дзвони забрали. В партію повписувалось багато людей і жінки навіть пишуться, бо партійним гладше живеться. Каплиці порозбирали, хрести позвозили вночі на цвинтар. Кажуть, що Михайло Лепицький довбнею по каплиці бив. Може й так, а може ні, я не виділа. Але, коли вмер, то так його рознесло, що аж очі повилазили. То все Божа кара. Хтось пробував церкву палити, але люди зворохобились і погасили. А за тата я тобі на цвинтарі все розповіла. То-то сумував за тобою. Ні їсти, ні пити не міг. Та так і вмер – не дочекався. Та ти лягай, синку, спати, завтра договоримо. Добре, що ти вже вдома, можу тепер спокійно вмерти.
Сиділа і дивилася на сина. Спав спокійно і тихо. Лице худе, аж жовте, волосся русе, присипане сивиною. Їй здавалося, що то небіжчик Іван.
– Андрійку, то-то ти вже постарів, – проказала в думці. Тихенько встала, зняла з стіни образи, почала цілувати.
– Матінонько Божа, дякую Тобі за Твою ласку. Ісусе дорогий, дякую Тобі за Твою ласку. Йой, сину мій любий, дочекалася тебе мати.
Не зімкнула очей до ранку. Андрій пробудився, зразу встав, почав одягатися. Кашель мучив його, особливо ранками. Мама поставила перед ним горня молока.
– Випий, Андрійку, дуже ти марний.
– Поправлюсь, мамо, – всміхнувся невесело. Вийшов надвір.

– Воля! – дихнув на повні груди і знову тяжко закашлявся. – Воля в неволі. Та хіба люди це розуміють? Дехто розуміє, – згадав побратимів, які залишилися там.
Почав оглядати хату, подвір'я.
– Пліт осунувся, перекосився. Треба буде поправити.
Яблуні, які садив підлітком, стояли, як поважні дами, вкутані в снігові шуби. Повільно пішов до лісу.
– Двадцять років...
Ліс зустрів його по-зимовому мовчазно, насторожено.
– Мамі про сухоти і силікоз легень признаватися не буду. На роботу мене, мабуть, ніхто взяти не схоче з такою біографією. Все ж таки попробую знайти хоч яку-небудь роботу. Буду працювати над історією. Маю багато правдивого матеріалу про діяльність ОУН-УПА на наших теренах. Зв'яжусь з друзями, які вже на волі. Почату роботу не залишу, хоч би знову довелось сісти. Люди мусять знати правду.
Чисте морозяне повітря аж захоплювало віддих. Кашель знову почав докучати. Нагадували про себе радянські табори. Коли відсидів перший раз, додому не їхав. Відбував заслання, а звідти знову попав до в'язниці.
– Ех... „я другой такой страны не знаю, где так вольно дышит человек“.
Засміявся.

– Мамо, а тітка Ганна давно померла?
– Давно, сину. Років вісім буде. Надійка вчилася у Львові. Лишила, небога, ту науку та коло Ганни сиділа день і ніч. Тяжко Ганна вмирала. Вона ту хворобу ще з Сибіру привезла. Все ноги боліли. А вкінці зовсім ходити не могла, ноги стали, як чужі. Лежала довго, поки вмерла. Лишилася Надійка одна. Ще щось трохи вчилася, якось поза очі, чи як там. А тепер в читальні нашій сидить. Сама живе, хати не хотіла покинути. Може, якби пішла в світ, то би і долю знайшла, а так... От, як любив казати небіжчик тато: „У кожного своя доля...“
– То Шевченкові слова, – усміхнувся Андрій.
– Може, й Шевченкові, тато читав Шевченка. Сяде біля печі, розгорне „Кобзаря“ та й читає. Він плаче і я плачу. То-то би тепер тішився, що ти вдома. Ті, що в школі вчилися погано, тепер, як паничі ходять. Кучер Петро – комірник. В школі два

додати два не вмів, а тут добре рахує, та все в свою кишеню. Хату вибудував двоповерхову. А Гегель Василь.. Два роки в одному класі сидів, а тепер машину має, голову так високо несе, навіть помагай Біг не каже. В партію повписувалися, а там свій рай. Але мені того не шкода, що ти, сину, багатства не набув, а того, що дружиноньки вірної не маєш, і діточок не маєш, та й здоров'я, бачу, не маєш. Ой так-так. „У кожного своя доля“.

- Не журіться, мамо, якимось воно буде.
- Якби ти молодший, то пристав би до Надійки, тай би жили. А так де? Тобі сорок та ще й три, а їй і тридцяти немає. Здається, двадцять і вісім. Вона хоч і стара дівка, але не до тебе. Андрій всміхнувся і погладив маму по лиці.
- Я вже своє відлюбив, мамо.
- Відлюбив? Та коли ж ти відлюбив? Чи не в криміналі часом?
- Може, і в криміналі.
- Та невже то вона, любов, і там буває?
- Всяке буває.

* * *

Незчулися, як весна прийшла. Пригріло сонечко, за три дні снігу не стало. А там день за днем і подих весни став близьким і відчутним.

Андрія мучив кашель, щодень боліло за грудиною. Весна виснажувала, забирала сили. Не допомагало ні гірське повітря, ні свіже молоко.

Вирішив посадити кілька дерев біля хати. Взяв лопату, поволі пішов до лісу. Йти під гору було важко. Під двома кленами хтось примостив дубову лавочку. Андрій сів на неї. Довго кашляв і важко дихав. Ліс, ще голий, але вже збудоражений весною, відізвався пташиним гомоном. З гори було видно частину села, цвинтар і навіть батькову могилу.

– Треба поїхати до Львова, провідати Галину маму, сестру. Хто зна, може, мами вже й на світі немає. Стільки років пройшло.

Згадалася та камера-одиночка... Три кроки і стіна, три кроки і стіна... В коридорі почулася брудна лайка по-москальськи – мати поза мати. Відчинилися двері в сусідню камеру і з гуркотом зачинилися. Андрій приклав вухо до стіни – тиша.

Серед ночі збудився від того, що двері в сусідню камеру з гуркотом відчинилися і хриплий вульгарний голос навпереміж з матюками заволав: „На допрос!“ Привели під ранок. Коли все втихло, Андрій, знаючи азбуку Морзе, постукав у стіну і запитав: „Хто ви?“

- А ви хто? – відстукали йому.
- Я студент зі Львова. А ви?
- Я також львів'янка, студентка Львівського університету. Галею мене звати. Наших філологів багато тут. І викладачів забрали.

Розмову продовжили вночі. Андрій через кілька днів знав багато про Галю-львів'янку і розповів їй все про себе.

Незважаючи на те, що його вимучували нескінченними допитами, життя стало зовсім іншим, набрало якогось нового, живого змісту. В нього дерев'яніла від страху душа, коли Галю забирали на допит і приходило полегшення, коли її приводили назад у камеру.

- Галю, а ти вродлива?
- Не знаю, – постукала швидко-швидко, мабуть засміялася.
- Я мушу щось придумати, щоб тебе побачити.
- Думай, думай, та недовго, бо заберуть у загальну камеру, то й не впізнаєш.

Камера більше не пригнічувала. Галя також була щасливою, незважаючи на приниження і залякування на допитах. Вона вже уявляла цього високого світловолосого юнака, з блідим лицем і глибокими сірими очима. Вони перестукувались через стінку і навіть співали кожне собі, бо обоє мали гарно поставлені голоси, а Галя колись вчилася у музичній школі. А коли одного з них забирали на допит, у другого завмирала душа, зразу відчувалась пустка сусідньої камери, зразу самотність гнітила серце і душила горло.

Три кроки і стіна, три кроки і стіна...

Побачив її вперше, коли вели дівчат на роботу. Галя, справді, була дуже красивою. Смуглява, з довгим чорним волоссям, великими карими очима і блідим лицем, вона була втіленням загадкової чарівності і якоїсь дивної вроди. Андрій потім у снах часто бачив ці блискучі очі, повні, маленькі губи, рівнесенький носик... Так почалося їхнє кохання – платонічне, але справжнє.

Андрій важко підвівся і пішов у глибину лісу. Ліс на Україні рідний і ласкавий. Згадав тайгу, її понуру мовчазну загрозу.

Згадка про Галю відізналася тупим болем у грудях. Та табірня любов жила у ньому, мучила його і не давала спокою.

– Чому? Чому так безглуздо загинула ця вродлива дівчина? Яка в неї була українська душа, як щиро і вірно вмiла вона любити. У найважчі хвилини життя вона вмiла усміхнутися своїми чарівними устами, приголубити своїм святим поглядом. І хоч вони не мали можливості зустрічатися, саме її існування робило його щасливим.

Вона загинула в лісі. Спиляне дерево придавило Галю. Та хіба ж вона, зовсім юна, що виросла в місті, розуміла, як поводитись при зрізуванні дерев?

З того часу Андрій не міг покохати нікого. Не міг та й не хотів.

* * *

Відколи приїхав син баби Насті, Надійка в них не була ні разу. Дивилась у вікно, як він витягував воду з криниці, рубав дрова. Не раз будучи на подвір'ї, чула його глухий кашель. Він нагадував їй покійного діда Івана – такий же худий, такий високий і навіть, так само кашляє. Кілька разів, проходячи біля її обійстя, цей дядько, як подумки називала його Надійка, привітно усміхнувшись, вітався. По селі поповзли різні чутки. Одні називали його зеком, інші говорили, що він дуже розумний і сидів за правду, а були й такі, що відкрито ненавиділи Андрія і обзивали бандитом. Але всі, проходячи мимо нього, віталися і зазирали в очі, а він був до всіх привітний, лагідний і стриманий.

Дуже скоро люди привикли до його появи у селі.

Одного разу, ще зимою, Надійка сиділа за столом в бібліотеці і оформляла стенд „Живи, книго“. Було це перед полуднем і відвідувачів не було. Раптом двері відчинилися, і в бібліотеку зайшов він. Від несподіванки і здивування в Надійки округлилися очі. Він, знявши шапку, привітно усміхнувся: „Доброго дня вам, Надійко“.

– Доброго дня і вам, заходьте, – усміхнулася якомсь вимушено.

Був одягнений у чорний кожух, обличчя мав бліде, а погляд дуже проникливий.

– Хочу записатись у вашу бібліотеку, взяти деякі книги.

– Будь ласка, виберіть собі.

Він мовчки шукав і коли, нарешті, знайшов, Надійка попросила його сісти. Сів напроти неї знову привітно усміхнувся, але вона вловила, що усміх очей не торкнувся. Очі були сумні. Перепишуючи книги, завважила його руки – худі, білі, з тонкими

синіми прожилками, пальці надто довгі з акуратними чистими коротко підрізаними нігтями. Ці руки нагадували руки скрипаля або хірурга.

– Все записала, підпишіться, будь ласка.

Він взяв листок з переліком книг, розмашисто підписався, але йти не квапився.

– Гарно у вас, затишно. І портрет Шевченка чудовий. Сама вишивала?

– Сама, – відчула, що червоніє. Не привикла, щоб її хвалили.

– Не важко вам одній?

– Не скаржуся.

– А я вас пам'ятаю, Надійко, ще зовсім маленькою. Така ви славна була дівчинка, такою і залишилась. Може вам щось поможти треба? Не соромтесь ми ж сусіди.

– Нічого мені не треба, – відказала грубувато. Відчув, що образилась.

– Вибачте, Надійко, я не хотів вас образити. – Помовчали.

– Ну, що ж, я, мабуть, піду. Дякую вам щиро. – Він вийшов, а Надійка стояла із списком книг, які взяв баби Насті син, стояла довго, а потім ще раз глянула в список: Генріх Гейне „Поезії“, Адам Міцкевич „Кримські сонети“, Іван Франко „Вибране“. Поклала список на місце. Знову перебрала в пам'яті всі подробиці зустрічі і зловила себе на тому, що ця зустріч чомусь схвилювала її. З того часу виникла якась гарячкова цікавість до цього чоловіка.

Згадала, як одного разу пішла до магазину. Магазин було зачинено, бо привезли хліб, а група людей, що зібралась під дверима, перекидалась словами про різне. Серед них був і Андрій.

– Ото церкву зачинили, щоб не ходити до неї. А що церква поганого вчить?

– Та вчить не вкради, не убий. А в нас, як не вкраде, то не дихне. Начальство все п'яне і все при достатку.

– Вони вірували в Леніна, то нащо їм Бога, так легше жити.

– Не чіпайте, прошу вас, Леніна, – обізвалась молода жінка, що підходила до гурту. Була це Оксана Іванівна Блоха, секретар місцевої парторганізації, вродлива тридцятирічна блондинка, родом десь з Вінничини.

– Не чіпайте, люди, Леніна, бо він для нас всіх – це святая всіх святих.

– А я вам що казала, – обізвалася та сама жінка, що говорила про Леніна, – святий і все.

– А я вам скажу, пані – обізвався Андрій, – що Ленін – це один з найбільших брехунів, які коли-небудь жили.

Гурт людей вибухнув реготом, а Оксана Іванівна, густо почервонівши, подивилась просто в очі Андрієві: „Це ви так думаете, а я думаю не так. І не пані я, шукайте панів між такими як ви“. Обернувшись і пішла геть.

– Ой, накликаєш ти біду, Андрію, на свою голову, – обізвалася тітка Стефа Книш, а її чоловік підійшов до Андрія і потиснув йому руку.

А ввечері баба Настя бідкалась перед Надійкою: „Десь там мій Андрійко проти Леніна щось сказав. Я вже сварилася з ним. І нащо тобі, кажу, він здався? Кажуть святий, най буде святий. Люди і так в Леніна не дуже вірять. Та й ті, що проти Бога виступають, нишком хрестяться, на всяк випадок. Кому добре живеться, той за Бога забуває, але є така приказка „як тривога, то до Бога“. В нас вже мали клопіт Ілько Гевич і Павло Граб. По-напивалися тай співали „Ще не вмерла Україна“. То-то їх тягали потім, чуть не посадили“.

– Кажуть, бабусю, що в тверезого на умі, то в п'яного на язичку.

– Воно то правда, але де-де, Україну вже ніхто не поверне. Москаль України не віддасть. Я то синові кажу, а він своє: „Буде, мамо, Україна незалежною, я вірю в це. Ця віра мене на світі тримає“. Бога прошу, щоб ті думки від нього відійшли. Я, Надійко, душу б віддала, щоб так сталося, але де-де. Все в їхніх руках. А потім, подумавши, добавила: „Все в руках Господніх“.

Ці епізоди, пов'язані з Андрієм, часто виринали в пам'яті, викликаючи якусь незрозумілу тривогу.

* * *

Коли Надійка верталася з роботи, Андрій городив пліт.

– Дай, Боже, щастя, – проказала тихо і наче злякалася свого голосу.

– Дякую, дай Боже, і вам щастя, Надійко. Ось закінчу свій пліт, то і вам поправлю, якщо ви не проти.

Вона не відповіла. Мовчки пішла до хати. Підійшла до дзеркала. Темне довге волосся відтіняло смугляве лице. Великі карі очі, тонкий ніс, міцно стуглені уста. З очей проглядала втома, втома і смуток. Зав'язала волосся у вузол, підійшла до вікна і довго дивилась як Андрій вправно і швидко працював. А ввечері в двері хтось постукав.

– Ввійдіть, – здригнулась від несподіванки.

Він увійшов, зняв шапку і сказав весело: „А я до вас у гості. Не чекали?“

Ні, вона не чекала. Вона взагалі нікого ніколи не чекала.

– Я приніс вам ось кілька книжок, може, захочете перечитати. У вас у бібліотеці таких немає.

– Сідайте, – подала йому крісло. – „Собор“ Олесь Гончара я читала, „Неопалиму купину“ Плачинди також читала, а цю ні, – взяла у руки твори Богдана Лепкого. – І цю ні, – здивовано перегорнула сторінки книжки „Сини України“. Книжка була видана у 1965 році в Мюнхені.

Вони розмовляли до півночі. Світ, який розкривав перед нею Андрій, був зовсім іншим від того, в якому вона жила. Він був ще далеким і незрозумілим для неї, але вже його існування знаходило місце в її чутливій душі, у її гордому серці. Та золота невидима павутинка була ще дуже слабенька, але вона вже вводила її в світ ідеї, за яку боровся Андрій.

Надійка довго не могла заснути. Сірі, проникливі очі дивились їй просто в душу.

Андрій почав часто заходити до бібліотеки. Він міняв книги, інколи довго читав. На превелике Надійчине здивування, взяв читати твори Леніна і Карла Маркса. Надійка завважила, що світло в баби Насті гаситься дуже пізно, а коли Андрія не було, баба навіть не світила вечорами.

Змалку Надійка любила малювати. Це захоплення так і залишилося. Малювала олівцем, фарбами. Найкраще вдавалися пейзажі. В неділю вона переглядала свої малюнки, деякі з них оцінила погано, а деякими була задоволена. За цим заняттям застав її Андрій.

– О Надійко, та ви ще й художниці! Які чудові пейзажі! Та це ж все куточки нашого села. Ну й гарно ж ви малюєте, – щиро захоплювався він. В Надійки від цієї похвали запалали щоки і вона затулила їх руками.

Він знову приніс книжки і знову вони просиділи разом кілька годин. Дівчина, яка ніколи ні з ким не хотіла ділити своєї самотності, раптом почула велику потребу в спілкуванні.

Через два дні невідомий голос по телефону повідомив Надійку, що їй треба у четвер з'явитися в Комітет державної безпеки рівно о дев'ятій годині.

У КДБ її зустрів молодий, вродливий чоловік, віком 35–36 років, чорнявий, стрункий, з проникливим поглядом чорних очей. Привітались. Якусь мить він вивчав її очима, а потім привітно запросив сісти.

– Ви Надія Зарецька?
 – Так, – відповіла коротко.
 – Ви давно знайомі з Андрієм Грабовичем?
 – З дитинства.
 – Він часто навідується до вас у гості?
 – Не часто, але приходять.
 – Коли був останній раз?
 – Це що, допит?
 – Не відповідайте запитанням на запитання.
 – В неділю, – промовила ледь чуто.
 – Про що ви говорили?
 – Чому я повинна про це повідомляти, в нас була особиста розмова.
 – Не думаю, що в вас з ним інтимні відносини.
 – Думайте, що хочете, мені байдуже.
 – А чи знаєте ви, товаришко, звідки прибув ваш дружок?
 – Він мені не дружок, а звідки прибув не моя справа.
 – А я вам скажу. Він звільнився з в'язниці, бо був звинувачений в причетності до українських буржуазних націоналістів. А українські буржуазні націоналісти запламували себе тяжкими злочинами проти радянського народу. Чи знаєте ви, що цей мерзотник підтримує оунівців, які допомагали німецько-фашистським загарбникам у підготовці нападу на Радянський Союз?
 – Ні, не знаю. Але я знаю, що Андрій з 1935 року народження і йому, коли почалася війна, було тільки шість років.
 – Але їхнє прокляте кодро не винищено, і вони продовжують свою мерзенну справу, втягуючи туди таких недосвічених, як ви. Чи розказував вам Андрій з ким підтримує зв'язки?
 – Ні.
 – А може вам відомо над чим він зараз працює, що пише?
 – Також ні.
 – Чи відомо вам, яку ганебну роль у цій мерзенній справі зіграли ієрархи уніатської та автокефальної церков?
 – Ні-ні. Я взагалі в цьому нічого не розуміюся.
 Він ходив по кабінету блідий і раз-по-раз потирив руки так, як це роблять люди, що дуже замерзли.
 – Вам дорога ваша робота?
 – Звичайно, я дуже люблю свою роботу і дорожу нею, – Надійка відчула, що голос у неї затремтів. Відчув це і той, хто з нею говорив.
 – Слухайте мене уважно. Про нашу зустріч ніхто не знає. І не повинен знати. Звичайно, що роботи ви не побудетеся, але...–

Він уважно дивився їй в очі. Пауза ставала нестерпною. Нарешті, заговорив повільно, майже по складах.

– Постарайтесь дізнатися з ким підтримує зв'язки ваш сусід, що він пише вечорами і які в нього плани на майбутнє.

– Але я не зможу, – ледве не розплакалась Надійка, – я не буду.

– Будете, – спокійно відказав, – інакше побудетеся не тільки роботи. Ви пам'ятаєте де народились?

– В Сибіру.

– Добре, що пам'ятаєте. Більше вас затримувати не буду. Ми з вами не розмовляли. Ясно?..

Надійка повільно підвелася і вийшла на вулицю. Була весна, світило яскраве сонце, кудись поспішали люди.

– Вони хочуть зробити мене сексоткою, стукачкою. Вони залякують мене. – Губи Надійчині тремтіли. Вертаючись з міста, зайшла до бібліотеки, хотіла працювати над стендом, але не могла нічого робити. Вирішила розказати все Андрієві. Баба Настя дуже втішилась, побачивши Надійку.

– О, давненько ти в нас була, заходь, Надійко, повечеряєш з нами.

На столі парувала свіжозварена картопля, красувалася печена курка і миска з квашеною капустою. Надійці стало дуже незручно, що потрапила саме на вечерю, але, щоб не образити господарів, сіла разом з ними.

Перед тим Андрій впорядковував альбом з фотографіями, одні підклеював, інші складав у конверти. Окремо відкладав сімейні фотографії, а окремо ті, які привіз з університету і з неволі.

– Хочете подивитися?

Надійка кивнула головою. Андрій присунув настільну лампу і вони сівши близенько одне біля одного, почали передивлятися фотографії.

– Оце ми після роботи, – промовив задумано.

– Такі худі всі, змучені, – завважила Надійка, дивлячись на кілька виснажених людей, що тісно тулились одне до одного.

– То було зимою, холодно. А оце на Великдень, – показав їй фотографію, де кілька людей обнявшись, усміхалися.

Надійка взяла в руки фотографію, де Андрій стояв обнявшись з якоюсь дівчиною. Ні куфайка, ні груба зимова хустка не могли приховати дивовижної дівочої вроди. Білозуба усмішка осявала вродливе лице. Надійка відчула з якою ніжністю пригорнув Андрій до себе цю дівчину. Хотіла запитатися: хто це, але не запитала. Відоме вже їй почуття заздрості здавило серце. Вона ненавиділа це почуття, боялася його, але були такі хвилини

у житті, коли воно брало верх над нею, як зміїне жало проникло у саме серце. Мовчки відклала фотографію.

– Є в мене і така фотографія, де ви разом зі мною, – взяв Андрій другий альбом. – Я її завжди з собою мав.

Він подав їй фотографію, з якої дивились на неї баба Настя, дід Іван, її покійна мама і тато. Позаду всіх стояв високий вродливий юнак з пишним волоссям – це Андрій, а попереду – маленька трирічна дівчинка з відстобурченими косичками і зморщеним носом – це вона. Точно така фотографія є у них дома.

– Звертайтеся до мене на „ти“, – сказала тихо.

Він усміхнувся очима.

– Я не просто так прийшла до вас, я вам хочу розповісти... – і Надійка хвилюючись розповіла, не приховуючи нічого, про свій нинішній візит до КДБ.

– Ну це ще не біда, – засміявся Андрій, – вони інколи підходять так приховано і хитро, що людина навіть не збагне, коли опинеться в їхніх лапах. Не журися, вихід придумаємо. А тобі я зразу повірив, тільки твої очі побачив. В тебе дуже чесні очі, і дуже гарні.

Він провів Надійку до її воріт.

– Іди, лягай і спи спокійно. – Андрій раптом взяв Надійчину руку і доторкнувся до неї губами. – Надобраніч.

Вона зайшла до хати схвильована і збентежена. Постелила постіль, вимкнула світло. Сіла і довго дивилась у вікно. Притулилася щогою до тієї руки, яку він поцілував. Щось незбагненне творилося в її душі, не давало лягти і заснути.

* * *

Надійка сіяла квіти... Пальцями перебирала кожну грудочку, робила рівнеські рівчики і акуратно сипала насіння. Чорнобривці, гвоздики, матіоли... О, як вона любила пору їх цвітіння. Неземна краса панувала ціле літо біля її хати.

Андрій наблизився непомітно і закрив їй очі руками. Вона зразу здогадалася, що це він, тихо промовила: „Андрію, що ви, ніби маленький“, – і густо почервоніла. Андрій засміявся: „Я забув, що ти вже виросла“, – і почав також загортати рівчики.

– Зацвітуть твої квіточки такі ж ніжні і гарні, як ти, Надійко, і ніхто не витримає перед цієї красою.

Надійка мовчала. Їй здавалося, що Андрій насміхається з неї.

– Ну скажи що-небудь, – знову обізвався він. Підняла очі і зустрілася з його серйозним, вдумливим поглядом.

– Піду помию руки, – мовила тихо і пішла до криниці.

Андрій витягнув відро води, злив Надійці на руки. Вона взяла відро і злила йому.

– Малюєш?

– Малюю, – відказала якимось мляво. – Заходьте до хати, – і зашарілася. Кімната була чисто прибрана, здавалося, що тут ніхто не живе, так акуратно все. Андрій зразу побачив нові малюнки.

Гаряче сонце над обрієм... Його останні промені освічують частину лісу, копиці сіна. Згасає спекотний день... Така жива краса природи, що він мимоволі забув, що це малюнок. На іншому аркуші посеред мальовничої природи бурхлива гірська річка, примхлива і жива. Вона змієюю звивається між соснами.

– Дуже вдалі малюнки, Надійко. В мене так змучилась душа за рідним краєм, за чудовою природою, що я став синтенталістом.

– Баба Настя казала, що ви музикант, а в музикантів, як і в поетів, душа дуже чутлива. Я би дуже хотіла послухати, як ви граєте.

– Ну що ж, то не складно. Зараз принесу скрипку...

Андрій через кілька хвилин приніс скрипку. Приклав її до підборідка, торкнувся смичком струн. Тужлива мелодія заповнила кімнату. Надійка зачудовано слухала музику, яка розривала серце. Їй здавалося, що вона чує шум лісу, стогін вітру і розпачливий зойк. Вона бачить біле, як сніг, Андрієве лице.

І знову стогін вітру... Скрипка зойкнула і замовкла. Надійчине лице було мокре від сліз. Андрій відклав скрипку і довго дивився у вікно. Надійка підійшла до нього, але він не бачив її.

– Андрію, – поклікала тихо. – Андрію, – прошепотіла.

Лагідно подивився їй і очі, витев долонею сльози з Надійчиного лица, взяв скрипку і пішов.

* * *

Весна буяла у всій своїй красі. Пінилися цвітом сади, зеленіли трави, вечорами кумкали жаби, а досвідками виспівували пташки.

Андрієві ставало щораз важче дихати. Кашель мучив його ночами, не давав спати, а під кінець травня піднялася висока

температура. Баба Настя варила різні трави від кашлю, давала синові пити гаряче молоко з медом, але нічого не допомагало. Він був блідий, худий, тільки сині очі гарячково горіли на безкровному обличчі. Сухоти вимучували його, Андрій зовсім втратив апетит, знесилився. Зрозумів, що якщо не поїде в лікарню, то або помре, або, в кращому випадку, принесе багато клопоту матері, якій прийдеться просити когось, щоб відвіз його до Львова. Зібравши всі сили, він сам поїхав до лікарні. Баба Настя знову залишилася сама. Вона навіть не знала, де шукати ту лікарню, щоб відвезти синові масла, яєць, сметани. Надійка зразу завважила, що Андрія немає, але не насмілювалась питати у баби Насті.

Так пройшов тиждень. Надійка посадила картоплю, засіяла грядки. Погляд її карих очей летів на сусідське обійстя і шукав-шукав... Але даремно.

Баба Настя навіть світло не вмикала вечорами, приходила з городу змучена і зразу лягала в ліжку. До півночі висипалась, а до ранку снувала своєю невеселу думу.

В неділю вона пішла до Надійки. Та зустріла бабу дуже привітно, заметушилась по хаті, підсуваючи старій стілець.

– Щира ти душа, Надійко, така і мама твоя була. Говорила мало, а добротою світ обділити могла. Тяжко мені, сумно. Захворів мій Андрійко, десь у шпиталі у Львові, а я й не знаю, де той шпиталь. Може би ти, дитинко, довідалась якось, де він. Сухоти в нього.

– Добре, бабусю, я завтра поїду до Львова.

В понеділок, ще до схід сонця, Надійка вийшла на автобусну зупинку. У Львові віднайшла обласний протитуберкульозний диспансер, зайшла в приймальню і запитала про Андрія. Чергова направила її у хірургічне відділення. Зайшла в палату і злякалася. Андрій лежав білий, як сніг, очі мав заплющені. Права рука лежала поверх покривала, до неї була підключена крапельниця. Худі пальці з голубими нігтями були якісь аж занадто довгі. В палаті він лежав сам, біля нього сиділа медсестра.

– Що з ним таке? – не привітавшись, запитала Надійка, і не почула свого голосу.

Андрій розплющив очі.

– Ти як мене відшукала? – запитав ледь чутно.

Надійка дивилась на його змінене обличчя і не могла вимовити ні слова. Русе волосся на білій подушці, очі сині-сині десь глибоко в голові, губи білі, як крейда. А лице... Це було лице мерця.

Раптом Андрій усміхнувся. Ця усмішка оживила бліде лице хворого і привела до тями дівчину.

– Побудьте хвилинку з ним, я зараз прийду, – сказала медсестра і вийшла.

– Сядь біля мене, – знову усміхнувся.

Надійка сіла і не зводила очей з його білого обличчя. Раптом він поклав свою руку на її, складені на колінах руки, і вона відчула живе тепло. Взяла руку в свої долоні.

– Я не знала, що ти такий хворий. – Зловила себе на тому, що перейшла на ти.

– Нічого, я сильний, це все минеться. – Говорив ледь чутно, важко дихаючи. – Як мама?

– Мама? Мама добре, тільки хвилюється дуже за твоє здоров'я.

– Розрадь її, Надійко, я дуже тебе прошу. – Він знову заплющив очі, на чолі виступила роса.

Зайшла медсестра, пощупала пульс.

– З вами хоче поговорити лікар, – звернулася до Надійки. – Зайдіть до ординаторської.

Надійка зайшла до ординаторської, привіталася. Лікар підняв на неї очі.

– Дочка? Сестра?

– Родичка, – відповіла збентежено.

– От що я вам скажу: „Стан Андрія дуже важкий, у нього більше тижня кровохаркання, що загрожує виливом крові у легені. Він втратив багато крові, у нього важка анемія при відкритій формі туберкульозу, а також силікоз легень. Йому необхідна операція, але перед тим треба зупинити кровохаркання і підтримати організм. Стан хворого критичний“.

– А може, мені залишитися і доглядати за ним?

– Ні в якому разі. Його навіть відвідувати небезпечно, ви ж не захищені, мабуть, навіть прививкою?

– Не знаю, – щиро зізналася Надійка.

– Знайдіть чим швидше трьох-чотирьох донорів і приведіть їх на станцію переливання крові, най здадуть кров. Зараз я випису направлення. А тут я вам виписав рецепт, купите уколи, їх у лікарні немає. У нього друга група крові, резус плюс, можливо знайдете донора для прямого вливання.

– В мене, в мене така кров – аж затремтів голос у дівчини.

Лікар подивився на неї.

– Якась ви бліда дуже.

– Ні-ні, лікарю, я абсолютна здорова, я ніколи не хворіла.

– Ну, то лишайтесь. Сьогодні після обіду зробимо пряме переливання. Донорів привезете в середу.

– Поміряйте їй тиск і візьміть аналіз крові, – звернувся до медсестри.

Вони лежали на двох столах. Кров від Надійки поступала до Андрія, але він цього не знав. Лежав білий, аж жовтий, з заплющеними очима, тільки чорні брови, як дві великі п'явки, розповзлися в різні сторони.

– Чому він весь час спить? – запитала лікарка.

– Він дуже ослаблений, добре, що спить, – відповів той, тримаючи Андрія за пульс.

В село приїхала пізно ввечері. Брела від поїзда помало з важким передчуттям у грудях. Природа святкувала весну, п'янило від запаху черемхи, трав, квітів...

– Невже він може померти?

Заспівали дівчата, до них під'єдналися хлопці. Регіт, сміх. Всім весело.

Спазми давили горло. Надійка ледве стримувала сльози.

На лавочці, яку ще батько змайстрував, під грушею сиділа баба Настя.

– Це ти, Надійко?

– Я, бабусю.

– Чому так довго?

– Походила ще трохи по місті.

– Як Андрійко?

– Помаленько видужує.

– Слава Богу. А не кашляє вже так?

– Трохи менше.

– Чи їв що?

– Їв, їв, – Надійка була рада, що ніч ховає її очі від баби Насті.

– Ідть, бабусю, лягайте спати. Я в середу знову буду у Львові, то заїду до нього.

– Щоб тобі Бог здоров'я дав і добру долю, – проказала стара і подибала, спираючись на палицю, до своєї садиби.

* * *

Надійка пробудилась від важкого сновидіння. Їй приснилась в'язниця. Конвоїри вивели Андрія і повели до лісу. Хтось сказав Надійці, що його повели на страту. Вона голосно закричала і... пробудилася. Холодний піт виступив на чолі, в роті пересохло, дихати було важко. Перше, що вона завважила прокинувшись, – це світло у бабиній хаті.

Страшна думка обпекла мозок: „Андрій помер“. В самій сорочці, цокаючи зубами від страху, Надійка вбігла у хату баби Насті. І яке ж було її здивування, коли вона побачила там невідомого чоловіка, що сидів за столом і з апетитом їв вареники та сир з сметаною. Баба Настя припрошувала його щиро, ще й чертку горілки подала.

– Оце, Надійко, гість прибув до мене. З Андрійком в таборі був.

Надійка подивилась на чоловіка: маленькі, невиразні очі, які він весь час ховав, кругле спітніле лице, таке червоне, аж синє, великий живіт. Чоловік нагадував п'яного купця.

– Сідай, Надійко, ти така біла, як сніг. Чого ти настрашилась?

Надійка мовчала.

– Я сьогодні був в Андрія в лікарні, – швидко заговорив невідомий. – Поговорили, дещо згадали. Він попросив мене провідати маму і привезти йому дещо з дому.

– Ага, Федір хоче якісь папери Андрійкові завезти, зараз будемо шукати.

– Які папери? Навіщо? – ледь чутно запитала Надійка.

– Андрій буде працювати.

– А в якій палаті Андрій лежить?

– Ви знаєте, я й не питав. Ми в коридорі здибались, вийшли надвір і там поговорили. Сумно йому, не привик без роботи.

– За скільки срібняків ви зложили його душу?

Вона встала і пішла на чоловіка. В довгій білій сорочці з розпущеним волоссям і палаючими очима, Надійка була, як мара.

– Тьфу, – сплюнув він, – божевільна.

– Геть звідси!

Він заметушився, вхопив свого капелюха, шкіряного протертого портфеля і підтюпцем вибіг з хати.

Надійка важко дихала.

– Хто він? – пошепки запитала баба Настя.

– Юда, – відказала Надійка.

– Свят, свят, свят, – перехрестилася стара. – А я ж, дурна, повірила, що він з добром прийшов. Та я й не знаю де папери, Андрійко все поховав, коли їхав до шпиталю. Йди, Надійко, спи, до світанку ще трошки подрімаєш.

Дівчина мовчки вийшла. Не спалося.

– Де знайти донорів, до кого йти? – думки переганяли одна другу. – Три донори треба знайти, четвертим донором буду я.

В неї не було друзів, близьких родичів, які б допомогли. Думка билась в голові, як пташка в клітці. Згадала вчительську

родину – Марію Степанівну та Григорія Йосиповича Барівців. Вона вчила її українську літературу, а він фізику. Марія Степанівна має щире серце, добру душу, її чоловік суворий і стриманий, дуже справедливий. Кажуть, що її ледве з роботи не звільнили за націоналістичні погляди. А родина Григорія Йосиповича була репресована і він багато років провів на Донбасі. Надійка трохи заспокоїлась і, притулившись щочкою до подушки, задрімала.

Зранку вона несміливо постукала у двері Барівців.

– Заходь, Надійко, – привітно зустріла її вчителька. – Що привело тебе до нас – горе чи радість?

Надійка, сама того не сподіваючись, раптом заплакала. Ввійшов Григорій Йосипович, уважно подивився на дівчину. Вона розповіла все.

– Добре, що ти прийшла до нас, – обняла її Марія Степанівна. – Ми допоможемо. Обов'язково дістанемо ліки, знайдемо донорів. Візьми гроші, вони тобі пригодяться.

– Ні-ні, – промовила тихо дівчина, – в мене гроші є, спасибі вам.

– Андрій часто до нас заходив після ув'язнення, – задумано промовила Марія Степанівна. – Я догадувалась, що він хворий, хоч, правду кажучи, думала, що виснажений.

В середу здавали кров. Після того донори поїхали в село, а Надійка з Марією Степанівною направились в лікарню. Андрій лежав блідий, з загостреним лицем. Коли побачив, хто до нього прийшов, усміхнувся. Лице прояснилося. Дихав важко, час від часу покашлюючи.

Коли відходили, то здибались з лікарем, який лікував Андрія.

– Привезли донорів?

Надійка дала довідки про здану кров.

– Добре. Маємо успіхи. Припинилось кровохаркання. Через тиждень плануємо операцію.

– А без операції не можна? – несміливо запитала.

– Ні, не можна.

Баба Настя знову чекала Надійку. І знову Надійка не сказала їй правди.

* * *

Цілий тиждень ходила сама не своя, робота не бралася, читати не могла. Відчувала, що міняється з кожним днем. Замість колись гордої, замкнутої і стійкої була тепер привітна кожному.

Почує пісню – сльози самі на очі, піде лісами – цілувала б кожен квіточку, кожен деревину. А думки все там... біля нього.

– Невже я закохалася? – допитувалася у себе.

А літо голубило її темне волосся ніжним вітром, вселяло надію, скріплювало сили.

У вівторок прийшла з роботи пригнічена. Страх не давав спокою, підступав холодним вужем під серце, і стискав так, що аж нудило. Пішла в сад, сіла на лавочку. Спів пташок і чарівна краса червненого надвечір'я нічого не змінили в її душі – страх, розпач, біль...

Поволі пішла на цвинтар до мами і батька. Стала на коліна перед квітучим горбиком.

– Мені дуже важко, мамо, я не маю з ким розділити свою тугу.

З фотографії на неї дивилися дві пари найдобріших у світі очей. Вона ніби почула мамин голос, як колись у дитинстві, коли із-за чогось страждала: „Не журися, дитинко, Бог добрий, він ніколи не опустить тебе“. Мама притуляла тоді Надійку до грудей і їй ставало легше. Тепер Надійка притулилась гарячою щочкою до прохолодної трави і той вуж поволі почав відпускати її серце.

Андрій прокинувся рано, помився, поголився і чекав коли за ним прийдуть. У душі був повний спокій. Операції він не боявся, тим більше покладав на неї великі надії. Раптом двері відчинилися і на порозі стала Надійка. Бліда, розгублена, вона навіть не привіталася. Стояла і дивилася на нього великими карими очима. І було в тому погляді стільки болю, стільки любові і страху, що Андрій відчув той погляд аж у глибині свого зболеного серця. Він підійшов до дівчини і ніжно взяв її за руку.

– Сядь, Надійко.

Вона стояла і все ще дивилася йому в душу. Не говорила ні слова. Андрій ніжно пригорнув Надійку до грудей.

– Все буде добре, я в тому переконаний.

Зайшла медсестра, зробила Андрієві два уколи, сіла біля нього, поміряла тиск і перевірила пульс. Незабаром Андрія забрали на операцію.

Поволі спливав час – секунда за секундою, хвилина за хвилиною. Надійка не зводила очей з дверей операційної.

Не входити! Іде операція!

Якісь люди проходили мимо неї, хтось плакав, хтось когось заспокоював, а вона бачила тільки Андрієві сині очі і той напис, що світився на дверях операційної.

Година, друга, третя... Його очі так близько: „Все буде добре, Надійко“.

Четверга, п'ята...

Як довго, як безконечно довго триває операція... Цілу вічність. Надійка не зводить очей з дверей операційної.

– Боже, поможи йому, – ледве ворухнула устами. Двері відчинилися і один за одним почали виходити хірурги. Обличчя їхні були мокрі від поту, навіть халати промокли. Виглядали дуже змученими. Несміливо підійшла до знайомого хірурга.

– Ми зробили все необхідне.

– Він житиме, лікарю?

– Аякже, – усміхнувся той. – Невже ви думаєте, що ми стільки з ним морочились, щоб вмирав? Житиме, але повністю усунути хворобу не вдалося. Не хвилюйтесь так. Зараз до нього не можна. Приїдете через три дні. – Він зняв шапочку і дівчина побачила неймовірну втому в його очах. Раптом відчинилася друга половина дверей і дві медсестри вивезли Андрія. Лице його було смертельно блідим, одна рука лежала вздовж тіла, а друга безладно звисала. Очі були заплющені, губи білі.

Надійка йшла містом і нікого не бачила, нікого не чула. Зайшла в електропотяг, сіла і відчула, як втомилась.

– Боже, не забирай його від нас, – сльози покотилися з очей.

Через три дні Андрій зустрів її тією ясною усмішкою від якої завмирало серце. Біле, як сніг обличчя, оживляли ці очі, обрамлені темними кругами.

Привітавшись, Надійка сіла біля нього.

– Як ти, Андрію? – запитала пошепки.

– Прекрасно, Надійко. Я справді добре себе почуваю, – додав по хвилі.

Надійка подивилася на його змучене лице.

„Такий блідий“, – промайнула думка, але вона промовчала. Зайшла медсестра, підключила крапельницю.

– Хворого не можна втомлювати розмовами, – суворо подивилась на дівчину.

– Я скоро піду, – промовила, опустивши очі.

– Ви можете сидіти, тільки нехай хворий розмовляє якомога менше, – промовила лагідніше.

– Як там мама? Чи ти їй сказала про операцію?

– Ні, видужаєш, сам розкажеш.

Андрій заплющив очі. Помовчали. Надійка обвела очима палату – чисто, біло, пахне ліками.

– Найгірше бути таким, – промовив тихо.

– Яким?

– Таким кволим, безсилим, безпорадним, – і замовк.

– Це минеться, це не довго, ще день-два...

Він подивився на Надійку і усміхнувся.

– Звичайно, минеться. Якщо ти сказала, то так і буде.

Раптом Надійка побачила, що його лице якось дивно витягнулося, губи пересмикнулися.

– Тобі погано? – запитала з тривогою.

– Мені важко дихати. – Він раптом заплющив очі, відкинув назад голову. Лице, уста були білі-білі.

– Андрію, – безпорадно прошепотіла дівчина і раптом її погляд зупинився на руці, що лежала поверх ковдри. Нігті голубі, аж сині.

– Андрію!

Він не розплющив очей, а навкруг рота появилася синя пляма. Не знаючи, що робити, Надійка вибігла в коридор і закричала. Їй здавалося, що вона божеволіє. Жах позбавив її здатності керувати собою. З палат повибігали хворі, з ординаторської – лікарі, з сестринської – медсестри.

Через хвилину Андрія вивезли з палати і кудись повезли, а вона стояла одна, затерпла від страху, божевільна від горя.

Скільки так простояла – не знала. До неї підходили якісь жінки, щось розпитували, втішали. Не чула, не розуміла. Підійшла знайома медсестра.

– Їдьте додому. Він в реанімації. Приїдете через кілька днів, все одно туди не можна. Повернулась і пішла.

Надійка вийшла надвір. Все навкруги цвіло. Літо розносило спів пташок і запах трав, який навіть тут, біля лікарні, не пропав. Сіла на лавочку безсила і спустошена. Ласкаве сонце голубило мокре від сліз лице, обцілювало коси, торкалося губ.

Додому приїхала пізно ввечері. Втомлена відчинила ворота. Баба Настя сиділа на лавочці біля хати і чекала Надійку.

– А що там, дочко?

– Погано, – ледве вимовила, – йому дуже погано.

– Боже наш, Боже, – заломила руки стара.

– Відвези мене, донечко, до нього, най я буду біля своєї дитини, відвези мене, Надійко, бо дома я не витримаю більше.

– Ні-ні, не можна, туди не пускають. Я завтра сама поїду.

– Завтра тебе в район викликають, ось тут на картці написано. Приїжджали якісь люди машиною, тут були. Нарікали, що тебе на роботі не застали.

– Та у мене ж відпустка.

Баба розвела руками.

– Казала Стефа-прибиральниця, що вони щось оглядали в бібліотеці, в склад ходили.

Наступного дня Надійка поїхала в відділ культури, де завідувач довго і прискіпливо розмовляв з нею, погрожуючи звільнити з роботи через те, що люди мало читають партійної літератури, а від оформлення бібліотеки віє націоналістичним духом, що не знайшлося місця для портрета вождя.

Зранку з району поїхала до Львова, але до Андрія її не впустили. Лікар сказав, що Андрієві краще і щоб вона кілька днів взагалі не приїжджала.

* * *

Андрій розплющив очі. Здивовано дивився на чудернацьку апаратуру, не пам'ятаючи, як опинився тут.

– Що зі мною було? – запитав медсестру.

– Ви хотіли померти, але ми вам перешкодили, – відповіла серйозно.

– Скільки часу пройшло?

– Чотири доби.

– А де Надійка?

– Звідки мені знати, – здивовано повела бровами і вийшла.

Згадав, як важко було йому дихати, великі від переляку очі Надійки і чорні круги перед очима.

Надійка... Ніколи б не повірив, що зможе закохатися в неї. Як несміливо і несподівано ввійшла ця дівчина в його зашкарублу душу і відіграла її гарячим поглядом карих очей. Мила, чудова Надійка. Усміхнувся. Хотілося жити. Особливо тепер хотілося жити, коли позаду залишилися табори з холодними нарами, з важкою виснажливою працею, з жахливими карцерами.

Двері легенько відчинилися і на порозі стала Надійка. Усміхнувся ніжно і простягнув до неї руки.

– Я не міг тебе дочекатися.

– Правда? – дивилася на нього щиро.

– Правда, – притулив її руку до своєї щоки.

– Мені здалося, Андрійку, що ти вмираєш, – і заплакала.

Дивився на неї лагідно.

– Що ти, Надійко, хіба я міг вмерти? Якщо вмирати, то на полі битви, а не так просто. Та не будемо про смерть. Я їсти хочу, а не вмирати. – Засміялися обоє.

– Отак то краще. Розкажи, як мама, що нового.

Говорила тихо, дивлячись на нього. І тільки, коли звечоріло,

Надійка почала збиратися. Якось повільно прибрала, витерла тумбочку.

– Я вже йду, – сказала ледь чутно. Але не йшла, стояла і дивилась йому в душу.

– Поцілуй мене, – і наблизилась до нього.

– Надійко, я не впевнений у своїй безпеці, у мене ж туберкульоз.

Пригорнув її до себе, заглянув в очі.

– Тебе неможливо не любити.

– Я нічого не боюся, – припала устами до його уст. – Я не боюся туберкульозу, ні в'язниці, ні КДБ. З тобою на Сибір піду, на край світу, – шепотіла гаряче.

Непереможна сила кохання єднала їхні душі, єднала навички.

1997 р.

Квітка кактуса

– Розцвіла нарешті. Шкода, що фотоапарата немає. Сфотографувати б і вислати Славчикові.

Марія Пилипівна з великою ніжністю дивилась на білу диво-квітку.

– Яка красуня! Славчик казав мені, що кактус зацвіте.

Повільно пішла до кухні, принесла води. Кажуть, що кактуси не люблять вологи, але все-таки трішки підлила. Відчувала таку ніжність до квітки, як до сина, що змушений був заради неї їхати на заробітки в Чехію.

Закінчивши університет і аспірантуру, ніяк не міг знайти роботи, а вона, як на зло захворіла, необхідно оперувати нирку. Просила, молила, щоб не їхав, але не послухався, позичив двісті доларів у друзів і вже місяць працює заробітчанином, наймитом у чужій державі. Добре було, коли телефон працював, хоч інколи могла хвилину-дві поговорити з сином, а три дні тому

відключили через несплату. А як заплатиш, коли копійки в хаті немає, пенсії чотири місяці не платять.

– О, ти вже стогнеш, – в думці посварила себе. – Переживеш, люди живуть і ти переживеш. Прийде час і доля Україні всміхнеться.

Марія Пилипівна знову подивилась на квітку.

– Березень аж захлинається від мокрого снігу, а вона цвіте. Так би кожному з нас – не здаватися, боротися.

Була це висока, повногруда, не по літах струнка жінка. Гладко зачесане сиве волосся закручене в тугий вузол. Чорні тонкі брови гарно вимальовувались на високому, але вже пописаному зморшками чолі. Зморшки засіялись навколо карих очей і навіть навколо маленького рота, від чого краї уст опустились і надавали обличчю скорботного вигляду. Карі очі були дуже проникливі і розумні. Її погляд рідко хто міг витримати, бо ніколи не відводила його першою. Ніхто ніколи не чув, щоб вона на щось скаржилася, була завжди дуже справедливою, гордою і врівноваженою. Важко переносила образи, але і це ховала за всіма замками своєї душі – до людей ішла з лагідним і люблячим серцем. Жила на другому поверсі чотирьоквартирного (тепер приватизованого) будинку у двокімнатній квартирі на околиці містечка, що нагадувало більше село, ніж місто. Будинок, у якому жила, був збудований недалеко від дороги, обсаджений деревами і обгороджений рівненьким парканом. До цього подвір'я і будинку вона так звикла, як до чогось живого і рідного, проте час від часу душа летіла на широкі простори батьківського краю, вклякала перед порогом напіврозваленної, зарослої бур'янами хати, що сиротою залишилась у рідному селі, витала чайкою над цвинтарем, де знайшли вічний спочинок тато з мамою і єдиний брат Іван.

Згадка про батьків лягла трьома глибокими зморшками між бровами.

Підійшла до книжкової шафи і за звичкою взяла конверт, що вже роки лежав на одному і тому ж місці між „Кобзарем“ і Славчиковим „Букварем“. Це був лист від батька, і вона давно знала його напам'ять, але якась магічна сила змушувала її брати цього листа, ще і ще перечитувати. Папір пожовк, букви, написані чорнильною ручкою, подекуди позатирались, але були такі рідні і дорогі серцю, що хотілося припасти до них щокію.

„Дорога Марусю!

Пишу тобі з тої причини, що я дуже слабкий, певне, буду вмирати. За себе я не гризуся, бо смерть ще нікого не обминула, не бмине і мене. За тебе також не гризуся, бо ти собі ради даш, а Іван вже на своєму.

Болить мене душа за бідну маму, бо знаю, що вона дуже безпорадна і впадає в страшну розпуку. Іванова смерть забрала від неї все здоров'я, а моя доб'є.

З храму небес я не зможу вже допомогти їй, а вона потребує опіки, як мала дитина.

Марусечко, в перескринку є тисяча карбованців на похорон і на хрест. Я їх старав кілька років. А маму забори до себе. Вона тобі тягарем не буде, бо тиха і добра, а самотність її знищить. Шкодую, що приношу вам біль і клопоти, але Богові видніше. Цілую тебе, дорога моя, мила дівчинко, моя Марусечко і прощаюся з тобою, бо чую віддих смерті в самому серці. Поховайте мене з священиком, з тебе вина зніметься, це впаде на маму, а її ніхто чіпати не буде“.

Тремтячою рукою поклала листа в конверт, а болючий спомин вкотре повернув її до того дня, коли вона, прочитавши листа, побігла до директора школи.

– Не можу, чесне партійне, не можу відпустити вас, – маленькі чорні оченята швидко бігали туди-сюди. Ніяк не могла зловити його погляду.

– Але ж тато вмирає.

– Може, ще не вмере. Хоч пасхальні дні перебудьте, чергувати треба, щоб діти до церкви не йшли, перевірка з району точно буде. Якщо вмере, то інша справа, бо буде телеграма для звіту. Не можу, чесне партійне...

Обернулася і пішла, навіть не попрощавшись. Зібрала Славчика і побігла до поїзда.

– Мамо, добре, я піду з бабусею паску святити?

Пекуча жарина в самому серці...

– Добре, синку.

– Мамо, а в церкві будуть дзвонити?

Біля воріт батько посадив калину, а чому їй ввижається хрест?

– Будуть, синку.

– Мамо, а правда, що в деяких людей замість серця камінь?

Свічки пливуть і гаснуть... пливуть і гаснуть...

– Правда, синку.

На подвір'ї вишні зацвіли. Зайшла до хати, а мати наряджена лежить у шлюбній вишитій сорочці, у шаленовій спідниці. Лагідна така, гарна, ніби заснула.

Пекуча жарина спалює серце, розповзається по тілі, а в голові дзвони...

Пересохлими устами припала до студеного лица, придавила груди і жаль вирвався з них зойком. Вже не одна, десятки

пекучих жаринок покотилися з очей на холодні материнські руки.

– Най плаче, – сказав хтось пошепки. – Невиплакані сльози спікають груди, най плаче.

– Тато! Де тато? – обвела очима людей.

– На другій половині хати. Не кажи йому, Марусе, що мама вмерла, він не знає, – хтось говорив ніби з того світу.

Тихо підійшла до ліжка, взяла батькову руку...

Дивився довго на неї, не кажучи ні слова, впізнавав. І раптом у напівзакритих очах засвітилися вогники радості, ласки і великої любові.

– Марусечко, то ти?

– Я, татку, я.

Хотів усміхнутись, але побілілі уста не послухались, затремтіли, а вогники, що на мить життям спалахнули в очах, сховались під важкими повіками.

Грала весна на струнах травня, купалося село в сонячному промінні Великодних свят, облітав білий цвіт з вишень, встеляючи подвір'я, а з рідної хати виносили одночасно дві домовини – мамину і татову.

* * *

Марія Пилипівна за спогадами не почула, що хтось ввійшов до хати. Обренувшись, аж здригнулася. Перед нею стояв колишній інспектор. Вона впізнала б його серед сотень тисяч інших. Ну і треба ж було йому прийти до неї саме сьогодні, коли вона вкотре хоронить батьків, коли її вічна скорбота знову так близько...

– Слава Ісусу Христу, – аж уклонився і усміхнувся так, як колись усміхався тільки до Ганни Миронівни.

– Навіки слава, – відповіла ледь чутно.

– Я від Християнської партії, я збираю підписи...

– Ви від Християнської партії, Християнської партії? – вона втупилася в нього своїм непереможним поглядом, і він позадкував до дверей. – А як же ваша ідеологія нищення душ і сердець, невже і в цій партії спрацьовує? Але ж ідеологія Християнської партії не така.

Він якусь мить дивився на неї, а потім впізнавши, повернувся і підтюпцем пішов, не зачинивши дверей за собою. Вона дивилася йому вслід, а гіркота обпікала душу тисячами поли-

нів: ця мізерна, мстива душа проникла в партію, якій так довіряють чесні люди і вона також.

* * *

Коли, повернувшись з похорону, вийшла на роботу, директор, бігаючи очима, повідомив, що її викликають до районного відділу освіти з приводу того, що хоронила батька з священником. Хто і звідки про це дізнався – невідомо.

В кабінеті завідувача її вже чекала комісія, що складалася з дванадцяти, а може й більше людей. Не відповівши на її привітання, завідувач похмуро запропонував їй сісти. Кільканадцять пар очей, ніби з-за павутиння, дивились на неї з осудом. Кілька годин її мовчазну, але вперту „розпинали“, доводячи який злочин вона вчинила, зневаживши горде ім'я радянського вчителя. А особливо він, цей інспектор.

– Ні в якому разі ми не можемо допустити її подальшого перебування на посаді вчителя української мови і літератури.

Він заглядав в очі інших членів комісії, доводячи по сто разів одне і те саме, що їй не місце в школі. А коли вона, бліда і змучена, підвелася з стільця, щоб вийти, він метушливим поглядом знову забігав по обличчях.

– Ви подивіться на неї – ні каяття, ні сорому.

І тоді вона так, як сьогодні подивилася йому просто в очі, подивилася так, що він не витримав, відвернувся.

Додому принесла втому і гіркоту. Крик заліг у грудях каменем і занімів.

– Мамо, а тепер ще є вінки тернові?

В'януть десь квіти на могилі мами і тата, а хата розпукою заплаканих вікон: – Не прийдуть, не прийдуть...

– Є, синку, є.

Думала, що все закінчилося, але де там. „Старанний“ інспектор не забув про неї. Приходив без попередження, вибирав найслабший клас і проводив опитування. Що тільки він не питав. І так по кілька разів на місяць. Ставив їй у приклад молоду комуністку, також вчительку української мови і літератури Ганну Миронівну. Підбирав найважчі диктанти, диктував невиразно і швидко, а потім, перевіривши, кидав перед нею, не забуваючи нагадати, що їй не місце в школі. На кожній педраді вона була зганьбленою і приниженою.

Якось перед дітьми почав дорікати їй, тикаючи пальцем у груди. Захлинаючись від люті, нагадав, що їй не можна довіряти дітей і, жбурнувши диктанти на стіл, вийшов. І раптом одна дівчинка тремтячим голосом промовила: – Маріє Пилипівно, відмовтесь від нас. Це все через нас, бо ми (вона заплакала), бо ми погано диктанти пишемо.

Дивилась у їхні наповнені тривогою очі, дивилась уважно, проникливо.

– А ви б відмовились від мене?

– Ні, ніколи.– Діти вийшли з-за парт і обступили її.

– А Ганна Миронівна під час інспекторського диктанту торкалася пальцем рота, коли треба було ставити тире,– тихенько промовила смаглява Іринка.

– А коли двокрапку – поправляла окуляри. Це мені хлопці з сьомого класу казали,– додав Андрій.

– А коли треба було кому, чухалася за вухом,– ще хтось.

Усміхнулася гірко.

Оленка взяла аркуш з своїм диктантом і аж зойкнула.

– А я тире не ставила, не ставила, мені хтось дописав.

– Це тобі здається, Оленко.

– Не здається,– дивилась на вчительку святим поглядом синіх, як небо очей.

Марія Пилипівна зрозуміла: не здається.

* * *

Урочистий концерт до Дня народження Тараса Григоровича Шевченка... Як вона старалася, готуючи дітей до свята. По неділях у її світлиці збирались старшокласники.

Незабутні хвилини щастя, яке проростало з зболеного серця, як пагінчик молодій травички з пересохлої землі... Люди слухали пісні Тараса стоячи. Весь зал разом з учнівським хором співав „Заповіт“. Цей вечір, як вистражданий дар, хотілося заховати у серце. А на другий день її вкотре „розпинали“ за недопустиме самочинство, підпільну підготовку заходу. Інспектор знову тикав пальцем не тільки на неї, а й на перестрашеного директора, що мало не плакав з досади.

Гіркота душі переповнювала чашу терпіння, хотілося вихлюпнути її в обличчя інспектора, але вона не зронила жодного слова. Ясні зорі дитячих очей – довірливих, чесних, непідкупних були десь близько, майже поруч, і вона боялася, що її

назавжди позбавлять можливості відчувати їх, і тому в хвилини відчаю завжди вміла опанувати себе.

– Мамо, а чому батько помер?

– У нього було хворе серце, Славчику.

– А правда, що він був поетом?

– Правда, синку. Поет живе серцем, тому воно часто не витримує і розривається.

Хлопчик тулиться до неї, зазирає в очі.

– А чому немає жодної батькової книжки?

– Колись буде, Славчику, буде.

Марія Пилипівна, немов прокинувшись, підходить знову до шафи, бере в руки новеньку книжку „Недосяжна мить“ і тулить до грудей.

– Яке в тебе серце було, Богданчику мій, і так скоро зупинилося. Не нажились ми з тобою, не натішились.

Вона ще й досі вважає себе вчителькою і ніщо не зможе змінити цього відчуття душі. Зберігає вдячні листи своїх учнів, ретельно, як колись, перечитує педагогічну літературу, лагідно дивиться вслід школярам, заздирить учителям, звільненим від брехливої ідеології, і шкодує, що вже немолода.

Марія Пилипівна не вмикає світла. Стоїть і дивиться на дивовижну квітку кактуса, що аж світиться в напівтемряві кімнати. Вона переконана, що все справжнє очиститься від скверни, бо „хто має любов, той сам стає джерелом правди і справедливості“.

1999 р.

Не дочекався

– Васильку, візьми мене на Великдень додому, візьми мене, синку. Я притулюся десь у куточку, до рота прикладу хустинку, щоб не кашляти і перебуду кілька днів у рідній хаті, де і стіни лікують, бо тут не витримаю.

– Ви, тату, як мала дитина. Тепло вам, чисто. Їсти маєте що, ще щось з дому привезу, ліки куплю.

– Я не хочу їсти, Васильку, я вже рік не був вдома, – старий Петро намагається зазирнути синові в очі. – Я сам залишився в палаті, всіх забрали додому.

– Ну добре, добре, до свят ще чотири дні, якось буде, – Василь відвернувся до вікна, а втішений Петро почав ходити по палаті, розповідаючи синові, що йому вже набагато легше.

Залишившись наодинці, припав поглядом до вікна.

Весна... Плакучі верби, які хтось посадив на лікарняному подвір'ї, розпустилися і зазеленіли. Всюди так тихо.

– Все-таки не всіх забирають рідні на свята, залишаються важко хворі і ті у кого немає нікого.

Самотність знову почала огортати Петра і несамовито давити в грудях.

– Як то витримати ще чотири дні? Коли приїду додому, зразу піду на цвинтар до Марії. О Маріє, серце моє розривається від згадки, що тебе немає.

Легенькі хмаринки плывуть і плывуть по синьому небі, то скупчуються, то бліднуть і раптово губляться в безмежжі.

Білі покривала лікарняних ліжок, запах ліків і гнітюча тишина обезкровлюють душу, що рветься на рідне подвір'я, де розпускаються вишні і цвіте первоцвіт.

Боже, Боже! Верни мене додому, там шумить сосна коло хвіртки, і від смутку за мною сивіє Марієна могила, верни мене на день-два, а тоді роби зі мною, що хочеш, – шепоче Петро, задихаючись від кашлю.

* * *

– Віруню, я привезу тата на свята додому, – Василь благально дивиться в очі дружими, намагаючись обняти її за плечі. Віра нервово повела плечем – і вивільнилась з обіймів.

– Ти добре знаєш, що твій тато туберкульозний і може заразити всю родину.

– Але ж лікар казав, що він не є небезпечний, що давно не виділяє туберкульозних палочок.

– Ти віриш тим лікарям? Я взагалі вже нікому і нічого не вірю. Ті лікарі тепер нічого не розуміють. Хіба лікар вболіває за нас? Більше хворих – більше грошей. Чи ти хочеш нас приректи на вічну недугу та загибель?

Віра замовкла і до вечора не відізвалася до Василя жодним словом, а вночі довго плакала, жалібно промовляючи, що Василь її не любить. Він пригортав дружину до грудей, цілував мокре від сліз лице, просив пробачення і вкотре повторював, що нічого з батьком не станеться, коли перебуде свята в лікарні.

* * *

В суботу Петро не відходив од вікна. З боєм дивився на сонце, що пересувалося по небі і на листочки, що зав'язувались у бруньках, на зелені паростки трави, які тягнулися до світла і на гарних молодих лелеків, що кружляли високо-високо.

– До вечора ще далеко, ти приїдеш, синку, за мною, приїдеш, Васильку. Десь у церкві Плащаницю прибрали. Марія з п'ятниці на суботу завжди цілу ніч сиділа біля Плащаниці.

– За що тебе, Ісусе, розіп'яли? – промовив Петро голосно.

– За наші гріхи, за наші, а не за Твої, бо Ти був безгрішний. Безгрішний, а помер такою страшною смертю, щоб нас, грішних, врятувати. Які нелюдські муки Ти терпів. Прости мені, що розхлюпоюся з жалю і не залишай мене одного, не залишай мене. Я чув, як лікар казав синові, що дозволяє взяти мене на кілька днів додому, що я вже не заразний.

Сонце почало хилитися до заходу, посилаючи останні промені на молоді крони. Принесли вечерю – молочну кашу, чай і шматочок хліба.

– А вас чому додому не забрали? – немолода жінка, що принесла їжу, співчутливо подивилася на хворого. Не відповів, бо жаль здавив спазмом горло. Коли вона через деякий час зайшла

забрати посуд, то побачила – він до їжі не доторкнувся. Важко зітхнувши, понесла все на кухню.

Петро на мить відчув присутність Маріїного духу в палаті, і це відчуття було таке сильне, що він мало не зімлів. В грудях запекло, світ якось дивно хитнувся, а погляд не міг покинути плакучої верби, що так журливо опустила свої прекрасні, розквітлі віти.

Притулився гарячою щогою до холодної подушки і так пролежав до ранку, не зімкнувши очей.

Місяць зазірав у велике вікно, то ховаючись за хмарами, то виринаючи з них, кидав свій холодний відблиск на бліде, змучене хворобою лице і на сухі блискучі очі, в яких залягла невимовна туга.

* * *

Раненько на Великдень Василь із Вірою і восьмирічним Ромчиком пішли до церкви. Після відправи хотів їхати до лікарні, але приїхала в гості Вірина рідня. До вечора сиділи всі за багатим святковим столом, вітаючи один одного з Воскресінням, співали „Христос Воскрес“, а також веселих українських гаївок. Василь відчув у грудях такий дикий смуток, що не витримав і вийшов надвір. У церкві дзвонили в честь свята, а смуток переростав у страшний душевний біль, що роз'ятрував серце. Згадав, як колись, десятирічним хлопчиком (саме на Великдень) лежав після операції на апендицит в реанімаційному відділенні. До нього нікого з рідних не впускали, а тато цілий день простояв під вікном. Він усміхався до Василька крізь сльози, ліпив з пластиліну тваринок і показував йому. Лікар відганяв тата від вікна, він відходив, знову повертався і стояв доти, доки Василько не заснув. Прокинувшись другого дня на світанку, хлопчик знову побачив тата, що зазірав у вікно. Дотепер не знає, де ночував тоді батько...

Відпровадивши гостей, сумно сидів ще з годину, а потім ліг спати. Та заснути не міг. Віра горнулася до нього, цілувала і гаряче шепотіла, що кохає його, а вранці, готуючи передачу для батька, поклала в сумку найсмачнішу ковбаску, найдорожчі цукерки і кілька найкращих мандаринок.

Відчував себе таким спустошеним, що майже не чув її слів.

Приїхавши до лікарні, був вражений тишею, що залягла в коридорах. Не став дочікуватися ліфта, побіг по сходах на

сьомий поверх. Батькове ліжко було порожнє, тільки пружини чорніли різким контрастом до білизни застелених ліжок. Ледь переставляючи важкі ноги, підійшов до чергової медсестри. Не чекаючи запитання, вона тихо промовила, що ніхто такого не сподівався. Обширний інфаркт розірвав батькове серце саме на Великдень. Робили все можливе, але на привеликий жаль..., – і замовкла...

1999 р.

І прости нам провини наші...

Біль, здавалось, шматував усе тіло Ірени. Вона йшла сама не знаючи куди. Опинившись у якомусь парку, впала в густу зелену траву, затуливши долонею рота, щоб не закричати. Коли приступи болю відступали, з жахом і відчаєм вдивлялась у зоряне небо.

Дитина закричала так голосно, що Ірена здригнулася усім тілом. Перев'язавши навпомацки пуповину, поповзла на колінах, залишивши дитину у холодній траві. В голові запоморочилось. Полежала. Потім повільно піднялася і швидко пішла, хитаючись ніби п'яна. Судорожно хапалася руками за гілки дерев, щоб не впасти. Дзвінкий дитячий крик ставав усе тихішим і тихішим, допоки зовсім не розчинився у шумі нічного міста.

Безшумно підійшла до батьківського дому, що був розкішним особняком, ховався у квітучій зелені старого саду і славився найкращим квітником у місті.

Двері відчинила домашня робітниця Мар'яна, яку батьки знайшли через оголошення в газеті для виконання деякої хатньої роботи, а також для роботи у квітнику і саду.

Не промовивши ні слова, Ірена, тримаючись стіни, пройшла до своєї кімнати, не вмикаючи світла у коридорі. Зачинивши двері, впала на м'який килим, що покривав паркет і довго лежала у якомусь страшному німому заціпенінні.

– Нарешті все скінчено, все скінчено, – ворухнула пересохлими губами. Незчулася, як заснула. Прокинулася від нестерпного холоду. Повільно піднялася, заслонила вікно дорогими оксамитовими шторами, ввімкнула світло. Була половина п'ятої години ранку. В дзеркалі побачила своє змарніле, обезкровлене обличчя, розпатлане чорне волосся збилосся, окремі пасма прилипли до чола. Подивилася на окривавлені руки, брудний одяг і неприємна дрож пройняла тіло. Тихесенько відімкнула двері, пішла у ванну кімнату.

* * *

Тепла травнева ніч відганяла сон. Олесь підвівся з-за письмового столу, підійшов до вікна. Відчинивши його навстіж, вдихнув п'янке весняне повітря. Раптом йому вчулося, ніби десь плаче дитина. Прислухався. Сумніву не було – десь недалеко плакала дитина. Не роздумуючи, збіг сходами на перший поверх, відчинив вхідні двері, вийшов надвір. Перейшовши подвір'я, побіг парком навмання на дитячий крик. Шкодував, що не взяв ліхтарика, бо світло від вуличних ліхтарів майже не досягало парку. Під густими кущами, звідки доносився крик, щось ворушилось. Тремтячими руками взяв у долоні мокре слизьке тільце, що корчилось від плачу і холоду. Однією рукою зняв з себе сорочку, загорнув дитину і побіг додому. Дома побачив, що це була дівчинка, маленька, окривавлена, синя від холоду. Не знаючи, що діяти, ввімкнув теплу воду і, підставивши дитину, почав зігрівати і обмивати її. Загорнувши дитя в рушник, поклав на ліжку. Знайшов у шафі біле простирadlo, розірів навпіл і переповив дівчинку. Зігрівшись, вона заснула.

До приїзду швидкої допомоги і міліції, сидів і дивився на сонне маленьке личко. Відчував, що у його житті сталося щось надзвичайне.

– Вона моя, я нікому її не віддам, – глибоке почуття любові до цього крихітного, безпомічного створіння, покинутого кимось напризволяще, вже зародилося у його серці і як подих Бога творило з ним чудеса.

Коли лікар забирав дитину, Олесь доторкнувся устами до тугого личка і всеперемагаюче почуття любові відізналося у душі силою незвіданого досі солодкого щему:

– Вона моя.

* * *

Лежав з розплющеними очима і думав про те, що так несподівано порушило ритм його одноманітного меланхолійного існування.

– Дівчинка, маленька крихітна принцеса... Я назвав її Софійкою, навіть не відаючи чому.

На світанку задрімав. Прокинувся, коли сонце вже було високо і його щедрі промені залили кімнату. Перше відчуття, перша думка були про неї, про Софійку.

– Хто ж вона та мати, що залишила дитину вмирати?

Олесь не відчував до неї ненависті, огида і зневага були сильнішими. Не хотів навіть уявляти її обличчя, ототожнював його з подобою демона.

Коли встав, якась сила повела його на те місце, де знайшов дитину.

Тихо, тепло... Сонце щедро розсипало своє проміння між кронами дерев, жагучі пелюстки квітів розкривались назустріч літові, стоголосий спів пташок повис у повітрі і тільки прим'ята трава під розлогим кущем жасмину нагадувала про нічну пригоду.

Олесь завважив, що у траві щось заблищало. Він нагнувся і підняв малесенького годинника з позолоченим корпусом. На зворотній стороні мікроскопічний напис: Ірені від Олега.

– Так, так, це годинник Ірени.

Він чомусь завжди помічав його на її засмаглій руці. Поклавши знахідку до кишені, подався до лікарні. Софійку йому показали через віконце. Вона спала, ледь ворухачи губами, час від часу крутила голівкою і, як здалося Олесеві, усміхалася.

Вертаючись додому, знову пішов на те місце, де знайшов дитину. Сів неподалік на лавочці і задумався. Пригадав той день на початку лютого, коли вперше побачив Ірену. Вона зайшла до нього в кабінет проситися на роботу, бо довідалась, що в відділі прози звільнилося місце. Висока, дуже вродлива дівчина вразила його проникливістю погляду прекрасних чорних очей. Розкішне чорне волосся, розділене рівненьким проділом над високим чолом, ледь припухлі уста вишнею жевріли на білому прегарному обличчі.

Працювати з нею було легко, бо була дуже ретельною, пунктуальною і бездоганно справлялася з роботою, хоча й замикалася в собі. Добре грала в шахи, любила музику.

Олесь знову подивився на годинник.

– Як опинився годинник на місці злочину? Якби Ірена була вагітна, я би помітив. Хоча... Я ж ніколи про таке й не думав, а вагітність, кажуть, можна якось приховати.

Невмируще сонце обпалювало обличчя, а Олесеві хотілося вітру, вітру, який би остудив його кипучу уяву, що розпалювала припущення недопустимого. Хотілося розпанахати завісу невідомого.

– Який же ти, світе, прекрасний, як ніжно бринить мелодія літа, яка всесильна жадоба життя...

І знову нестримно захотілося підставити лице холодному вітрові.

* * *

– Іреночко, збирайся до церкви, бо скоро Свята Літургія, – Їмось відхилила двері Ірениної кімнати.

– Я сьогодні почуваюся погано, болить голова, – Ірена не підводила очей на матір, але та завважила, що дочка блідіша, ніж завше.

– Ну то лежи. Зараз каву тобі принесу.

– Ні-ні, я нічого не хочу.

Коли мама зачинила за собою двері, Ірена полегшено зітхнула. Порожнеча у грудях була такою нестерпною, що здавалося розірве серце. Підвелася з ліжка, як привид, підійшла до образу Божої Матері, що пригортала до грудей маленького Ісусика. Вклякнула на коліна, але молитися не сміла. Не було слів ні для виправдання, ні для молитви. Спазм здавив горло і вона відчула, що задихається. Почала відчайдушно хапати ротом повітря, але в очах потемніло, Образ Божої Матері захитався і зник. Опам'ятавшись, підвелася і, мов сновида, пішла до ліжка. Відчула, що груди щедро наповнились молоком. Впала лицем на подушку і затряслася в страшному беззвучному риданні.

В понеділок зранку Олесь побіг до лікарні подивитись на Софійку. Молоді медсестри з цікавістю придивлялись до вродливого чоловіка, з ледь позначеними сивиною скронями, який знайшов під кущем у парку новонароджену дитину і намірений її удочерити.

Софійка знову спала. Олесь дивився на її сонне личко і в його серці розцвітала ніжність. Йому причувалося святе звучання якоїсь дивовижної мелодії, що переповнювала душу. Ця мелодія супроводжувала Олеся до редакції, не залишила і тоді, коли сів за письмовий стіл. Запитав секретарку, чи прийшла Ірена. Доідавшись, що Ірени немає, продовжив роботу над рецензією добірки віршів молодого здібного поета.

Не пройшло і півгодини як до кабінету зайшла вона. В одну-єдину мить завважив ті зміни, що з нею сталися. У великих чорних очах застигла невимовна туга, змарніле обличчя витягнулось і ніби постаріло, під очима залягли темні тіні. Волосся, завше розпущене, було закручене на потилиці у тугий вузол. Привітавшись, піднесла на нього свої чорні блискучі очі.

– Сідайте, – підсунув їй стілець. – Ваш? На долоні в нього заблищав годинник.

– Мій. Де ви його знайшли? Вона проникливо дивилася йому в вічі.

– Знайшов там, де ви загубили, – напівжартома, напівсерйозно відповів Олесь.

– Дякую, – Ірена підвелася, щоб вийти і на якусь мить їхні погляди знову схрестилися. Вона першою опустила очі.

Коли дівчина вийшла, Олесь довго сидів задуманий, підперши рукою підборіддя.

– Це вона залишила Софійку вмирати, вона її народила і покинула.

* * *

Після роботи Ірена повільно йшла вулицею. Йшла, ніби сліпа. Відчуття вини гнітило душу, хотілося зникнути з землі цієї, зникнути навіки, розчинитись у просторі. Раптом десь недалеко голосно заплакала дитина. Ірена здригнулась, зупинилася і гарячково почала шукати очима дитину. На протилежному боці вулиці молода жінка схилилася над візочком. Дитячий крик, дзвінкий, проникливий пробивав серце, точив з нього живу кров.

– Де моя дитина? – Ірена прошепотіла ці слова і злякалася їх. – Моя мертва дитина лежить десь у траві.

Вона повернулася і пішла в напрямі парку.

– Я заберу дитя, заберу і мертво принесу додому. Ось, мамцю, татку, – це моя дитина. Я боялася осквернити наш дім, я дочка священика не мала права...

Вона майже бігла, обливаючись слізьми. Бігала від куща до куща, але дитини не було. Змордована, сіла на лавочці.

Сонце заходило, посилаючи на землю останні промені. Страшна порожнеча огорнула душу.

– Господи, я хотіла прийти до Тебе тоді, у п'ятнадцять років. Я вже була в монастирі, але батько забрав мене. Йому жаль було для Тебе єдиної доньки. Я зуміла приховати свій гріх від цілого світу. Де моя дитина? Може, собаки розтерзали маленьке тіло, може... – на мить в очах спалахнула надія. – А може, вона жива? Може, хтось почув плач і врятував її?

Надія опромінила серце і Ірена знову заговорила сама до себе.

– Жива, вона жива. Байдуже: хлопчик це чи дівчинка, лиш би залишилась живою. А може мертво тільки знайшов двірник, що підмітає у парку. Хіба ж могла дитина залишитись живою в холодній траві?

Надія почала повільно згасати, як травневий день, а туга, темна і млосна, знову кліщами здавила серце.

* * *

Минуло два місяці... Життя для Ірени втратило будь-який зміст, не хотілося жити. На роботі було легше, ніби забувалася. Інколи сідала за шахову дошку і відчайдушно змагалася з редактором газети, їздила у відрядження, писала сама, або перечитувала писанину інших. Найтяжче було дома. Мама, завваживши, що дочка чимось журиться, весь час намагалася поговорити з нею, але Ірена прагнула абсолютної самотності, самотності, у яку б ніхто не проникнув, у якій вона була під вакуумом свого почуття жалю і великої вини, що шматувала серце. Затуливши долонями лице, лежала цілими ночами з цим почуттям у якомусь глухому проваллі розпачу.

– Там, в холодній травневій росі... О, Боже! Як хочеться вирвати серце з грудей, як хочеться забуття – Вічного, непробудного. Там заплющились оченята мого сина або донечки, не дочекавшись світанку. А може... Боже!

Верховіття дерев зазирає в вікно.

– Життя мене поставило перед вибором. Навіть мертвій собі не прощу...

* * *

В неділю під час Богослужіння отець Лаврентій щохвилі дивився на дочку, що стояла біля матері бліда-бліда. Волосся чорним шовком розсипалось по опущених плечах, у чорних великих очах залягла туга. Біль пройняв його хворе серце, якесь тривожне перечуття закралося в душу.

Після відправи родина повернулася додому. Був ясний спекотний серпневий день. Ірена вийшла в сад, де все цвіло, пахло, розкошувало. Забрела у квітник. Розквітлі чорнобривці, гладіолуси, айстри на мить повернули відчуття життя. І раптом на розкішному кущі білих троянд завважила найменшу – хтось зламав її і ніжна прекрасна квіточка тихо вмирала під пекучим сонцем. На фоні вічного свята, неповторних миттєвостей цвітіння усього життя, її смерть була такою безглуздою і жор-

стокою, що Ірена не витримала, впала на коліна, припала устами до прив'язаних пелюсток, і сльози, пекучі, як жарини, викотились з очей.

Повернувшись у свою кімнату, знову занурилась у безнадію. У грудях згасали зорі, спалюючи одночас по частинці її серце.

* * *

У вівторок Олесь по дорозі на роботу, зайшов на квітковий базар, щоб купити квіти для Ірени, бо знав, що їй виповнюється двадцять п'ять років. Довго вибирав і, нарешті, знайшов величезний букет жовто-оранжевих троянд, який був єдиним серед великої кількості білих, червоних і вишневих кольорів.

Відколи втопилася Оленка, обминав квіткові базари. Тільки, коли їхав на могилу, що була далеко звідси, обов'язково брав з собою букет білих троянд, які вона любила понад усе.

Під час обідньої перерви зайшов до Ірени.

Підняла свої чорні великі очі і якусь мить здивовано дивилася на нього.

– З днем народження, Ірено.

Повільно підвелася, взяла квіти.

– Спасибі, Олесю.

– Знаю, що треба поцілувати, але ти така вродлива, що боюся.

Вона усміхнулася і підставила щоку для поцілунку.

– Якщо ви не заперечуєте, я пригощу вас кавою.

– Я заперечую. Зараз пообідаємо, а каву вип'ємо вкінці робочого дня.

Вибрали столик у затишному куточку невеликої їдальні, розміщеної через дорогу від редакції. Ірена їла мало, часто дивилася у вікно і її прекрасні очі час від часу ніби застигали.

Коли повернулись до редакції, працівники чекали Ірену з квітами, подарунком і цілою вервицею побажань. Не сподіваючись такого, дівчина розгубилася, щиро подякувала і запросила всіх „на каву“ після роботи.

У невеличкому кабінеті було тісно, але весело. Підігріті шампанським, журналісти жартували, співали, жваво сперечалися про славу і ганьбу, пристрасті і любов.

Ірена усміхалася устами, але очі були сумні, хоча ніхто, крім Олесь, цього не завважив. Вона сиділа змарніла і бліда, не маючи сили зарадити своїй совісті. Біль, що спопеляв душу, був її власним болем, що перетворював майбутнє в руїну.

Коли всі розійшлися, підігріла кип'ятильником воду і почала мити чашки.

– Я міг тебе зачинити на ніч, думав, що всі розійшлися, – зайшовши, засміявся Олесь, – може, в шахи зіграємо?

– Можна, – не підвела очей Ірена.

Заховала чашки, витерла стіл. Грали мовчки. Через деякий час Ірена втратила пишака, потім коня і, хоч як не старалася поправити своє становище – нічого не вийшло, вона програла.

– Ти сьогодні просто неуважна, але граєш добре.

– Дякую, – ледь помітний усміх торкнувся уст. – Я грала на першість університету і здобула її серед дівчат, – похвалилася.

– Важко переживаєш поразку?

– Залежну яку, але програвати не люблю. – Вона сиділа навпроти нього, підперши руками підборіддя.

– Ірено, – запитав несподівано, – важко бути дочкою священика? Вона на мить задумалась.

– Мені було важко. Батько дуже багато говорив про душу, але для мене це було якоюсь абстракцією. Моя дитяча душа аж квилала від самотності. В мене не було друзів, братів, сестер. Мама старалася знайти спільну мову зі мною, але між нами також була якась, незрозуміла мені досі, безодня. Я шукала Бога – і не могла знайти, бо уявляла його дуже суворим і мстивим.

– Таким як батько?

– Так, – вона затулила долонями очі. Потім встала, підійшла до вікна, заслонила його фіранкою.

– Тебе били за провини? – В Олеся виникла гарячкова цікавість до неї, хотілося знати про неї все.

– Ні, що ви, ніколи. За провини мене карали молитвами. Батьки дуже люблять мене, але я ніколи не мала права на помилку. Навіщо ви мене питаєте про все це?

– Вибач, Ірено. Якщо тобі неприємно, не говори.

– Ні-ні, що ви. Знаєте, я навіть в монастирі жила.

– Чому? – Олесь здивовано підняв брови.

– У п'ятнадцять років я захворіла і батько відправив мене в лічницю імені Андрея Шептицького. Там всі медсестри – монахині. Вродливі, молоді, божественні, вони зачарували мене, відчиняючи двері у світ вищий, досконаліший, кращий. Від них я зрозуміла, що Бог – це любов. Я так захопилася їхньою мовою, чистотою поривань, що захотіла стати подібною до них, непорочно служити істині і тому пішла з дому в монастир.

Ще й нині чую дзвони, прекрасний неземний спів під час Богослужіння. Але з кожним днем вони все тихішають і поволі вмирають у моїй душі.

– Чому ж ти покинула монастир?

– Мій батько приходив за мною кожен день, ставав біля келії і плакав. Настоятелька сказала, щоб я повернулася додому, бо я неповнолітня і ще сама свою долю вирішувати не можу.

– А чому ж ти не пішла, коли подорослішала?

– Світське життя поманило мене, і я не хотіла противитися цьому.

– У тебе було нещасливе кохання?

Якусь мить Ірена мовчала, сутінки заховали її обличчя.

– У мене ніколи не було кохання.

Олесь підвівся з-за столу, ввімкнув світло. Вона була бліда, чорні очі вражали смутком.

– Чого ти найбільше боїшся в житті, Ірено?

– Втратити надію.

– Надію на що?

Вона не відповіла.

Вийшли з редакції, коли зовсім стемніло.

Марія і Петро Осенюки сушили отаву. Серпневе сонце пригрівало щораз дужче, біля вуликів бриніли бджоли. Ніжно пахли флокси, що зацвіли біло-рожевим цвітом під вікнами чепурної хатини.

– Дай, Боже, щастя любим родичам.

Марія аж здригнулася від несподіванки.

– Це ти, Олесю? Дивися, Петре, син приїхав, а ми й не сподівалися.

Петро кинув граблі, підійшов до сина – обнялися, поцілувалися. Мати обома руками нахилила Олесеву голову, поцілувала в чоло.

– Ми якраз збиралися йти обідати, ходімо всі до хати.

За столом розговорилися. Олесь розповів про Софійку. Мати з батьком зачудовано дивилися на сина, боячись пропустити бодай слово.

– І де ж та дитина?

– Дитина у притулку для сиріт. Я розпочав клопотання по всиновленню, але це дуже складна справа, яка ускладнюється ще й тим, що я неодружений.

– Але ж дитина належить тобі, ти її знайшов, – обізвався батько.

– Це не річ, тату, хоч я її і знайшов, та вона поки що не моя, проте я встиг уже її полюбити і не уявляю свого життя без неї.

– І що ж то за мама така? – Мати витерла фартушком очі.

– Наркоманка або шльондра якась, – добавив зневажливо батько. – Ні Бога, ні людей не боїться. До такої батога треба, – у його очах блиснули недобрі вогники.

– І що ж ти, Олесю, з дитиною вдієш? Хіба що до нас привезеш, – знову обізвалася мати.

– Може б тітка Анна переїхала до мене на деякий час та допомогла мені хоч на початку. Потім я потурбуюсь про дитячий садочок.

– Піде, вона тобі не відмовить.

Коли йшли до тітки Анни, вже смеркалося. Ніч була місячна, як у пісні. Тітка зраділа гостям, заметушилася. За столом розговорилися. Жінка зразу згодилася нянчити дитину і була рада якнайшвидше їхати до Олеся.

Після довгих і виснажливих відвідин міліції, прокуратури, багатьох посадових осіб, після підписання по інстанціях різних документів, Олесь, нарешті, отримав дозвіл удочерити Софійку. У свідоцтві про народження було записано: Осенюк Софія Олександрівна.

Першого жовтня, коли їй виповнилось чотири з половиною місяці, він, хвилюючись, зайшов у дитячу кімнату, схилився над ліжечком. Чорні оченята радісно засвітилися, дівчинка простягнула до нього ручки. Обережно підняв її, притулився губами до рум'яного личка.

Отримавши настанови від лікаря, медсестри і няні, щиро подякував всім, а тоді поніс до машини, одягнену у все новеньке, Софійку. Вона крутила голівкою, дивилася широко розплющеними очима на світ і весь час усміхалася. Олесь тулив дитину до грудей і був найщасливішим батьком у світі.

Ірена повільно ступала парком. Додому йти не хотілося і вона, не знаючи куди себе подіти, гуляла самотня і пригнічена.

Пахло осінню... Жовте листя золотом лягало до ніг. Була пора справжнього бабиного літа. Срібне павутиння час від часу торкалося обличчя, очей і вона рукою захищалася від нього. Коли бачила когось з дитячим візочком, відверталася. Знайшла невеличку лавочку в затишному куточку парку, сіла на неї, втопивши обличчя в долонях. Знайома нудьга підступила до серця і вона млосно заніло. Почувалася такою самотньою і знесиленою, що знову вкотре захотіла вмерти, щоб позбутися навіки нестерпного відчуття вини, ностальгії і того каменя, що так важко впав їй на груди.

Почувши кроки, підвела голову. До неї наближався Олесь. Його ходьба, очі, обличчя виражали радість. Сів поруч неї, привітався.

– І що ж ми тут обмірковуємо, які плани будемо на майбутнє?

Ірені здалося, що він глузує з неї. Вона не відізвалася, тільки підняла на нього повні болю очі. Олесь не відвів погляду, але веселі вогники миттєво згасли в його очах.

– Давай погуляємо. Куди б ти хотіла піти?

– Не знаю, – відповіла тихо, – може на цвинтар. Я написала кілька епітафій, і дивно: чомусь дуже хочу походити по цвинтарі. Там так тихо, урочисто.

– Добре, підемо разом. Вони ходили між могилами мовчки, вона зупинялася і довго читала написи, час від часу притуляючи долоню до чола, наче у неї боліла голова.

– Мабуть, треба мати велику мужність, щоб піднятися над світом і свідомо покинути його. – Вона дивилася мимо нього.

– Свідомо ідуть зі світу слабі особистості, нездатні протистояти примхам життя, вони ідуть безславно і страшно. Ніщо не може врятувати самогубця там, в іншому світі, бо він порушив закони Всесвіту.

– Ви говорите так, як мій батько, – вона засміялась. – Я вже казала вам, що коли ще вчилася в школі, то пішла в монастир і прожила там три тижні. Я повернулася тоді додому, але засумнівалася у батьковій вірі в Бога.

Вона дивилася мимо Олеся, на її блідому вродливому обличчі відбивалась печаль.

– Ірено, – Олесь взяв її холодні руки в свої, – розкажи мені правду, що тебе мучить, я постараюся зрозуміти, ми ж друзі. І звертайся до мене будь ласка на „ти“, так легше говорити. Стояв проти неї блідий, схвилюваний, намагаючись, хоч на мить доторкнутись душею до її душі, що ховалася за чорними, як ніч, очима.

Ірена відчула, що зараз розповідь йому все... Ще кілька секунд і вона підважить той камінь, що роздавлює серце. Втопила свій погляд у його синіх очах, і така ясність і доброта хлюпнула із них, що не змогла промовити ні слова. Повернулася і пішла. Її сумна постать у чорному довгому плащі швидко віддалялась, то ховаючись між надмогильними плитами, то знову виринаючи, допоки зовсім не зникла.

* * *

Тітка Анна саме викупала Софійку і вже поклала до ліжечка, коли до спальні зайшов Олесь. Дівчинка усміхнулася до нього, але оченята були напівсонні. Так і заснула з усмішкою на устах.

– Треба швидше додому приходити, татуню, – дорікнула тітка і зразу почала розповідати, якою славною дівчинкою є Софійка. Олесь з любов'ю дивився на рум'яне ніжне личко, на маленькі червоні уста. Дівчинка уві сні усміхалася, поцмокувала устами.

– Я сьогодні спатиму в спальні Софійки, а ви ляжте у вітальні, відпочиньте, виспійтеся.

Тітка не перечила.

Довго не міг заснути. Душу ятрив той бездонний, стражденний погляд.

– Що її мучить, що гасить душевний вогонь: чи те що покинула дитину, чи щось інше?

Її врода, її натура, витончена і строга, несумісні з тим диким вчинком. А може, обставини? Не може бути обставин гірших від тих, в яких живе зараз, бо людина, що наважилася на щось подібне, мусить страждати.

Олесь дивився на усмінене личко дитини, на її маленькі повненькі ручки. Ця дитина стала змістом його життя, частинкою його душі, він безтямно любить її.

* * *

На свято Покрови Олесь пішов до будинку „Просвіти“ на урочистий вечір присвячений Українській повстанській армії. Людей зібралось багато, але здебільшого старшого віку. Правда зо два десятки юнаків і стільки ж дівчат про щось жваво розмовляли, займаючи місця в залі. І раптом зайшла вона. Чорна окса-

митова сукня з глибоким вирізом підкреслювала білизну прекрасної шиї і абсолютну досконалість фігури, чорне, розкішне волосся, розділене рівненьким проділом, обрамлювало біле вродливе обличчя. Погляди їхні зустрілися. Олесь усміхнувся і пішов між рядами стільців до неї. Саме ради цього вона і прийшла сьогодні сюди. В цьому холодному і байдужому світі її могла приголубити тільки ця усмішка, тільки його ясний погляд.

Після концерту повільно пішли вулицею. Холодний осінній вечір віддавав мінорною музикою, смутком і водночас якоюсь дивною чарівністю.

– Тобі сподобався концерт? – запитав аби запитати.

– Я понад усе люблю класичну музику... А концерт хороший, – вона замовкла. – Зі мною скучно, правда? – Ірена, ледь усміхнувшись, повернулася до нього. – Мені направо, то я піду.

– Ні, я тебе проведу. – Олесь взяв її за руку. – Не годиться самій вечорами ходити.

– Як знаєш, – вона знову ледь усміхнулася.

Недалеко будинку зупинилися.

– Ось тут я живу, – промовила стиха.

Передчуття, що він зараз піде і вона залишиться сама з своєю дикою нудьгою, з своїм зловісним минулим, з своєю глибокою тугою було настільки сильним, що вона, наблизившись своїми чорними жагучими очима до його очей, прошепотіла:

– Не йди, не йди, не йди... – Її гаряче дихання обпало його обличчя і він ніби опинився за межею дійсності. Очі Ірени були так близько, що Олесь, не усвідомлюючи, що чинить, припав до них устами, а потім гарячково почав шукати її уста. Вона обвивши білими руками його шию, пригорнулася до нього усім своїм прекрасним тілом. І раптом він відчув на устах солоний присмак, вона плакала.

В одну мить Ірена визволилась з його обіймів і, не зронивши жодного слова, пішла геть. Її кроки сполохнули тишу.

Олесь стояв на місці, відчуваючи шалене биття власного серця. Все, що сталося в одну-єдину мить, було несподіванкою для нього, він не знав, що скаже їй завтра, як житиме одночасно з почуттям кохання, яке спалахнуло так невчасно у його зболеному серці, і з почуттям презирства, що інколи заставляє стискати кулаки.

Повільно пішов вулицею. Високе небо проникало в його душу тисячами зір.

– Ірена. Загадкава красуня, випечена попівна. Жагучий погляд, тремтячі уста, солоні від сліз. Ні-ні, не треба про це, не треба, бо що буде потім?

Олесь намагається не думати про неї, але він фізично відчуває її в своїх обіймах і чує шалені удари свого серця.

– Як це сталося? Коли я закохався? Ні, я не міг у неї закохатися, не міг. Вона дітовбивця, – подумав і злякався.

Коли прийшов додому, тітка і Софійка вже спали. Тихесенько пройшов до свого кабінету, ліг на дивані. У тишині осінньої ночі знову і знову повертався думками до неї. Душа мляво протестувала та, змучившись від власного безсилля, горнулась до жагучого погляду прегарних очей блудниці.

* * *

Стара Осенючка вирішила провідати сина, внучку і сестру. Зібравшись, взяла в обидві руки важкі сумки і пішла до електропотягу, що на світанку зупинявся в їхньому селі. Приїхавши до міста, попрямувала на вулицю, де мешкав Олесь. Сестра зустріла її дуже радо, повела зразу у спальню, де, граючись підвісною іграшкою, голосно сміялася Софійка. Осенючка зацмокала язиком, уявно поплювала на дитину, щоби уроки не вчепилися, і залюбувалась нею. Смуглява, чорноока, рум'яна дівчинка була чарівною.

Сестра Анна засипала Осенючку запитаннями: що там і як у селі, хто вмер, хто женився, хто розлучився. Вона хотіла геть усе знати і так тішилась сестрою, що розчервонілась, помолоділа, а в очах засвітилися щасливі вогники. Побігла на кухню і за кілька хвилин принесла на великому круглому підносі обід.

– Та де ж я тут їстиму? – забідкалась Осенючка, але Анна замахала руками:

– Їж тут. Не все одно, де їсти? Ми колись в одній хаті і їли, і спали. А скільки робіт переробляли. Що, хтось дітей відділяв? Мужики курили в хаті і нічого нікому не було, повиростали всі гарні, здорові.

Пообідавши, Осенючка прилягла, поколисуючи Софійку. Коли дитина заснула, сестри пішли на кухню мити посуду.

– Олесь і не здогадується, що ти приїхала. На, тримай слухавку, я наберу номер, от і поговорите, – Анна миттю набрала необхідні цифри.

Ірена саме проходила біля дверей Олесевого кабінету, коли задзвонив телефон. Глянувши крізь відчинені двері і переконавшись, що Олесь немає, зайшла і підняла слухавку.

– Це ти, Олесю? – почула жіночий голос.

– Ні, це не Олесь, – відповіла Ірена рівним голосом. – Він виїшов, що йому передати?

– Передайте, що мама приїхала, тобто я, що дуже хочу його бачити, що його донечка Софійка, моя внучка... – Ірена більше не чула жодного слова. Рука з слухавкою опустилася і вона кілька секунд стояла в якомусь німому заціпенінні. Потім поставила на місце слухавку і вийшла з кабінету. Не знала, куди подітися, де заховатись, щоб ніхто не побачив її очей. Після трепетного „вчора“ прийшло жорстоке „сьогодні“ і принесло жахливу звістку: Олесь жонатий.

Нестерпний вогонь обпik груди.

– Як залишусь сама у цьому світі?

Знебарвлений день віддавав холодом і пусткою, відчай давив серце. Даровані ним блаженні хвилини розчинялися в печалі, згасала надія, навіть не народившись.

Почула кроки, відчула – це він.

Підійшов до вікна, сперся рукою на підвіконня. Якусь мить вони дивилися одне одному в вічі, не кажучи ні слова. Опанувавши себе, Ірена сказала, що телефонувала мама. Олесь спочатку не зрозумів, а коли вона передала зміст розмови, якось дивно усміхнувся.

– Я й не знала, що ти жонатий.

– А я не жонатий, – подивився їй просто в очі і пішов, залишивши Ірену.

Невидима найтонша струна відізначалась у серці болем.

* * *

Вечером вся родина збиралась за круглим великим столом у вітальні. Осенючка не могла натішитись внучкою.

– Байдуже, що не рідна, але зігріла самотність сина, що після смерті невістки дуже страждав. Не раз у неї кривавилось серце, коли бачила його самотнього і сумного. Звичайно, що дитина не замінить Оленки, але серце втихомирить, а з часом, може, і в його житті сонце зійде. – Так думаючи, тулила до грудей чорнооке дівчатко, що радісно махаючи руками, сміялося до усіх.

Анна застелила стіл білим обрусом, нарізала домашнього хліба, шинки, підігріла голубці, привезені сестрою. Олесь приніс пляшку сухого вина, домашній торт, і вся родина відчула радість зустрічі, такої щирої і бажаної. Жінки прибалакували до Софійки, цмокали язиками, плескали в долоні, а вона

збуджена і рум'яна, сміялась, показуючи два малесенькі біленькі зубики.

– То тобі, Олесю, від Бога таке гарне дівчатко дісталось, – промовила Осенючка.

– Що то за мати, що залишила дитину вмирати? Боже, Боже, як то їй живеться після того, як спитьсья?

– То повія якась, – відізвалася тітка Анна. – Я б таку живцем на вогні пекла. Вміла нагуляти, вмій годувати.

– Добре, що хоч не задушила, як інші повії роблять, – знову обізвалася мати. – А може, й мучиться тепер. Совість найсправедливіший суддя – не дасть ні забутись, ні спокійно заснути.

– Та Бог з нею. Краще не згадувати проти ночі. – Тітка Анна махнула рукою і почала припрошувати всіх до їжі.

Після вечері жінки пішли купати і колисати Софійку, а Олесь зачинився у своєму кабінеті.

Він любив цю невеличку кімнату з рівенькими стелажками книжок, невеличким столом і старим диваном. Годинами міг сидіти тут за письмовим столом, не відчуваючи втоми. Вікна кабінету виходили в парк, саме в той парк, у якому знайшов малесеньку Софійку.

Сьогодні працювати не міг. Мучився безглуздістю вчорашнього вчинку, відчуваючи вину перед Оленкою, перед Софійкою, навіть перед мамою і тіткою Анною.

– Маленька пречарівна Софійка, небесна зіронька з очима Ірени, чудотворний подарунок Всевишнього, що сміється її устами, маленьке безпорадне ластів'ятко, кинуте нею напрозволяще.

Несподіваний приступ люті ніби наблизив його до істини, солодкий фарс викликав миттєву огиду і він аж крикнув: – Не зможу простити!

Якусь хвилину намагався побороти в собі це відчуття. Заплющив очі і відчув Ірену так близько, що більше не міг бути суддею.

А нічна імла огортала світ байдужістю.

* * *

Ірена зранку зайшла до аптеки купити дімедролу, бо безсоння замучило її.

– Одну таблетку на ніч при безсонні або при алергії, попередила молода дівчина в білому халаті.

– А більше можна? – сама не розуміючи навіть запитала.

– Можна дві, але більше не бажано, бо можна заснути і не прокинутись.

– Боже, як просто, – бліда, з ледь почервонілими від безсоння очима, виглядала втомленою і сумною. Її дратувала мамина вічна опіка і таткові крилаті вирази про честь та мораль.

Хотіла бачити тільки Олеся, його лагідні очі, чути його спокійний приємний голос.

У редакції людей було мало. Тихо зайшла до свого кабінету і зразу сіла за письмовий стіл. Перед полуднем зайшов Олесь і запропонував пообідати разом. Ірена згодилася. За обідом завважив, що дівчина дуже бліда і виглядає втомленою.

– Завтра поїдеш у відрядження, – промовив тихо.

– Знаю, – відповіла стримано, і знову мовчанка залягла між ними.

– Маємо ще півгодини, може, пройдемося? – Олесь і сам не розумів для чого йому необхідна її присутність.

Мовчки хитнула головою і вони, вийшовши з їдальні, пішли в парк навпроти. Пізня осінь зустріла їх шелестом сухого жовтого листя, що, зірвавшись з дерева, танцювало свій останній смертоносний танок, а потім вмирало під ногами, безжально оголеним віттям дерев, холодним пронизливим вітром.

– Олесю, можна запитати тебе про дочку? – промовила несподівано.

– Запитуй. – Він ніби забавлявся її несміливою цікавістю.

– Ти ж казав, що нежонатий.

– Я вдочерив Софійку. – Його погляд пролетів мимо неї і ніби застиг на голій верхівці клена. – Я був жонатий. Моя дружина, – він облизав губи, що пересихали на вітрі, – моя Оленка втопилася. Вона була вагітна, разом з нею втопилася моя дитина.

Ірена дивилася на нього своїми великими чорними очима і відчувала, як важко їй дихати.

– Оленка завжди боялася води, а я вперто намагався навчити її плавати і навчив. Коли вона вперше попливла сама, тішилась, як мала дитина. Перепливаючи озеро... – він замовк.

– Вибач мені, – Ірена тремтіла усім тілом.

– Софійка для мене тепер дорожча за життя, – він дивився їй в очі, що переповнилися слізьми.

– Чому ти плачеш? – взяв її за підборіддя.

– Боюсь, що ти залишиш мене на вітрі одну...

Тяжіння правди у душі ставало нестерпним і вона дивилася на нього з таким розпачем, що Олесь не витримав.

– Я думаю, як тобі допомогти, Ірено.

– Мені не допоможе ніхто.– Сховала обличчя в долоні і розидалася. Холодний вітер шарпав її плащ, розвівав волосся.

Зайшовши до кабінету, сіла в заціпенінні, намагаючись збагнути, що сталося. Вона щойно дізналася, що Олесь удочерив чужу дитину. Пригадала сон, який не давав їй спокою.

По стежині парку біжить голенький хлопчик. Надворі пізня осінь, холодно так, залітає сніг.

– Хлопчику, чому ти голенький? – простягнула до нього руки.

– Мамочко, ти ж мене не одягнула,– і побіг геть.

Вона тоді прокинулася від жахливого холоду у грудях. Його оченята, личко, вона бачить їх так виразно, вона чує його голос...

Ірена сиділа довго, не маючи сили взятися за роботу. Побачивши на столі газету, розгорнула її і в очі зразу потрапило слово „Дітовбивці“, а після того заголовок „Я тебе народила, я тебе й уб’ю!“ Жадібно почала перечитувати кожне слово. „... Дітовбивство поступово перейшло у ряд звичайних (?) для нашого суспільства злочинів. І хоч такий злочин не лише карається законом, а й за усіма релігійними канонами вважається найтяжчим гріхом,– все одно, не боячись ні покарання, ні людського осуду, матері вкорочують віку власним дітям. Керуючись демонськими міркуваннями, вони вважають дитину „перешкодою“, якої треба позбутись будь-якою ціною...“

А далі йшов перелік жахливих випадків дітовбивства.

„Про новонароджених, знайдених у полі, у лісі чи на смітниках поблизу жіночих гуртожитків, говорити вже банально. Гляньте лише на цьогорічну статистику...“

Ірена відчула, що божеволіє. Півголови і ліва рука затерпли, біля серця запекло і гучні дзвони божевілля задзвонили у вухах. Тремтіння пересмикувало тіло.

Зібравши останні зусилля, продовжила читати:

– 13 січня на вулиці Клепарівській виявлено труп новонародженої дівчинки.

22 лютого...

8 березня...

28 березня...

7 червня...

22 серпня... Обливаючись холодним потом, читала вголос.

– Немає, Господи Боже, немає, можливо, моя дитина не загинула.– Господи Ісусе! – Ірена встала, зачинила двері, знову взяла в руки газету.

„А ще дітей отруюють, гублять, топлять, закопують у землю, кладуть вночі на залізничу колію, щоб не залишити жодного шансу на виживання...“

– Господи, Боже мій! – Ірена заломила руки.– Я не маю права на життя, не маю, я одна з них.

Вона сиділа, тримаючи у руках газету, а полум’яні хвилі сумління спалювали її. Час призупинився, лише біль роз’ятрував уяву, примари обступили Ірену і вона майже відчула, як плавиться її серце, що дотепер живилося вірою в чудо, як гарячі краплини, що капають з нього, обпікають душу.

Непереможне бажання залишити назавжди цей світ, зробити останній крок, крок у небуття, було сильніше від страху. Десь на грані свідомості неземне світло освітлювало дорогу у вічність і Ірена вже твердо знала: кращої дороги немає.

Олесь, прибравши на столі, хотів вже йти, але згадав, що Ірена не взяла відрядження. Він легенько постукав до її кабінету, ніхто не відізвався. Підсвідомо відчув, що вона там, за дверима.

– Ірено, я знаю, що ти в кабінеті. Відчини, будь ласка, я хочу дати тобі відрядження на завтра.

Його слова вдарилися в тишу.

– Ірено,– в голосі Олеся забриніла тривога. Всі вже розійшлися, він залишився сам. Стояв під дверима її кабінету і був майже впевнений, що вона його чує. Божевільний вітер скаженів за вікнами...

Олесь загримав у двері кулаками. За дверима було тихо, як у могилі. Пригадав її погляд там, у парку. Ніколи ще він не був таким розпачливим, як сьогодні. Страшний здогад холодом пронизав тіло.

– Ірено,– Олесь щосили гримав кулаком у двері,– Ірено..., будь ласка, відчини...

Тиша кепкувала з нього і він не витримав.

– Твоя дитина жива, я все тобі розповім, але відчини двері.

Ще кілька секунд панувала тиша і, нарешті, двері відчинилися. Стояла перед ним біла, як крейда.

– Олесю, моя дитина жива?

– Так, жива.– Він взяв її за руку, завів до кабінету, ввімкнув світло.

– А звідки ти знаєш про дитину, адже крім мене і Бога ніхто про неї не знає.

– Ти народила її вночі 19 травня у парку... і покинула.

Її губи ледь здригнулися, а чорні очі вп'ялися в нього.

– Олесю, дитина жива? – запитала вдруге глухим зміненим голосом.

– Я ж сказав тобі, що жива.

Ридання вирвалось у неї з грудей стогоном величезного полегшення. Вона впала на коліна і припала лицем до його ніг, вкрияючи підлогу чорним блискучим волоссям.

– Ірено, що ти робиш? Встань, – Олесь підвів її, здавив руки вище ліктів так, що аж заніміли пальці.

– Убий мене, убий мене, убий. – Сльози градом котилися по її блідому вродливому лиці. – Ти єдиний свідок мого великого каяття, мого безмірного болю.

– Але ж дитина жива, Ірено.

– Олесю, ніколи ще радість не була такою великою, моє серце – роз'ятрена рана, яка стікала кров'ю щосекунди, щохвилини, щогодини. Скажи мені всю правду.

– Якої правди ти хочеш?

– Це хлопчик чи дівчинка? Де вона?

Він дивився на неї з гіркотою... Навіть тепер заплакана і розпатлана, вона була чарівною. Її глибокі проникливі очі дивилася на нього з надією і страхом.

– Я знаю, Олесю, моему дикому вчинкові немає жодного оправдання, моя душа... – вона замовкла, прикривши очі чорними густими віями. – Гріх губити те, що народилося. – Через хвилину знову обізвалася:

– Скажи мені, Олесю, будь ласка. – Вона благально дивилася на нього.

– Як ти могла, Ірено? Ну як ти могла? Хто розіп'яв твою совість? Як ти посміла таке вчинити? Він міцно тримав її за плечі, їхні очі, уста були так близько...

– Задуши мене, задуши! – Вона відкинула назад голову і він побачив, як швидко тріпоче голуба судинка на білій гарній шиї.

– Я не один раз хотів зненавидіти тебе.

Тягар мовчання завис між ними, як призупинений час. Вітер пронизливо завивав надворі, а Ірена відчула, як сильно болять її серце.

Олесь знає правду, дитина жива.

– Олесю, Софійка моя дочка?

– Не твоя, а моя, – він відпустив її плечі, відвернувся до вікна. – Забудь про неї, ти її покинула. – Якусь хвилину мовчав,

а потім промовив зовсім тихо. – Забудь, Ірено, про неї і про мене. Забудь назавжди.

Ірена майже не чула останніх слів Олеся. Шалена радість заволоділа нею. Вона, накинувши пальто, вибігла з редакції і як легкокрилий птах помчала вечірнім містом. Пронизливий вітер піднімав сухе жовте листя, крутив, жбурляв і знову занурювався в нього. В приливі радісного збудження ішла навмання і все повторювала:

– Жива, моя дівчинка жива. Олесь врятував її життя. Вона жива. Господи, ти побачив мої страждання. Олесю, коханий, спасибі тобі. Я більше не відчуватиму нестерпного болю неправої втрати, я... – підвела очі і зрозуміла, що опинилася біля церкви, в якій відправляє її батько. Неслухняними пальцями почала відчиняти ворота. Була на грані несвідомості. Піднялася сходами і вклякла на бетон перед зачиненими дверима. З радістю відчула, що вперше за багато днів і ночей її серце потягнулося до Господа.

Ірена ніби народилася на світ заново. На блідому личку несміливо проявився рум'янець, в чорних проникливих очах загорілися іскорки життя. Думка про те, що її донечка жива була такою теплою і лагідною, що зігрівала її постійно, з душі випаровувалася отрута і кожен день, крізь солодкий щем, дарував надію. Стримувала у собі шалену стихію почуттів до Олеся, задовільнялась тим, що бачила його, чула коханий голос. Часто згадувала той вечір, коли їхні уста на мить з'єдналися і памороч, як солодкий трунок, вела її у царство нездійснених мрій. В його очах бачила себе повією і убивцею, але і цей дикий титул вже не пригнічував її так, як колись.

Любила слухати, коли хтось говорив про нього. Бувало ночами, поглинувши у безсоння, уявляла маленьку дівчинку, що горнеться до її грудей, брала подумки її рученьку, цілувала пальчики. А потім появлявся він. Ірена сідала на ліжку і, сховавши обличчя в долоні, плакала. Наплакавшись, дивилася у тьму вже іншими очима.

– Доля і так милостива до мене. Моя донечка жива і я не повинна плакати.

А сльози не слухались і ще довго котилися з очей.

* * *

Порадившись, вирішили гуртом зустріти Новий рік у приміщенні редакції. В невеликому залі прибрали ялинку, замовили все необхідне і тридцять першого грудня жінки та дівчата, жваво розмовляючи, чаклували над нехитрими стравами. Перед дванадцятою, веселі і збуджені, сіли за новорічні столи.

Олесь мимоволі замилювався Іреною – біле, з ледь помітним рум'янцем лице було таке ніжне і чисте, в чорних прегарних очах стільки доброти і внутрішнього світла, що вона, як Діва Марія, виділялася з-поміж усіх якоюсь неземною красою.

– Софійка дуже подібна до неї, – мимоволі подумав.

Все, що відбувалося, проходило мимо нього, його погляд летів до Ірени. Тягар, який заліг на дні серця, ніби полегшав, коли його очі зловили її погляд – глибокий, вражаючий смутком і самозреченням. Ніколи ще почуття не було таким сильним, він встав і пішов до неї. Старомодне танго звучало, ніби з піднебесся, Олесь пригортав Ірену до грудей, забувши про все на світі. Кохання і пристрасть спалювали його бездоганну душу.

– Танець закінчився, Олесю, – дивилась йому в очі віддано і щиро. Обняв її за плечі, повів із зали до свого кабінету.

– У мене щось для тебе є, Ірено. – Вийняв з внутрішньої кишені піджака велику кольорову фотографію. Маленька чорно-волоса дівчинка в рожевій пишній сукні сиділа на дивані, як дюймовочка. Гарненьке личко було осяяне щасливою усмішкою. Ірена тремтячими пальцями взяла фотографію і довго дивилася на неї. Потім підняла повні сліз очі на Олеся.

– Яка ж вона красунечка, Олесю.

– В неї навіть родимка на цьому самому місці, що й у тебе, – доторкнувся пальцем до маленької чорної цяточки, що виділялась на білій шії Ірени.

– Олесю, – вона знову піднесла очі на нього. На обличчі відбилася велика душевна мука. – Не кажи Софійці правди про мене, скажи, що я вмерла. – Ірена благально дивилася йому в очі, притуляючи до грудей фотографію. – Мене проймає жах, що моя дитина може зневіритись і зненавидіти цей світ, що обійшовся з нею так жорстоко. Але світ не винен, Олесю, я винна.

– Чому ти так вчинила, Ірено? – вкотре запитав її.

– Не знаю. Я боялася за тата, за маму, боялася людського осуду. Я не відчувала нічого крім страху перед майбутнім. Мої родичі такі правильні. Олесю, я боялася свідомо приректи їх на посміховисько, але я зробила жахливу, непоправну помилку. Я так шкодую. Тортури сумління нестерпні, ганьба ніщо

в порівнянні з ними. Якби ти міг простити мені. Не можеш, правда? – Вона знову зазирнула йому в очі.

– Ірено, я не витримаю, коли ти принижуєшся.

– Я стискаю свій біль, але він розпанахує мою душу, мені дуже важко без вас, Олесю, – вона підняла мокре від сліз обличчя. поглинаючи його очима.

– Це Олегова дитина? – подивився на неї з болем.

– Так, Олегова, але Олег нічого не знав, – дивилася в порожнечу кабінету. – Я спокусилася на красу, на фарс дешевих компліментів. Олесю, він був злочинцем, я бачила, як він бив одного хлопця. В той момент його вродливе лице так спотворила ненависть, що він перетворився на диявола. Для нього була звичною найбрутальніша лайка, його свавілля не було меж. Я боялася його. Він носив зброю, верховодив вимагачами, перед тим відсидів за убивство. Три місяці тому його хтось застрелив, можливо, це зробили його „друзі“. Ми з ним розійшлися задовго до народження Софійки, на моє щастя, він знайшов собі іншу. Я зненавиділа його, але Софійка не винна, що в неї батьки звірі. – Вона замовкла.

Олесь довго сидів, підперши рукою щоку, у якійсь глибокій задумі. З зали доносилися музика і сміх, а двоє людей не могли позбутися тягара, що накиннули на них реалії життя.

* * *

Минуло кілька місяців... Ірена, заспокоївшись, жила почуттям непереможної любові до Олеся і Софійки. Сховавши печаль на самому дні серця, щоденно подумки просила у них пробачення, знаходила спокій, беручи до рук фотографію дочки, тамувала сльози і каялась у своїй вині.

Коли погляд Олеся спинявся на ній, відповідала йому великою ласкою. І це були миттєвості щастя.

Скорботна зморшка залягла біля її прекрасних уст, але це не спотворило Ірениної вроди. Вечорами вона, як сарна, прокрадалася до будинку, де жив Олесь, ховалася за дерево і стояла годинами, вдивляючись у вікна їхньої квартири. Інколи їй вдавалося побачити маленьку дівчинку на руках в Олеся або старої жінки. Тоді її серце шалено билосся в припливі хвилювання і радості.

Ця сім'я стала її долею і вона покорилаь цьому почуттю.

В переддень дня народження Софійки Ірена обійшла кілька магазинів, купуючи подарунки. З любов'ю вибирала найкраще...

– Візьми, Олесю, це для Софійки, у неї ж день народження, – до болю прикусила уста. Якусь мить він завагався:

– Може, запросити її, хай відсвяткує разом з нами?

Але весна була такою разуючою, спогад таким близьким, що не зміг. Зимом, коли сніг припорошує спомини, він би це зробив.

Якусь мить вона ще стояла, надіючись, що він щось скаже, а потім, поклавши покупку на крісло, тихо вийшла.

Знав, що прийде час і він не відпустить її, бо не уявляв свого існування без неї, жив єдиною мрією – приголубити, притулити до серця... Але одночасно щось протестувало, противилось у глибині ества, не зникав біль образи за Софійку і примарою переслідував його, виснажував душу, не давав забути заподіяне. Іренина сумна краса запалювала в його душі полум'яні хвилі пристрасті, які гасив згадкою про минуле. Боявся, що ніколи не зможе простити їй і тоді її життя перетвориться в пекло.

Кожна мить зустрічі з нею була блаженною. Безмовні ночі стали свідками його болю і душевного змагання. Кохання і зневага не могли вміститись в одній душі, щось сильніше мусіло витіснити слабше і назавжди вирішити їхню долю.

Минав час, підросла Софійка. Тільки-но Олесь з'являвся на порозі кімнати, як вона бігла до нього, міцно обнімала за ший, цілувала його де попало і говорила-говорила.

Диво-дівчинка! Вона співала і танцювала, одягала на голову віночок, ходила на пальчиках, як балерина. Тітка не могла натішитись нею.

– Дитині б матір, – сказала якось. – Стара я вже, до села хочу, але доки ти сам, не покину вас.

– Мама, мама, – залепетала Софійка.

– Приведе тато маму, молоду, гарну. Тільки, щоб любила тебе, бо ж не рідна ти їй. А де рідну візьмеш? Повіялась, мабуть, сука, світами.

– Сюка, сюка, – знову заговорила Софійка.

Тітка зареготала, а Олесь мовчки вийшов. Шкодувала за ті слова, що зірвалися зопалу, бо Софійку годі було вгамувати. Бігала по кімнаті, реготала і все вигукувала: „Сюка“. Тільки коли Олесь приніс дитячі книжечки, дівчинка забула про все, побігла до нього з словами: „Хоцу цитати“. Він читав казки або віршики, а вона, вмостившись у нього на колінах, уважно слухала.

* * *

Сніг падав і падав... Ірена йшла алеєю, по обидві сторони якої красувались пишні у снігових шатах ялинки, і думала, що ось уже кілька днів Олеся немає на роботі. Тривога підступала до серця, засівалась в душі. Не знала кого запитати, на роботі ніхто нічого не знав. Тихо наблизилась до будинку, в якому жив Олесь, стала, під знайоме дерево. В одному з вікон його квартири тьмяніло світло. Трохи постоявши, відчула, що замерзли ноги. Ірена не знала, що робити. Відчуття тривоги ставало дедалі сильнішим і вона не витримала. Підійшла до будинку, постояла кілька секунд біля під'їзду, а потім побігла сходишками догори. Біля дверей Олесевої квартири зупинилася, передихнула, а тоді швидко подзвонила. Двері відчинила тітка Анна. З виду ця жінка була Ірені знайома, саме вона щоразу возила у візочку Софійку на прогулянку на дитячий майданчик. Туди неодноразово ходила Ірена, щоб побачити свою дівчинку. Тітка також впізнала дівчину, що часто сиділа на лавочці і спостерігала за Софійкою. Колись, коли дівчинка впала, вона схопилася з місця і миттєво вхопила дитину на руки, притуливши до грудей. Софійка заплакала з переляку, а вона все тулила її до себе, обціловуючи мокре від сліз личко.

Якусь хвилину Ірена мовчала, а потім тихо привіталася і запитала, чи можна побачити Олеся.

– Його немає дома, – якось похмуро відповіла тітка і хотіла зачинити двері.

– Почекайте, будь ласка, не йдіть, – Ірена вхопилася рукою за двері. – Мені необхідно його бачити. Скажіть, будь ласка, де я можу його знайти.

– У нього захворіла дитина, він у лікарні.

– В якій лікарні? – голос Ірени затремтів.

– Здається в онкодиспансері.

Ірена відчула, як гаряча хвиля вдарила в обличчя, окропом обдала все тіло, а опісля крижаний холод тисячами голок пробігся по ньому.

– Чому в онкодиспансері? – запитала ледь чутно.

– Я нічого не знаю більше, – тітка доторкнулася долонею до чола. – Софійці необхідна якась операція, – додала по хвилі і зачинила двері.

Ірена стояла приголомшена почутим. Від страху стало важко дихати, і вона схилилась до бильця сходів, судорожно вдихаючи повітря.

Повільно зійшла вниз, гарячково пригадуючи на якій вулиці знаходиться онкодиспансер.

У вестибюлі лікарні ніхто нічого не знав. Їй радили прийти завтра зранку. Ірена підходила до чергових медсестер на кожному поверсі і з розпачем просила допомогти знайти Софійку. Нарешті медсестра шостою поверху, переглянувши списки хворих, вказала Ірені на шосту палату.

Тремтячою рукою відчинила двері... Софійка, що складала кубики, скочила з ліжка на підлогу, прибігла до Ірени, щиро усміхаючись. Ірена присіла, простягнувши руки. Дитина, не відаючи, хто перед нею, пташкою пурхнула в розкриті обійми, притулившись ніжним личком до холодного Ірениного лиця. Полум'яна хвиля почуття була такою могутньою, що Ірені здалося, ніби розривається її серце. Біль вдруге вогняною хвилею обпик груди, але вона перемогла його, підняла дитину на руки і, притуливши до грудей, заходила з нею по палаті. Софійка з цікавістю дивилась на Ірену, пригладжуючи маленькими ручками її чорне блискуче волосся.

– Ти хто? – в чорних оченятах засвітилася цікавість.

– Це твоя мама, – Ірена аж тепер побачила Олеся, що стояв біля вікна.

– Мама, мама, – Софійка засміялася і, обнявши Ірену за шию, поцілувала в обидві щоки. Невідомо, що означало для неї це слово, але вимовляла його радісно, збуджено, з любов'ю зазираючи в очі Ірени, знову і знову обнімаючи її і щиро цілуючи. Виглядала здоровою і бадьорою.

Олесь розповів Ірені, що, купаючи дитину, виявив у неї під пахвою лівої руки пухлину, яка є небезпечною для життя Софійки. Тільки після операції, яку призначено на завтра, і контрльної біопсії лікарі зроблять конкретні висновки.

Голос Олеся був приглушений, сумний, обличчя втомлене, постаріле. Відчула, як знову пронизливо заболіло за грудиною.

– Я піду зателефоную додому і залишуся з вами.

Олесь мовчки хитнув головою.

* * *

Софійка міцно спала, щасливо усміхаючись вві сні. Олесь та Ірена сиділи по обидві сторони ліжка, вдивляючись у миле дитяче личко, сиділи мовчки, не відаючи, що принесе їм завтрашній день.

Деся опівночі Олесь почав дрімати. Ірена розстелила вільне ліжко і попросила його лягти. Не роздягаючись ліг, поринувши в тривожний напівсон. Вона залишилася сидіти. Вдивлялася, вивчаючи кожну рисочку найдорожчого личка, відчувала такий жаль до дитини, що межував з божевіллям. Тихо вийшла в коридор. Могильна тиша, яку інколи порушували поодинокі стогони, що доносились з палат, тиснула невідомістю і тривогою. Тихо зійшла сходами вниз, де був телефонний апарат. Тремтячою рукою набрала номер і по хвилі заговорила:

– Татку, це я, Ірена. Я в лікарні, а не в подруги. Татку, я хочу вас покликати на допомогу. В мене є донечка, про яку ви досі не знали, їй погано, татку, вона хвора.

Безконечна тиша в слухавці... Ірена не бачить згорбленого батька, не бачить, як судорожно хапається він за груди, як тремтить його рука, в якій тримає слухавку. Вона чекає його голосу.

– Чому ж ти досі мовчала?

Тепер мовчить Ірена і батько не бачить її змученого блілого обличчя.

– Як зовуть твою дівчинку, Ірено?

– Софійка, Софієчка.

– Я молитимусь за неї... і за тебе.

Ірена відчула полегшення. Нечутно вийшла по сходах, зайшла в палату і лягла біля Софійки. Дівчинка поворухнулася, взяла Іренину руку в свої теплі, маленькі ручки.

Отець Лаврентій, не чекаючи світанку, одягнувся і пішов до церкви.

– Господи, визволи від хвороби рабу Божу Софійку, благослови її щастям, здоров'ям, доброю долею, виділи многая літ на її життя, – він клянчав перед вітарем, а великі сльози рясно котилися по його старому, зморщеному лиці. – ... і прости нам провини наші, помилуй нас, Господи.

Софійка, пробудившись, радісно усміхнулася до Олеся й Ірени, що сиділи по обидві сторони ліжка. Сіла, протираючи оченята, і зразу попросила їсти. Олесь пояснив їй, що сьогодні їстимуть всі пізніше, швидко одягнув дитину і вона забігла по палаті, зазираючи в усі куточки.

– Вона помре, це Бог карає мене, – Ірена дивилась на Софійку очима повними сліз, невблаганна туга шматувала її серце і вона вже не могла опанувати себе.

– Мамо, ти плачеш? – Софійка зазирнула в очі Ірени. – Не плач, – дівчинка почала гладити ручками її обличчя, голову. – Не плач, – повторила ще раз і поцілувала Ірену в уста.

– Ірено, будь ласка, не треба,– Олесь благально дивився на неї.

Через деякий час він ніс, сповиту в простираadlo, дитину аж до дверей операційної. Ірена йшла поруч, бліда як мрець. Настирлива думка, що дитина помре, що саме так вона повинна розплатитися за свій злочин, тримала її над прірвою безумства, дикий страх позбавляв душу надії.

Передаючи Софійку медсестрі, Олесь поцілував дитину, підніс її личко до блідих Ірениних уст.

– Ми тут чекатимемо тебе, доню, тьотя зараз тебе принесе,– притулив дівчинку до грудей. Опинившись на руках чужої людини, Софійка голосно заплакала, почала пручатись. Двері операційної зачинились, а розпачливе „мама“, „тато“, що донеслося з-за дверей, розчинилося в загрозливій тиші.

Олесь та Ірена залишилися наодинці з своїм горем. Він нервово ходив взад-вперед, а вона стояла, прихилившись до стіни, тулячи до грудей маленьку мавпочку, яку дала їй Софійка.

– Змилосоердися, Господи,– благала очима.

Час минав повільно, шмагаючи батогом двоє сердець, що розривалися з болю.

Двері операційної нарешті відчинилися і лікар, що оперував Софійку, усміхаючись, простягнув до них руки. Обнявши за плечі Олеся та Ірену, повідомив, що все буде добре. Пухлина, яку щойно видалили, доброякісна і ніякої загрози для життя дівчинки немає.

– Добре, що ви вчасно прийшли,– звернувся чомусь до Ірени.

Ірена все ще не вірила в почуте, а усвідомивши сказане лікарем, взяла його руки і почала обціловувати.

– Що ви робите? Перестаньте,– зникновівши, він заховав руки.– Ніколи б не повірив, що така красуня цілуватиме мені руки. Зараз дитину привезуть, вона вже пробуджується, кличе маму і тату. Завтра бігатиме,– і він, ще раз усміхнувшись, повернувся в операційну. Олесь пригорнув Ірену до грудей.

Минуло кілька днів. Софійка швидко одужувала, радуєчи всіх. Вона вже не жалілася, що болить ручка, бігала по палаті, гралася іграшками і, виглядаючи у вікно, нетерпляче чекала маму, що пішла готувати їжу. Коли появлялась Ірена, дівчинка з вереском бігла до неї, обнімала за шию, тулилась личком до її обличчя.

Ночували з Софійкою по черзі – одну ніч Олесь, другу – Ірена. І ось, нарешті, Софійку виписали. Олесь під'їхав до свого будинку, Ірена з Софійкою вийшли з машини. Ірена присіла, обнявши дівчинку, притулила її до себе і завмерла від солодкого

відчуття любові, що переповнювало її серце. Встала, щоб іти геть, але Олесь, обнявши її за плечі, тихо попросив: „Побудь ще з нами“.

Тітка Анна накрила на стіл, і вони до вечора просиділи всі у світлиці.

– Поїду я у село, Олесю. Сумно мені буде без вас, але стара я вже, душа додому рветься. Бачу, дівчину ти гарну знайшов собі,– вона лагідно подивилася на Ірену.– Вірю, що не зробить кривди дитині. Її вже рідна мати так скривдила, що на все життя вистачить.

Ірена відчула, як гаряча хвиля сорому залила їй обличчя. На мить відчула себе страшною потворою, що перевтілюючись в ангела, хоче обдурити людей. Її повний розпачу і болю погляд зустрівся з поглядом Олеся, сповненим такої ласки і любові, що здатні загоїти найболючішу рану.

* * *

Вони йшли вулицею... Зимове місто було таким чарівним, що породжувало відчуття свята душі. Безлюдною стежкою завернули в парк. Припорошені снігом ялинки, пишні і загадково прекрасні, простягали до них свої віти.

– Олесю,– голос Ірени змінився. Крізь сніг і нічну темряву, вона намагалася зловити його погляд. Він мовчки пригорнув її, занурившись обличчям у розкішне чорне волосся.

– Ми перемогли, Ірено, ми здолали себе в собі. Нас тепер троє і ми будемо завжди разом.

– Якби ти міг побачити моє серце.

А сніг все падав і падав, немов намагався очистити світ від скверни.

1999 р.

Пам'ять

Старий Гнат, натягнувши на очі двоє окулярів – свої і Ганьчині – читав газету.

– Хе, влада хоче, щоб селяни стали господарями. Аякже, стануть. Та вони заледве кінці з кінцями зводять. Все розтягнули, занехаяли... Демократи! Ганько, о котрій годині завтра Служба Божа за Юстину?

– О восьмій, – відізвалася від печі червонощока молодиця, яка через свій поважний вік і велику вагу заледве пересувалася по хаті.

– Ти диви, – чомусь здивувався Гнат. – Збудиш мене раненько, щоб я встиг поголитися, вмитися і наїстися.

– До церкви, а ще на поминальну Службу, треба йти натще. А то напхаєш тельбух, а тоді гикаєш і позіхаєш під час Служби, – зауважила жінка.

Гнат на зауваження не відізвався, але було видно, що воно йому не до серця. Встав, сопучи, взувся в старі Ганьчині галоші і почовгав надвір.

Був це високий і дуже товстий дідуган, червоний з виду, носатий, з смішними рудими вусами. За москалів він бригадирив у колгоспі багато років. Голови, агрономи мінялися, а Гнат залишався при своїх обов'язках. Його часто запрошували до школи, де він з великою гордістю, хвалився, що був першим піонером в селі, тикав грубим пальцем у зім'ятий галстук першого-ліпшого школяра, нагадуючи, що це частинка червоного прапора, і кожен ранок, перед тим як зав'язати на шию, його треба цілувати. Школярі уважно дивилися на Гната, час від часу пирхаючи в рукави.

Коли помер Гнатів тато, то на могилі, за рахунок колгоспу, поставили пам'ятник з великою червоною зіркою, прикріпленою зверху. Через кілька років біля тата опинилася і мама. Її прізвище та ім'я дописали на пам'ятнику, а зірка засіяла для двох. При зміні влади Гнат також змінився. Вночі з зятем відбили зірку і встановили замість неї хреста. Сховав у коробку від халви партійний квиток, висповідався в греко-католицькій церкві

у своєму селі і в православній у сусідньому. Щиро признався, що допомагав владі при руйнуванні каплиць і хрестів, мав коханок і не вилазив з буфету, бо такий був час. Покаявшись, відбув дві покути, після чого полегшено зітхнув.

Щонеділі Гнат брав гладеньку черешневу палицю і, спираючись на неї, йшов до церкви. По дорозі ганьбив тих, хто пропускає Служби Божі, обзиваючи їх йолопами і безбожниками. Ніколи не пропускав нагоди вщипнути молодицю. В церкві Гнат ставав перед самим вівтарем і так виводив своїм могутнім голосом „Алілуя“ і „Господи, помилуй“, що священник щоразу просив його співати тихіше. Був членом церковного комітету і дуже любив виступати. Ця звичка закріпилася за ним з тих часів, коли його гучне слово лунало на кожних партійних і колгоспних зборах.

Поки Гнат був надворі, Ганна заховала пляшку з горілкою в старий чобіт. Побачить – не подарує.

Повернувшись з двору, Гнат сів вечеряти.

– Ганько, а що мулярі всю випили?

– Всю до краплі, – збрехала, не моргнувши.

Голосно сьорбав, шморгав носом і так плямкав, що Ганна не витримала і перекривила його. Гнат спересердя шпурнув ложкою, зірвався з-за столу і, грюкнувши дверима, забрався з хати. Але миска вже, правда, була порожня.

Ганна зранку випрасувала Гнатові сорочку, почистила мешти, а тоді розбудила чоловіка. Випроваджуючи, просила, щоб не виступав на поминках.

– Нехай хтось з близької родини скаже слово, бо ти, коли вип'єш, то таке городиш, ніби чимериці об'ївся.

– Ти мене, Ганько не вчи, бо я давно вчений, – Гнат, сопучи, почав шукати капелюха. – Чи вона би краще вдала, – обурено думав дорогою. – Вона і того не втне. Та вона дома говорить, як мотре горить, а між людьми, то і зовсім писка не розтулить. Чимериці об'ївся... Я сам винен, бо бабі не треба попускати. Хтось мусить на себе відповідальність взяти, хтось мусить подякувати, поблагословити.

Ганна, випровадивши чоловіка, полегшено зітхнула. Вона була ще вродлива, дуже спокійна і повільна жінка. Саме це їй допомогло дожити до старості, зберігши вроду, і не втратити глузду при такому чоловікові, як Гнат. Мала гарно поставлений голос і понад усе любила співати. Не раз сяде ввечері на сінешньому порозі і заспіває: то сумної, то веселої, то ліричної зятягоне – та так щиро, що аж серце лоскоче. Гнат кілька разів пробував їй допомагати, але вона мало не плакала спересердя.

– Ти, Гнате, не співаєш, ти кричиш, а пісня душі хоче, почуття сердечного.

Гнат тільки сплюне знервовано.

Ганна була щаслива, що Гнат ходить до церкви. Шкодувала, що не може відучити його від виступів, з яких вже в селі люди сміються. Коли померла Євка Сидоркова, то він побажав їй багато і блага літ. Чоловіки, що копали яму, були трохи напідпитку та й затягнули „Многая літа“. То-то сором. Священик так подивився, що Гнат мало не зімлів, люди замість плакати – у сміх, а родині – образа і жаль. Іншого разу на весіллі побажав молодим царства небесного.

Отак, перебираючи у пам'яті все, Ганька милувалася травневим днем, що аж захлинався від пташиного співу, яскравого сонця і пінистого цвіту, над яким бриніли бджоли.

А Юстини вже рік нема...

Люди, вийшовши з церкви, пішли на цвинтар. Юстинина могила, вкрита зеленою муравою і обсажена фіолетово-жовтими братчиками, скромненько губилася між високими хрестами і мармуровими плитами. Обступивши її, всі вклякнули і голосно змовили „Отче наш“ і „Богородице Діво“, потім по традиції пішли до Юстининої оселі.

Столи аж вгиналися від наїдків та напоїв.

- Не поскупився Петро, наготував, як на весілля.
- Та що їй з того, вона вже по той бік.
- Він і пам'ятник поставить на могилі, як рік мине, бо до року, кажуть, не можна, земля западатися може.
- Стара вже була та й спрацьована.
- Слабувала тяжко, але вмирати дуже не хотіла.
- А хто, скажіть мені, хоче вмирати?

Отак, пошепки перемовляючись, посідали за столи.

– Змовмо в цій хаті три рази „Отче наш“ і три рази „Богородице Діво“.– Гнат підвівся з-за столу, а за ним встали всі люди.

Помолившись, взяли за пляшки.

– На поминках не чокаються,– нагадав Гнат.– Пошли, Боже, царство небесне,– і горілка забулькала в гортанки.

Після кількох чарок попливла бадьора і голосна бесіда, хтось попросив Петра повідчиняти вікна. Тоді з-за столу підвівся Гнат, пригладив вуса, прокашлявся у кулак:

– Дорога родино, високоповажні сусіди. Ми сьогодні зійшлися до цієї хати не на весілля, не на христини, а на поминки.– Він скривив лице до плачу, від чого вуса смішно відстобурчились, витер долонею сухі очі і, голосно шморгнувши носом, продовжив: – Раба Божа Юстина пішла з життя рівно рік тому,

саме в розцвіті сил, на сімдесятому році життя. Була це дуже працьовита жінка, але через свою захланність не дожила віку, бо їй було півсвіта замало, а цілий забагато. Наші серця переповнені скорботою.– Він знову скривився, витер хустиною червоне спітніле лице.– Ми, присутні тут парафіяни, дуже дякуємо синові Петрові за ці поминки, на які він викинув стільки грошей і праці, що би корову купив.

Юстина того вартує, бо дуже любила свого сина. Вона, правда, народила Петра від якогось зайди, не маючи законного чоловіка, чим наробила встиду близькій родині,– хвилинку подумавши, Гнат добавив,– і далекий. Але не віднесла його нікуди, годувала, виховувала, за що їй честь і слава.

Дякуємо також і невістці Світлані, бо подбала за найкращі страви. Вони, правда, сварилися з старою так, що навіть горобці на хату не сідали, гнівалися місяцями, та тепер то вже ся не згадує, бо невістка того старій не пам'ятає і до поминків підготувалась, як Бог приказав.

Прокашлявшись, Гнат хотів ще щось сказати, але жінки зацитькали на нього і він, наливши собі чарку горілки, перехилив до дна.

– Царство небесне,– промовив, витерши долонею вуса.

Повертався додому в доброму настрої.

– Поминки не для того справляють, щоб тільки їсти та пити,– говорив сам до себе.– Головне – це пам'ять.

2000 р.

Одурене чекання

Христя любила природу якоюсь неземною любов'ю. Щодня вдивлялася в мальовничі краєвиди, зачаровано думаючи: „Якби я була художником...“ Бродила лісовими стежками, сиділа над гірськими потоками і все дивувалась досконалості світу, таємним витворам Всевишнього. Ночами слухала вітер, здійснювалась уявою у зоряне небо і щось чудне творилося в її душі. Жила сама в чепурненькій хаті, але самотності не відчувала. Годинами клацала на друкарській машинці, заробляючи „замовленнями“ на шматок хліба. Друкуючи повісті та романи, з насолодою вчитувалась у написане.

Була невисока і дуже гарна з виду. Над синіми виразними очима двома чорними дугами злітали тонкі брови, а дивовижно приваблива усмішка, позначена ямочками на щоках, була такою милою, що парубки аж марили нею ночами.

Поки Христина була молодшою, люди „носили її на язиках“, намагаючись вгадати чому заміж не хоче, а коли минуло двадцять п'ять, то ніби й забули про неї.

Зрідка до Христі приходила мати, що жила з старшою сестрою по другий бік вулиці, інколи забігали сусіди (коли хотіли щось позичити), а здебільшого була сама. Не раз уявляла собі весілля, виразно чула музику крізь весняну ніч, але тільки сумно всміхалася. Всім, хто сватався, відмовляла, бо були це звичайні сільські хлопці з веселими, інколи каламутними очима, а вона вимріяла свою любов незвичайною. Жила в полоні ілюзій, вигадавши для себе те особливе, що заставляло серце щеміти. Поофірувала своє життя чеканню. Але літа втікали, забираючи мрію і любов, виткану з блакиті.

Хтось тихо постукав у двері.

– Відчинено, – обізвався Христя, клацаючи машинкою.

До хати зайшов сусідський Славко, що вчора приїхав із заробітків.

– І що ж ми тут друкуюмо? – схилився над нею, поклавши руки на плечі.

– А ти що роботу для мене маєш? – кинула через плече.

– А чого ж, можна й роботу знайти, – притулився щокую до її волосся.

– Славку, ти що залицяєшся прийшов?

– А чом би ні? – присів, зазираючи в очі.

– Я ж тобі минулого року відмовила.

– Невже твоє серце, Христю, за рік не відійшло, а може, в тебе замість серця грудка снігу?

Вітер тривожно зітхає за вікном... А Христя мовчить – тільки машинкою:

– Клац-клац...

Катерина шарпнула двері до себе і мало не впала, спіткнувшись об поріг.

– Що, знову Славкові відмовила? Дивися, коса вже сивіє. На людське посміховисько дівуєш. Якби ж то ніхто не хотів брати, жалю б такого не було.

– Клац-клац...

– Чи, може, чекаєш, що цісар по тебе приїде на золотому коні? Ет, не тикай собі пір'я...

– Клац-клац...

– Хлопець фаний, здоровий, що в руки візьме, те зробить. Чого ти ще хочеш? Ярова Надія – вчителька, а живе з пияком, що має перебитий ніс, ще їй і „ребра рахує“. Стефи Яблонської чоловік падух хворобу має, але живуть, діти ростуть. А ти шукаєш голубих дуль.

– Клац-клац...

– Та після війни дівчата виходили за безногих, безруких, старих, сліпих, аби тільки штани чоловічі на плоті висіли.

– Клац-клац...

– Мої сльози тобі серця не пом'якшують, бо ти його не маєш. Ой дочко-дочко, чи ж то я тобі гірше хочу?

– Клац-клац...

* * *

Тітка Уляна зустріла Христю біля центрального універмагу у Львові.

– Ой Христю, і ти тут? Може, б ти пішла зі мною племінника провідати, потім разом додому поїдемо.

Побігла вузькою вулицею, а Христя за нею.

– То я, Богданчику, – стукала і одночасно дзвонила у двері.

Відчинивши, швидко поїхав назад до кімнати інвалідським візком.

– Я тобі дещо привезла. Як ти тут? – поцілувала племінника в голову.

– Я? – він витримав паузу, – я добре...

Христя подивилася – очі в очі – молодому вродливому чоловічій, що сидів у візку, і душа враз стрепенулася, як пташка: таких гарних очей вона ще не бачила ніколи. А далі погляд побіг по кімнаті: на дивані, на столі, просто на підлозі були картини і малюнки.

– Можна подивитись? – несміливо запитала.

Ледь помітно усміхнувшись, кивнув головою. Схилилась над стрімкою річкою, що знайшла свій шлях між кучерявими вербами. Довго дивилася на жита в степах... Переходячи від малюнка до малюнка, переносилася в якесь дивовижжя: незглибимі сині небеса, вечір у Карпатах, чайка в небі, море, вечірня зірка над лісом, чорні могилами степ...

Піднесла захоплений погляд і знову: очі в очі. Щось незбагненне зацеміло в грудях. Сховала під густими віями сполоханий погляд.

* * *

– Каліка він безрідний, – розповідала тітка, коли верталися додому. – Сестра моя, мати його, вмерла, а дружина покинула. Гарна була дружина, як орхідея. Знайшла іншого – рябого, червонопикого, але здорового і багатого. Вона завше за багатством гонилася. А Богдан по лісах, по ріках бродив, змальовував все. Доходів від того не було, а біду надбав. Зірвавсь з якоїсь скелі у Криму і пошкодив хребет, тепер майже не ходить. Але якось собі сам раду дає, на милицях почав пересуватися потрохи. Слабого, Христю, ніхто не любить. Поки людина здорова, весела, доти і люблена, бо хвороба любові не милує.

А у Христі перед очима високе Богданове чоло і незбагненна далина погляду, а в душі щось таке, чому немає пояснення.

– І чого б це?

* * *

Випадково довідалась про виставку Богданових картин. Їхала в автобусі, а душа цвіла. Зайшла до зали і... онімла. Та це ж вона, Христя, на картині. Стоїть на весь зріст, а в очах – сполохана синь.

– Їй бо, я не така гарна, – подумала. – Він же тільки раз мене бачив.

Припадала очима до картин.

– Господи, якби він знав, що я відчуваю. Життя, нарешті, відкрило мені таємницю.

Сповнена осянням, постукала до нього в двері... Поглянувши на Богдана, зрозуміла: знав, чекав. Коли відходила, його очі вкрилися густою пеленою смутку.

– Я прийду, прийду назавжди, – шепотіла, притулившись щочкою до його щокі.

– Ти сама не відаєш, що кажеш, – промовив тихо.

* * *

Коли бігла стежкою до хати, день так дзвенів піснями, що аж небеса відспівували. У серці, що вперше пізнало звабу кохання, зацвіла надія.

Мати, почувши, що замислила Христя, заломила руки: – Господи, Боже! За що ж ти мене так тяжко караєш, за які гріхи? Та я нікого не вбила, не спалила. Та я на ту дитину дула, як на бубу. Тепер маю каліці за наймичку дати? Не буде цього. Та його треба доглядати, як малу дитину. Ріжеш мене, Христю, без ножа. То вже візьми ніж і всади мені в серце, най сконаю тобі на очах. Вона вхопила зі столу ніж і вклала в руки побілілій дівчині.

– Бери, заріж, закатуй мене, а тоді роби собі, що хочеш, хоч за сатану з пекла віддавайся. Підеш до нього, до мене не вертайся, бо вже мене не застанеш живою. Та ти там збожеволієш у чотирьох стінах. Чи, може, сюди каліку припровадиш людям

на потіху? Ба, коли тут нема таких апортиментів, як в місті, тут всі умови надворі, – Катерина ще довго плакала, проклинаючи той день, коли Уляна повела Христю до племінника.

– Та стара прірва навмисне то зробила, бо знала, що ти маєш сині дулі в голові.

Наплакавшись, понарікавши, сіла на лаві і заговорила втомленим надламаним голосом: „Воно, Христю, як дим, звідки прийшло, туди й піде. Що ти знаєш про любов? То марево, що зникає безслідно, залишивши тільки спомини, які гірчать в душі до смерті. А малюнків і в нас є доволі. Куди очима не поведеш, всюди малюнки. Забудь про нього, то минеться“.

* * *

Прокинувшись від голубого сну, Христя йшла травами і не бачила сонця, не чула жодних звуків природи. Тільки в серці народжувалась така сумна мелодія, ніби хтось награвав її на чорних струнах. Знала, що не повернеться до нього ніколи. Розлука, як хижий птах, шматувала душу, уява малювала два бездонні озера – його очі. Пустун-вітер, відібравши останню надію, безжально розвівав її по травах. Червнєве сонце посилало Христі свої промені, як німі докори за одурене нею чекання.

2000 р.

Зелені свята

Марія торкнулася пальцями рояля і він не загравав – застогнав. Повна гіркоти мелодія розсіялась по кімнаті розпачливим риданням.

– Мамо, що з тобою? – став на порозі переляканий Олег.

Вона не відповіла. Вид дуже змарнілого синового обличчя ще більше розчулив жінку і вона знову вдарив пальцями по клавішах, народжуючи мелодію розпачу.

Син зачудовано дивився на матір, бліду з хворобливо-блискучим поглядом великих карих очей, що мала вигляд душевно хворої людини. Підійшов до неї і поклав свої руки на її похилені плечі. Рояль зойкнув і завмер.

– Мені страшно, сину, мені дуже страшно...

– Я отримав стипендію, – вийняв з кишені і поклав перед нею тридцять гривень.

Марія тремтячою рукою взяла гроші і подивилася з болем на сина.

– Караюсь, мов за найтяжчий гріх, що забираю від тебе останню копійчину, що не можу допомогти нічим.

– Мамо, – син лагідно подивився їй в очі і спокій повернувся до Марії. Вона встала, прикрила кришкою рояль і, усміхнувшись, промовила: „Завтра зелені свята, без хліба не будемо“. А в душі якийсь голос прошепотів: „Кілька днів перебудемо, а що далі?“

Літо 2000 року пливло над Україною спекотне і розкішне, чаруючи людей пахощами розквітлої природи, співаючи гірку розсу не одного безталання.

* * *

Василь з тугою вдивлявся в зоряне небо... Тут, на чужині, він часто у споминах витав біля рідної батьківської хати, яка, стара і похила, залишилась самотньо вмирати у рідному селі Зале-

хові, дуже нудьгував за дружиною і сином, що, мабуть, голодують у рідному Львові, розмовляв з високими деревами, яким випало ділити з ним нелегку долю емігранта-заробітчанина. Втративши роботу, змушений був їхати з України, щоб врятувати сім'ю. Коли бачив як під церквою разом з бездомними чекають жебрацького обіду його земляки-українці, опускав очі і боявся піднести їх до неба. Боявся чи соромився, хто-зна. Повертався і йшов геть, витрачаючи позичені гроші на хліб, щоб не вмерти з голоду. І тоді душа ніби розчинялась у грудях, породжуючи відчуття страшної нудьги і відчаю. Це відчуття було нестерпніше болю. Василь намагався позбутись його, згадуючи щось приємне. Інколи це вдавалося, а здебільшого воно мучило його і він, навіть, засинаючи у цвинтарній сторожці, де нелегально знайшов притулок, не міг позбутись страшної душевної порожнечі. Тільки, коли влаштувався на роботу, стало легше. Важка фізична праця виснажувала, але надія рятувала душу. Згадав, що завтра зелені свята. Довго не міг заснути, пекли мозолі на подірявлених долонях, боліла спина, а ще огортали душу спомини... В лісі палає ватра, а пастухи, полягавши навколо багаття, розповідають дивні історії, розв'язують клуночки і викладають на листя лопухів сир, масло, сало, огірки, цибулю. Зелені свята...

Шкрябає нудьга душу щораз то сильніше...

– Віддати б борги, заробити для сім'ї.

Ніжність торкнулася серця, коли згадав дружину і сина.

– Піаністка... Як вона любила свою роботу, театр. Та ба. Залишилась без нічого так же як і він, Василь. Добре, що син вчиться.

Торкнувся рукою старого піджака, в якому зашив гроші для них.

– Швидше б передати, – летів поглядом у зоряне небо. – Боже, як інколи важко буває на душі.

Марія вийшла на вулицю, трохи постояла і тихо, наче тінь, попрямувала невідомо куди.

– Який жаль за втраченими днями, – подумала гірко. Туга підступила до серця, і жінка відчула якусь тривогу.

– Хоч би з Василем лиха не трапилось, – від цієї думки їй стало зовсім зле. Притулилась рукою до дерева і довго стояла нерухома і бліда, мов мумія.

– Марічко, це ти? – Діна обняла її і кілька разів поцілувала, щиро радіючи зустрічі. – Оце так несподіванка. Скільки літ, скільки зим. Чому ти тут стоїш сама, когось чекаєш?

Марія хотіла щось відповісти, але Діна, взявши її під руку, заговорила знову: „Йдемо в кафе, згода? Я фундуку“.

Випивши трохи вина, Марія відчула дивне полегшення, ба, навіть збудження. А Діна говорила і говорила.

– Тепер можна жити, ще й як можна. В мене доця в університеті на платному вчиться, а мамулю в „Морщинку“ завезла. В будинок для перестарілих, – уточнила.

Марія округлила очі.

– Ні, Марічко, ні, я від неї не відмовилась, але що з хворою мамою в такий важкий час зробиш, як розвернешся? Та ти пий, їж, – поблажливо дивилася як Марійка раз у раз простягала руку, щоб покласти щось у свою тарілку.

– Я наших зустрічала, влаштувались непогано. По спеціальності ніхто не працює. Зустріч в серпні організуємо, приходь обов'язково. Ти ж була гордістю консерваторії, відмінниця наша. А я музику закинула, бізнесом зайнялась. Сьогодні, Машка, під музику ноги натягнеш, – і махнула рукою.

– Піду морозиво принесу.

Поки Діни не було, Марія швидко взяла зі столу кілька цукерків, кілька шматочків ковбаси і, червоніючи, заховала в сумку.

– А де Вася, композитор наш? – запитала Діна, наближаючись.

– В Іспанії, – опустила очі Марія.

– Ого, та ти мільйонеркою станеш. Знаєш, як там бакси гребуть. Мій з Португалії передав кілька тисяч. Пахав, правда, як віл, а я тут була, як швабра. Але тепер живемо ота-ко! – і повила долонею по горлі. Тепер головне, Машка, не вгрузнути в політичну маячню і розкрутити бізнес, а решта само добавиться. Про мистецтво тепер думають хіба-що отакі-о, – і покрутила пальцем біля скроні.

– І твій Олежик в універі? Через кого влаштувала? Сам? Не повірю. Не ображайся, Марічко, ти маєш право мовчати, але мені добре відома процедура і такса.

Марійка усміхнулася.

– Отак мені і не вірять, а він справді вступив без грошей, – промовила не без гордості.

Діна махнула рукою і перевела розмову на бізнес. Розчервонівшись від випитого вина, енергійно розповідала про своє життя, обнімала Марію і „вчила жити“.

Вдома поклала перед сином цукерки і кілька шматочків ковбаси.

– Звідки це? – запитав здивовано.

– Подруга пригостила. Я зранку купила хліб, молоко і в нас, синку, будуть свята, зелені свята. Ти ж мене так порадував, здавши сесію на відмінно.

Олег сумно всміхнувся.

– Може махнути рукою на навчання і спробувати заробити грошей?

– Що ти таке кажеш? – голос Марії затремтів і вона відчула якісь дуже болісні, потаємні акорди своєї душі, що розривали груди. Підняла кришку роля і, нечута досі, таємнича мелодія знову риданням заповнила кімнату.

Син стояв, обпершись рукою об роля і в його погляді була глибока задума.

– Мамо, у житті є речі набагато важливіші за гроші. Гроші – дим, ніщо, – і він якось по дитячому прикусив нижню губу, що зрадивши його, затремтіла.

– А й справді, – Марія перейшлася по кімнаті. – Хіба можна перейматися такими дрібницями? – і вперше за багато днів лагідно усміхнулася синові. – Чому ти не приніс кілька гілок клена, сьогодні ж зелені свята?

Коли Олег приніс гілля, почала маїти кімнату.

– Гілочко клена, галузочко липи, у зелені свята дайте нам сили встояти на нашій рідній вбогій землі, щоб ми могли протистояти злomu, не впадати у відчай, а вірити високим почуттям серця... І вижити... Вірити й вижити.

* * *

Через два дні зателефонував Василь і бадьорим голосом повідомив, що в нього все гаразд, що передав їм трохи грошей і що додому повернеться не скоро. Вкінці його голос ніби зірвався, але Василь, перемигавши себе, запевнив, що все прекрасно. Марія хотіла ще щось сказати, та в слухавці почулися короткі гудки, які ніби оповідали про Василеве безрадісне існування у далекій країні, де йому все чуже і немиле, адже гіркою долею простелився шлях на підневільну працю, про думи його, що облягають серце чорними хмарами, за народ свій, розкиданий по Європі заробітчанською долею, про свою невмолиму тугу...

2000 р.

Лихий попугав

Орися готувалася до неділі... Почистила паркет, протерла меблі, поклала у вазу живі квіти. Гарно так, затишно.

– Ще б у вітальні прибрати, – подумала. Хотіла зайти, але двері були зачинені. – А де ж ключ? Я ж його поклала до кишені Степанової куртки, – згадала. – Що ж його робити? Степан у сідки паркет вставляє. Не чекати ж мені поки він прийде додому, побіжу. заберу ключа.

Надворі смеркалося. Був лагідний травневий вечір. Високі небеса гойдали місяць, весна заливала повітря радістю, тремтливою ліричністю. Серце швидко билося в грудях, насолоджуючись весною.

Орися зайшла з другої сторони хати, бо боялась великого рудого пса, що гарчав на подвір'ї. Проходячи мимо вікна, глянула через нього всередину і закам'яніла... Люба сиділа Степанові на колінах, обнявши його за шию. Вони цілувалися. Повернулася і швидко пішла геть.

Вдома гарячково почала збирати свої речі. Синові не брала. Прийде з армії, най вирішує сам: з ким йому бути. Степан не забарився.

– Що таке діється? Ти куди зібралася? – перегородив їй рукою дорогу. В його хмільних очах ще світилися „бісики“.

– Пусти, – промовила тихо. Але Степан з п'яною впертістю тримався рукою за одвірок. Тоді Орися, розмахнувшись, щосили вдарила його по лиці – раз, другий, третій... Взяла сумки і пішла в ніч.

Степан зрозумів, що Орися знає правду. Миттєво протверзівши, вийшов в сад, що мов білий світ зливався з зоряним небом.

– Що ж це я наробив? – запитав сам себе голосно, розумом і душею відчуваючи невблаганну приреченість свого щастя. – Це буяння весни заволодило мною, – ніби виправдовувався перед зорями. А вони світили лагідно на усміхнену стежку у траві, на стару криницю і на молоді дерева, що перешіптувались між собою. З болем відчув, що можливо, у цій зоряній тиші в муках

вмирає Орисине кохання, народжене весною, мов яблуневий цвіт.

* * *

Орися повільно пішла до старої похилої хати, що після смерті батьків, пустою мліла між крислатими яблунями, старими грушами та стрункими вишнями. Втоплена сіла на чорну, ще батьком змайстровану лавочку, що горбилась під маленьким вікном, і затулила долонями лице. Сиділа довго, занурена в печаль і безнадію. А довкола все цвіло, пахло, наливалось життям і радістю...

Десь опівночі відчинила скрипучі двері старого ганку. Рідна хата повіяла холодною пустою.

* * *

Те, що сільська фельдшерка Орися покинула свого Степана, здивувало всіх у селі. Цікаві до новин жінки, зібравшись у неділю біля трьох кленів, губилися в здогадках.

– Мо, зрадив, до біди. Мужик, як явір, вродливий, сильний.
– Не може бути такого, вони ж так любилися, їм всі заздрили.

– Може, напився та дебоширив?
– Ну, знайшла пияка. Він, майже, не п'є.
– Ніколи ніхто не чув про них нічого поганого і тут, на тобі, покинула.

– З такої хати, як писанка, до комори пішла. Як то вона там живе в тих трущобах?

– То все з добра. Їй би мого дати, най би жила. Від горілки не відходить, робити нічогісінько не хоче, а лютий, як звір. А то Степан раненько вставав, все поробив, а вона собі зачіску наймоднішу, одягу найкращу і поцокує каблучками. Поживе в тій стайні, то скоро назад прицокає.

– Я колись прибігла, бо тато заслабли. Він їсти варив. Питаюся за нею, а вона ще спить.

– Та в селі вже нікому не було так добре жити, як їй.

– Яку він хату вибудував, вікна вирізьбив, двері такі змайстрував, що в місті таких не знайдеш, паркеті черешневі...

Жінки ще довго говорили, то жаліючи, то судячі Орисю, але так нічого і не довідавшись, розійшлися по домівках.

* * *

Минуло кілька днів... Степан нудився без Орисі, працював ніби з примусу, навіть дерево вислизало з рук.

– Як вона там? Вона ж сама в хаті спати боїться. Там же ні газу, ні дров. Що ж вона їсть?

Щодень збирався піти перепросити, забрати назад додому, але страх, що Орися не піде стримував його.

– Нехай охолоне. Якби ж то в очі не дивитися.

Лягає спати, а думка все біля неї.

– Що вона там стелить, чим накривається? Забрала тільки одягу і то не всю.

Ночами не міг заснути, ніби вчувалося Орисине:

– Степанку, ти б мене зрадив?

– Ніколи.

– А чому?

– Бо я тебе дуже люблю.

Орися обнімала його легкими, як крила, руками, цілувала в очі.

– А коли я буду стара-стара недоріка, ти мене розлюбиш?

– Ні, ніколи, – сміявся Степан і пригортав Орисю до грудей. Здавалось, ніби душу свою залишила біля нього.

* * *

Пізно ввечері прокрадався садами до Орисиної хати.

– Як двадцять років тому, – всміхався гірко. Коли ступив на подвір'я, світло в хатині погасло. Попробував двері на ганку – зачинені. Легенько постукав у вікно:

– Орисю!

Вона не відізвалася, тільки підступна тиша звідусіль огорнула його.

– Орисю, я хочу, щоб ти знала... – Дуже хотів сказати, як любить її, як йому важко без неї, але не посмів... – Я прийшов просити, щоб ти повернулася.

Вона стояла спиною до вікна і тужила мовчки такою гіркою, від якої за одну ніч сивіють коси.

– Ну що, не простила? – Люба перегородила йому дорогу. – Оріся стежила за тобою, не інакше. Під вікно моє полізла. Не любить вона тебе, ніколи не любила. Я б тобі все вибачила. Степаночку, мені нічого не треба. Залиши їй хату, машину. Я тебе давно в серці ношу, ще з того вечора, як ми колядувати ходили. – Вона доторкнулась до нього пишними грудьми, а в карих очах заблищали сльози. – Вона не здатна оцінити тебе. – Що зробиш, коли ціна впала, – відказав понуро. – Тебе ніхто не любить так, як я... – Ет, відчепися, – обійшов Любу і мовчки побрів додому.

Якось ввечері прийшов до Степана сусід. Посідали на веранді, розговорились.

– І чим же ти образив свою королеву, що така неприступна? – запитав не без іронії Степана.

Степан мовчав. Відчував таку самоту, що не знав як має її пережити. Піддавшись на миттєву спокусу, зневажав і себе, і Любу, що надідала йому своєю нав'язливою любов'ю. Щоночі засинав з думкою про Орісю.

– До Орісі приїжджав легковою машиною Василь Терлецький (пам'ятаєш, той, що дуже женитися з нею хотів, коли ще дівчиною була, а вона тебе вибрала), – продовжив сусід. – Він лікар. Три року тому повдовів. Якось дізнався, що Оріся покинула тебе, то дуже просив, щоб їхала до нього. Дочка виїхала до Німеччини, а він живе сам у трьохкімнатній квартирі у Львові. Але вона йому відмовила.

Степан тремтячою рукою вийняв цигарку... Серце ще віддавало холодним страхом, а з глибини душі вже пробилосся теплим промінцем: „Але вона йому відмовила...“.

Минав день за днем, тиждень за тижнем, а Оріся не поверталася. Степан зібрав весь урожай городини, сам викопав картоплю. Кілька разів зустрічались на вулиці. Оріся ховала

погляд синіх очей під густими чорними віями і квапилася піти геть.

Якось тихо, непомітно підкрався до її хати, а там – плоти повалені, дахівка дірява. Зранку зібрав нехитрі інструменти, дочекався поки Оріся піде на роботу і заходився наводити лад. Коли поверталася Степана вже не було. І так день за днем. Сідала не раз на стару лавочку, а перед нею сміялись і плакали хризантеми. Намагалася зрозуміти його – і не могла, намагалася забути – і не могла, намагалася простити – і також не могла. Тільки з загуслого осіннього повітря вдихала смуток і дивилась, як скоцюрбившись падає на землю зів'яле листя. Чекала його „прости“ і боялась, що не зуміє простити, а десь у глибині свідомості в найпотаємнішому куточку душі вже давно зустрічались їхні руки, їхні уста. Стільки днів проведених нарізно породили муку порожнечі і непереборне бажання забути той вечір.

А в неділю зранку біля трьох кленів перешіптувались молодіці.

– Кожен день хіба пополудні вже йшов геть не дочекувався її з роботи. А вчора дочекався. Сиділи під хатою майже до вечора. Потім як пішли до хати, то ще до цього часу не виходили.

– А я казала, що вона назад прицокає, – не без досади кинула та, що з п'яницею живе.

– Так і буде, – сумно добавила інша.

Злива сонячних променів, що не піддавались осені, наперекір пересудам, вливались теплом у віконце старої перекошеної хатини.

2000 р.

Похорон без плачу

Павло не спав... У нічній тиші він прислухався, як дихає його дружина. Йому весь час здавалося, що Тоня помре вночі. Вдень, копаючи картоплю чи викошуючи отаву, час від часу забігав до хати, подавав їй пити, сидів по кілька хвилин біля неї і знову квапився до праці. А ночами не спав.

Цього разу ніч була місячна, тепла. Тоня також не спала, лежала з розплющеними очима і чекала смерті.

– Павлуно, а з черешні листя вже обсіпалося? – запитала ледь чутно.

– Та чи я знаю, чи я дивився на ту черешню.

– На ній листя таке червоно-жовте, мов жар. Я малою так любила забиратися на самий вершечок..., – і замовкла.

Павло хоче уявити Тоню малою і не може, бо ніколи не бачив її малою. Вперше побачив, коли їй, студентці філологічного факультету, було дев'ятнадцять років. Сіроока бойківчанка з ніжним смаглявим личком причарувала його, юнака з Вінничини, своєю вродою, добротою і ніжністю. Влітку познайомились, а восени побралися.

При місячному світлі бачить її восково-жовте обличчя. Коли забирає з лікарні додому, все зрозуміла – не плакала, ні про що не допитувалась, лише мовчки покірно хитнула головою і відвела погляд.

Павло повертає голову до вікна і виразно бачить на подвір'ї церкву. Різьблена з дерева, вона хрестами майже торкається небес, а зорі... золоті зорі сиплються градом на його подвір'я, обсіпаючи церкву блискучими діамантами. Він поволі встає з ліжка і виходить надвір. Місяць світить так ясно, що видно, ніби вдень. Павло хреститься, йде до церкви і вклякає перед порогом, але двері не відчиняються. Тоді він голосно промовляє „Отче наш“. Місячне сяйво щедро розливається над світом, таке ж сяйво починають несподівано випромінювати хрести, що здіймаються в небо. Один з хрестів, раптом зірвавшись, падає на землю. Павло хоче підняти його, але не може, хрест дуже важкий.

– Бери його і неси, – чує звідкись тихий, спокійний жіночий голос, – бери, це твій хрест. Господь ніколи не дав би тобі хреста такого, якого б ти не міг понести. – Павло піднімає хреста, завдає собі на плечі і несе. Піт заливає йому очі, в роті гіркне... і він прокидається.

Зірвавшись на ноги, біжить до Тоні, кладе їй руку на чоло.

– Я так старалася зробити тебе щасливим, Павлуно, але у долі немає випадковостей. Вона взяла його руку в свої гарячі долоні. – Помиєш і одягнеш мене сам, не дозволяй нікому оглядати моє понівечене хворобою тіло. Одяг на верхній полиці горіхової шафи. Простирадла і тюль на другій полиці. Я ніколи тобі цього не казала.

Тоня вперше заговорила про це, і навіть тепер вона не вимовляла слова „смерть“, але це слово вже проявлялось приреченістю у її великих запалих очах.

Згадав, що сьогодні свято Покрови. Ще до сходу сонця справився з господаркою, але до церкви не пішов. Боявся залишити Тоню саму в хаті, та й періодично вводив їй обезболюючі уколи, без яких вона вже обійтися не могла.

День був не по-осінньому гарячий. Яблуні, вже майже безлисті, але ще де-не-де з яблуками, сумно схилили свої віти, а зовсім оголені сливи і вишні ніби дивувались теплоті дня і тиші, в якій не вчувалося пташиного співу. Тінь скорботи нависла на їхніх почорнілих кронах. Сад, ніби старий дід, грівся під гарячим сонячним промінням. І тільки одна черешня стояла пишно уквітчана жовтогарячим листям, прекрасна у своїй прощальній сукні та ще дві стрункі берізки несміливо ронили листочки, неначе соромилися своєї наготи.

На другій половині хати задзвонив телефон і Павло побіг до нього.

– Добрий день, татку, це я, – голос єдиної дочки Дзвінки був зовсім близько. – Татку, як мама?

– Мама вмирає, – вимовив по складах.

– Ой, татку, – заговорила Дзвінка жалісливим голосом. – Вибач, що не можу приїхати, шкода позбутись роботи, а таку роботу годі знайти. Діти старого Генріха дуже щедрі, платять мені по дев'ятсот доларів у місяць, ще й вихідний у неділю маю, а інші за п'ятсот працюють без вихідного. Сам знаєш, що мамі я не допоможу. Одягнеш її у ту сукню і жакет, що я передала, взуєш у мої німецькі мешти, вони зовсім новенькі. Хустки не зав'язуй, приведи перукаря хай накрутить волосся і зроби гарну зачіску.

– У неї немає волосся, – не витримав Павло. – Від хіміотерапії вона облісла.

– Який жаль,– заплакала Дзвінка.– Таточку, тримайся. Пам’ятай, що душею і думками я з вами. До речі, мені цієї ночі снилося, що ти ніс хреста на плечах і тобі було дуже важко. Я так плавав, що не можу тобі допомогти.

Павло мовчав.

– Ну все, тат. Па. Поцілуй маму.

Павло тримав слухавку, з якої доносились короткі гудки і ніби удари батога шмагали по голові, по лиці, по серці.

Тоня дивилася у вікно.

– Свято Покрови,– промовила сама до себе.– Надворі так сонячно, тепло. Жовтогарячі клени ще зберегли подекуди листочки, оголений горіх аж похилився, а черешенька...– вона заплакала.

Тоня плакала тільки на самоті, щоб ніхто не бачив її сліз. Боялася, щоб вони не падали тягарем на Павлову душу, і тому завжди намагалася усміхнутись до нього, перемагаючи жахливий біль. Цей усміх був такий жалюгідний, що ранив Павлове серце сильніше, ніж сльози.

Павло зайшов до хати і сів на ліжко біля Тоні, взявши її висохлі пожовклі пальці у свою зашкарублу долоню.

– Дзвінка телефонувала,– промовив глухо.

– Дзвінка, донечка моя, донечка найрідніша,– почуття великої ніжності огорнуло Тонині серце і вона безперервно повторювала: „Донечка моя, зіронька небесна, Дзвінка...“ Сльози рясним дощем котилися з її очей.– Донечка моя,– не переставала плакати Тоня,– квіточка моя, надієчка наша єдина, найдорожча...

– Не може приїхати до матері,– продовжив Павло, бо дев’яносто семирічного Генріха доглядає, возить його в парк на візочку, годує з ложечки, читає йому казочки і не втямить, що він має своїх дітей, що тому Генріху, зрештою, вмирати пора. Йому, а не тобі. Тобі ще й п’ятидесяти нема, а твоя квіточка доглядає старого німця, що, можливо, колись землю нашу топтав своїми чоботиськами.

– Павлуню, німець не винен у моїй біді, заспокійся, я тебе прошу,– Тоня важко дихала, а на її високому чолі виступали великі краплі поту.

– За Генріха доляри платять, а за маму яка нагорода?

– ...Я тебе благаю,– Тоня ледь ворухнула пересохлими устами.

– Ет,– Павло махнув рукою і пішов на другу половину хати. – Та вона тебе, Дзвінко, так любить, та вона нині так тяжко мучиться, а ти Генріха в візочку возиш,– не міг заспокоїтись.

– Невже ти не розумієш, яким полегшенням для мами була би твоя поява дома? Вози, вози старого німця, тішся долярами. А я з тих долярів не взяв би ні цента, мені нічого ні від кого не треба. І від тебе, Дзвінко, також. Не одягну я маму у твої німецькі шати, вона сама собі на смерть одягу приготувала. Якби ти, дочко, знала, як мені прикро,– голос його затремтів,– якби ти знала...– і він, затуливши лице руками, заплакав.

Пополудні Тоні погіршало. Вона напівлежала, обкладена подушками, а зором все летіла до вікна.

– Як я люблю пору бабиного літа,– промовила тихо.

– Я завжди найбільше за всі пори року любила осінь. Вона мені серце гріла навіть навесні. Восени заміж вийшла,– подивилась ніжно на Павла,– восени Дзвінку народила.

– Восени й помреш,– з боєм подумав Павло, а вона, ніби прочитавши його думку, продовжила:

– Мені не шкода, я прожила гарне, щасливе життя...

І раптом Тоня ніби почула якусь дивну мелодію, мінор проник у її єство золотавим подзвоном осені.

– Тихо, тихо,– прошепотіла вона. Павло дивився на її змінене натхненне обличчя, що, незважаючи на важку недугу, зберегло ніжні риси.

– Ти чуєш, Павле? Чуєш? Грає арфа, мелодія заливає увесь простір. Ти чуєш? А я так боялася смерті. Я ніколи тобі не признавалася, що боюсь смерті. Смерть не страшна, Павлуню.

Павло тримав Тонині студеніючі руки у своїх і намагався зловити очима її блукаючий погляд.

– Павлуню, мене вже немає? – вона подивилася йому в очі.

– Ти є, ти тут, я поруч з тобою,– торкнувся устами її лиця.

– Над нашою черешнею зорепад. Боже, Павлуню, на мене падають зорі, а я забула молитву.

Павло мовчки підвівся і засвітив свічку. Тоня замовкла, втупившись поглядом у тремтливе полум’я. Раптом вона виразно почула голос матері, що давно померла.

– Антосю моя безталанна, дитино моя, я тобі допоможу.

– Мама, моя мама по мене прийшла,– прошепотіла блідими устами.– Тільки вона мене так називала.

– Антосю,– мама подає їй руки, і вона міцно тримається за них, провалюючись у безодню.

Павло закрив їй очі...

* * *

Ні до кого не йшов за допомогою. Помив, нарядив сам. На руках переніс до світлиці. Коли смеркалося, вийшов на подвір'я. Подивився на черешню, а на ній – ні листочка. Цілу ніч перебув з Тонею на самоті, перегортаючи, наче книжку, сторінки свого життя. Срібний подих місяця витав у світлиці, перемліле серце стікало кров'ю, печаль здавлювала його залізною рукою, і воно кричало від болю. Зранку, побачивши сусіда, кинув коротко: „Будь добрий, Іване, принеси світло з церкви і попроси най подзвонять“.

Після похорону нікого на поминки не кликав.

– В мене не празник, – сказав сусідці. А до свахи, що простягнувши йому тлусту руку, промовила: „Прийміть мої співчуття“, навіть не відізався. Пам'ятав, що це вона з шкіри вилазила, щоб випровадити дітей за кордон.

– Ніхто за Тонею не голосив, – перешіптувались молодиці, повертаючись з похорону. – А така жінка чудова була – добра, щира, розважлива.

– Як свої голосять, то й чужі помагають, а за нею не було кому плакати. Дзвінка в Німеччині, а Павло, як Павло, звісно, мужчина, – обізвалась якась жінка.

– Кажіть, що хочете, але весілля хоче музиків, а похорон плачу, – добавила інша.

2000 р.

Понівечені долі

Сергійко знову отримав п'ятірку з математики. Ігор Михайлович, вивівши оцінку червоною ручкою, задумливо дивився на щасливе хлопчнкове личко, що вкрилося несміливим рум'янцем.

На перерві учні бігли навперейми до магазину на шкільному подвір'ї, де продавали всякі ласощі. Сергійко, заховавшись від усіх, інколи виймав з кишені яблуко або малесенький картопляний коржик. Якось дівчата, показуючи пальцями, закричали: „Сергійко паленята до школи носить!“ Хлопчик заховав коржика до кишені і більше ніколи з дому нічого не брав. Ігор Михайлович не раз спостерігав, як убого одягнений Сергійко, жадібно дивився, коли інші діти їли морозиво або цукерки – і тоді його серце стискала вогненна рука. Сергійко був його сином...

* * *

Гортаючи сторінки Сергійкового щоденника, Таня затримувала погляд на акуратних п'ятірках з математики і вдивлялася в нерозбірливий підпис, ніби в обличчя вчителя. А душа летіла в минуле: вона, десятикласниця, призерка районних та обласних олімпіад вперше побачила нового вчителя математики. Відтоді дерева зашелестіли піснями, над світом невдач і жалів зішло сонце першого кохання.

Півроку ні словом, ні дотиком він не зраджував себе, болю від кохання тоді ще не було, тільки чекання, як легкокрилий птах, піднімало її над чорними реаліями життя.

А на Новорічному вечорі запросив до танцю. Опісля гуляли під ясними зорями до світанку. У повітрі тремтіли срібні звуки зими, а вона вперше побачила його очі так близько.

– Ти прекрасна, – прошепотів на прощання. Вже тоді знала: коли втратить його, світ для неї погасне.

Щоразу, йдучи на урок до п'ятого класу, Ігор Михайлович відчував хвилювання. В його душі жило непереборне бажання бачити променисті Сергійкові очі, чути його милий голос. Карався, уявляв себе жакхливим монстром, на якого перетворився, залишивши Таню напризволяще.

Таня була єдиною дочкою Пилипчуків – любленою, доглянутою, щасливою. Вертаючись з весілля племінниці, що жила в Вінниці, вони загинули в автокатастрофі і дівчинку, якій минуло дванадцять років, узяла до себе батькова мати. Отоді й закінчилось Таніне дитинство. В селі приживалася важко. Змушена була залишити музичну школу та літературну студію, які відвідувала у Львові.

Бабуся часто хворіла і дівчині доводилось багато й важко працювати. Коли у її розтерзаному житті появився Ігор Михайлович, світ засіяв усіма барвами веселки, сірі будні перетворились на свята. Жила в підсвідомості надій, ховаючи від усього світу свою таємницю. Коли втомлена бабуся засинала, дівчина вибігала до нього.

На канікули Ігор Михайлович поїхав до батьків. Сум огорнув Таніне серце. Їй здавалося, що вона залишилася на білому світі зовсім сама. Але через два тижні він повернувся. Задивлялось сине літо, як під золотим зорепадом народжувалась легенда кохання – найперша у Таніному житті.

У вересні в їхній школі з'явилася нова вчителька хімії Євгенія Олегівна – Женя, як називали її вчителі. Висока, струнка, чорноока, самовпевнена – вона вражала всіх дивовижною красою і якоюсь незбагненою енергією. Недобре передчуття закралось у Таніну душу, защеміло дівоче серце. Почувалася сіренькою мишкою проти гордої величної красуні, що з перших днів вересня затоваришувала з Ігорем Михайловичем, – і він почав унікати зустрічей з Танею. Невдовзі зрозуміла, що вагітна. Горе було таким великим, як тоді, коли загинули батьки. Не знала, до кого з ним піти, де подітись. Намагалася хоч на мить перехопити його погляд, але даремно, він належав не їй. Лише одного разу, десь під кінець грудня, коли вона не могла розв'язати біля дошки нескладну задачу з геометрії, сказав нервово: „В тебе наче з головою щось не гаразд“, – і подивився на неї байдужими холодними очима. Від цього погляду зіщулилась, як від удару. Зрозуміла, що його не буде вже у її житті ніколи.

Бабуся запідозрила Таніну вагітність під кінець зими. Три дні мовчала, вгамовувала свою душу, що захлиналась жалем і розпачем. А в неділю заговорила до онуки.

– Танечко, що ж то сталося, дитино моя?

В її голосі забриніли сльози. Таня мовчала.

– Хто ж то так поглумився над твоїм сирітством, над твоєю молодістю, признайся мені, я ж тобі і за батька, і за матір?

Таніні губи здригнулися, рот якось дивно перекосився, ніби її розбирав параліч.

– Танечко, тобі ж навіть сімнадцяти немає. Боже мій, дитино, хто він? Скажи мені, бо збожеволю. Що ж ти робитимеш з тою дитиною? Яким буде твій випускний вечір?

Бабуся заломила руки. До півночі сиділи мовчки. А опівночі бабуся підійшла до Тані: „Іди, лягай. Ми ще не таке горе перенесли і це переживемо. В тому, що сталося, моєї вини більше, ніж твоєї“.

Таня, затуливши долонями обличчя, заплакала. Більше до школи вона не пішла.

Коли вчителі довідалися, чому Таня залишила школу, в учительській здійнялась справжня буря: вони обурювались, шкодували сироту і намагалися вгадати, хто батько дитини, але таємниця залишалася таємницею.

Ігор Михайлович, почувши новину, сплотно.

– Що ж тепер буде?

Він, як загнаний звір, ходив з кутка в куток свого кабінету.

– А що, як вона призналася бабі, а та наробить шуму? Хоч би там що, але доведеться відповідати, вона ж неповнолітня. Найгірше те, що я вчитель.

Страх не давав йому спокою, і він втратив сон. Але з часом усі заспокоїлись. Ігор Михайлович зробив Жені пропозицію вийти за нього заміж, яку вона радо прийняла.

Таня щораз бачила через вікно, як він ішов до школи і повертався назад. Жодного разу не подивився у бік їхньої хати. З початку травня почав ходити не сам, а з Євгенією Олегівною. Вона йшла поруч, велична і горда, як королева, з високо піднятою головою, з розпущеним до пояса чорним розкішним волоссям. Інколи вони їхали мотоциклом. Євгенія Олегівна ніжно притулялася до його плеча щокою, а вітер розвівав її чорне волосся.

Весна стала для Тані справжнім випробуванням. Вона щодня чекала появи коханого, з болем вдивлялася у дорогу постать і зовсім не думала про майбутню дитину. Їй було байдуже –

житиме ця дитина чи помре, хлопчик це буде чи дівчинка. Мов примара стовбичила перед вікном, щоб не пропустити тої хвилини, коли він вертатиме зі школи. Вони опинилися немов у двох світах, позбавлених будь-якого шансу на зустріч. Часом їй хотілося, щоб він спився, постарів, згорбатів, став калікою і тоді згадав про неї. У її серці не було ненависті, тільки несамовитий розпач, ніби він помер. Він блукав у її снах, пригортав до серця і від цього ставало ще важче.

Наприкінці травня у неї народився хлопчик. З острахом взяла його на руки, подивилась на маленьке червоне личко і хвиля ніжності та любові хлюпнула у саме серце. Відтоді не каралася виною за його народження.

* * *

Ігор Михайлович побачив сина, коли Таня привела його в перший клас. Прикипів поглядом до обох. Таня стала ще красивішою, темно-русяве волосся гарно обрамлювало високе чоло з тонкими чорними бровами, під якими ховалися її прекрасні очі. Тільки на одну мить зустрілися їхні погляди: Таня миттєво сховала очі під густими віями. Ігор Михайлович завважив, що син дуже подібний до матері. Серед усіх дітей він був найгарнішим. Щось забуте, незрозуміле й тривожне ворухнулося в серці, і він почав марити неможливим – бути разом з Танею і Сергіємком.

Життя з Женею у нього не склалося з перших днів. Вона нарікала, що змушена гноїти свою молодість в селі, замучила його вічними повчаннями: і те не так, і це не так. Годинами могла сперечатися через дрібниці. А найгірше вражало її скептичне ставлення до людей. Зрештою, все це так йому набридло, що він пішов від неї, зайнявши найменшу кімнатку у будинку для вчителів. Вона зажадала розлучення, і він задовольнив її бажання.

* * *

На святвечір Танину бабусю паралізувало, і вона два роки лежала прикута до ліжка. Вмираючи, просила Бога, щоб пам'ятав про Таню і Сергієка.

Останні два тижні Таня днювала і ночувала біля бабусиноного ліжка, але допомогти не змогла. Похоронивши бабусю, впала в роз-

пач: як же їй жити тепер без бабусиної поради, без її пенсії? Сергієко зазирає у сумні мамині очі і весь час намагався втішити її.

Якось увечері різкий біль зненацька дістався серця, і Тані здалося, що воно ось-ось розірветься. Поволі вставши з ліжка, стала шукати ліки. Уже не вперше болить їй серце, але миналося. Того ж вечора біль перейшов у тупе ниття, яке мучило її всю ніч і вранці Таня пішла до медпункту. Сільська фельдшерка, послуховавши їй серце, нахмурила брови: „Вам би до кардіолога поїхати, електрокардіограму зробити, щось мені ваше серце не подобається“. Таня взяла ліки і пішла додому. Минаючи гурт молодниць, тихо привіталась.

– І що ж воно тепер робитиме? – почувла за спиною.

– Може, знову за гультяки візьметься, досвід має.

– Світ з ніг на голову перевернувся, колись на селі таких проклинали, а тепер їм, повіям, пільги в першу чергу, – говорили, немов камінням у плечі кидали.

* * *

Ігор Михайлович оголосив, що проводитиме у п'ятому класі математичну вікторину. Хто посяде перше, друге і третє місце, отримають призи. Знаючи, що Сергієко найсильніший учень з математики, він хотів хоч чимось йому допомогти. І справді, Сергієко, як і сподівався вчитель, здобув перше місце. Ігор Михайлович побачив, яку радість випромінювали хлопчикові очі тої миті, коли брав тремтливими руками величезну коробку цукерків і калькулятор, і серце його стиснулося так само, як першої зустрічі із Сергіємком.

Уві сні побачив Ісуса, якого прибивали до хреста. Кров струмилася з його покаліченого чола, в очах нелюдське страждання, а на товп, що зібрався споглядати розправу, кричав на всі голоси: „Розпни його, розпни!“ Найстрашніше те, що він також був у тому натовпі і кричав разом з усіма. Від свого крику і прокинувся...

Врешті не витримав і пішов до зрадженої коханої. Був темний осінній вечір. Холодний вітер завивав між голими верхівками старих ясенів, горбаті чорні хмари нагромаджувались в небі і повзли кудись, байдужі до людських долі.

Легенько постукавши у сінешні двері, стояв і чекав... Вона вийшла, тривожно вдивляючись у темніть.

– Хто тут?

– Таню, – голос видався їй чужим. Не сподіваючись такої зустрічі, знічено опустила очі.

– Таню, я прийшов тобі щось сказати.
Вона мовчки пішла до кімнати, не зачиняючи за собою дверей.
Він рушив за нею.

– Сюди, – повернула направо, – бо там Сергійко спить.

Зайшли до чистої, як писанка, світлиці.

– Чого вам? – не підвела очей.

– Таню, я прийшов просити прощення у тебе... у вас обидвох.
Я знівечив не тільки твою долю, але і свою, і синову. Я готовий відпокутувати провину, бо не можу жити без вас.

Йому було важко говорити, забракло слів, хоч давно шукав їх, готуючись до зустрічі.

Таня мовчала. Глибокий смуток невідступною мукою заліг у її голубих очах. Скільки років, затаївши від усіх душевний біль, чекала вона цієї миті, ладна пробачити йому всі образи й кривди, пробачити і забути. Але щось не давало їй цього зробити, щось стало між ними, як темне провалля. Дивилася повз нього, заклакнувши в німому розпачі.

– Це неможливо, – ледве чутно ворухнула побілілими устами.

Він підійшов до неї, відгорнув пасмо волосся з її обличчя.

– В моїй душі тільки ти.

Таня згадала, що вже колись чула від нього ці слова.

– Ні-ні, – вона відійшла до вікна. – Будь ласка, залиште мене.

– Тоді скажи, що ти мене ненавидиш, удар мене.

– Прошу вас, облиште.

– Таню, я чекатиму. У нас є син, ми обоє відповідаємо за його долю. Я чекатиму довго, скільки ти скажеш.

– Не треба, прошу.

Вітер стелив під ноги останнє листя, зірване з дерев, а він ішов зажурений, несучи в душі її німий докір за чекання й сльози, за жорстоку зраду.

Зима почалася несподівано. Перший сніг розтанув, а через два дні вдарили морози. Грудень був сірий, холодний і непривітний. Ігор Михайлович побачив Сергійка, коли той поперед нього йшов до школи. Благенька курточка, з якої хлопчик давно виріс, напевне не гріла, бо він весь час мерзлякувато шулився, вилиняла рукавичка була тільки на правій руці, а старі розтоптані черевики так жалюгідно перекривились, що вчитель не витримав – одвів погляд.

Через кілька днів пізно ввечері він знову постукав у двері до Тані. Вона вже не допитувалась, хто то, мовчки відчинила.

– Навіщо ви це? – промовила з гіркотою, коли він розгорнув пакунок, де була нова гарна курточка, блискучі шкіряні чобітки і теплі темно-сині рукавички. – Вам соромно, що ваш син, як

жебрачок? Та ніхто ж нічого не знає. Коли ви його так любите, скажіть усім, що він ваш син.

– Візьми на харчі, – поклав на стіл гроші.

– Нічого не візьму, дайте нам спокій!

– Якщо ти хочеш, завтра всі знатимуть, що Сергійко мій син.

– Ні-ні. Нехай це залишиться таємницею. Скільки разів він мене питався про батька. І з якою заздрістю дивиться на сусідських дітей, які мають батьків. Спасибі за допомогу, але більше не робіть цього.

Він підійшов до неї, намагаючись зазирнути їй в очі.

– Я не люблю вас більше, – вона промовила ці слова пошепки, але їй здалося, що вони криком вирвалися із самого серця. Вона мстила йому, мстила супроти того почуття, що ніколи не згасало у її серці.

По закінченні навчального року Ігор Михайлович поїхав до батьків, що жили у сусідньому районі. Пробув у них цілий місяць, допомагаючи будувати сарай, бо старий майже розвалився. Не давали спокою думки про Таню і Сергійка. Відчував, що кохає Таню посправжньому. Знаючи її добре серце, мав надію на примирення. Хотів уже повертатися у Поріддя, але раптом стали допікати різкі болі в животі. День-другий... Коли біль скрутив його і гарячка сягнула сорока градусів, перелякані батьки викликали швидку допомогу. По дорозі до лікарні знепритомнів, опам'ятався аж через три дні. Тоді й дізнався, що в нього загноївся апендицит. Одужував дуже повільно, рану кілька разів розрізали, чистили і зашивали наново. Йому було самотньо, хотілося якнайшвидше побачити Таню і Сергійка. Минуле не давало спокою його душі, у якій терпеливо виношував гірке оправдання, не переставала мучити незрозуміла тривога.

Повернувся до Поріддя, коли вже зазолотів вересень. У шостому класі не побачив Сергійка.

– Він уже не вчиться в нашій школі, він у сиротинці, в нього померла мама і його відвезли в інтернат, – діти перебиваючи одне одного, розповідали жорстоку правду.

Ігор Михайлович зблід і мовчки вийшов з класу.

– Де Сергійко Пилипчук? – запитав у завуча.

– Питайте Василя Гуменюка, Таниного сусіда, це він відвозив хлопчика.

Гуменюки копали картоплю. Учитель відкликав Василя вбік.

– Та відвіз сироту до притулку. Що воно тут робитиме без роду-племени? А там хоч їсти дадуть. – Не кваплячись, він розповів, як добиратися до інтернату.

– Тиждень у мене жив, але воно, знаєте таке... час важкий, непевний. У нас своїх троє. Дуже просив мене, щоб я його нікуди

не відвозив, що він сам у своїй хаті житиме. Але, розумієте, дитині опіка потрібна.

– А Таня чому померла?

– Та Бог його зна, ніби і хвора не була, не лежала жодного дня. Прибіг до мене зранку Сергійко білий, як крейда, став на порозі і шепоче: „Моя мама вмерла“. Ми туди, а вона вже й холодна. Заснула і не прокинулася... Люди подекуюють, що в неї серце боліло...

Повільно, крок за кроком Ігор Михайлович побрів на цвинтар. Розкішні дерева затіняли могили, осінь ледь торкнулася позолотою їхніх крон, ще співали пташки, ще цвіла осінніми квітами і красувалась густою травою земля. Коли шукав могилу, в болючім стиску уст тамував стогін. І раптом у затінку явора він побачив невеликий горбик з одним-єдиним віночком білих мертвих лілій і висохлий жмуток чорнобривців. Відвернувши стрічку, прочитав: „Дорогій матусі від синочка Сергійка“. Чиясь добра душа не хотіла, щоб могила була безіменною і купила цей білий вінок, як останній дар для матері від безталанного сина. Стояв під неосквернено високим небом, що німим докором розпростерлося над його непокритою головою і відчував, як йому нестерпно боляче.

– ...Хто ви будете Сергійкові? – запитала Ігоря Михайловича директор інтернату, молода вродлива жінка.

– Я вчитель. Мене не було в селі, коли померла його мама. Я хочу його всиновити.

– Це не робиться в один день. Ви можете з ним зустрітись. Зараз я його приведу.

Хлопчик з острахом переступив поріг директорського кабінету. Побачивши Ігоря Михайловича, підбіг до нього, припав до грудей і заплакав.

– Не плач, Сергійку, не плач, мій хлопчику, – Ігор Михайлович гладив сина по голові.

– Дивно, він жодного разу не плакав, – обізвалася директор школи. – Інші плакали, а він ніколи.

– Може, ви його відпустите зі мною у парк?

– Ні, це заборонено. Ви можете посидіти з ним у кімнаті, яка спеціально відведена для зустрічей.

– Моя мама вмерла, – промовив хлопчик тихо, коли залишилися обидва.

– Я знаю. Я хочу тебе всиновити.

– Не залишайте мене в інтернаті, – Сергійкові очі засвітилися радістю.

– Сьогодні я ще тебе не заберу, треба оформити багато документів, але я постараюся якнайшвидше...

– Мама колись казала, коли б з нею щось трапилось, щоб я ішов до вас. Я приходив, але вас не було.

– І ще що мама казала?

– Що батько мене пам'ятає і любить, але поки що не може жити з нами.

– Я покажу тобі багато цікавого, куплю найкращий велосипед, ми поїдемо до Києва і... – важкий клубок підступив йому до горла, – удвох ходитимемо на мамину могилу.

Коли Ігор Михайлович уже був на порозі, Сергійко вигукнув:

– Татку, я чекатиму на вас.

Учитель, мов закам'янів.

– Тобі мама сказала?

– Ні, я сам догадався.

2000 р.

Нарциси для подруги

На світанку Ярину розбудив дзвін. Вона сіла на ліжку, перекрестилася. Ще вчора чула, як чорний крук, провісник смерті, кричав, кружляючи над прибережними травами, а потім повернувся на Катрусине обійстя.

– Катруся вмерла, це по ній дзвонять, – промовила пошепки Ярина. – Вмерла в травні, у пору, коли природа святкує своє воскресіння, пішла у темноту смерті, залишивши все. Життя – обман, смерть – істина, якої ще ніхто не розгадав.

Поволі підвелася з ліжка, підійшла до вікна. Травневий ранок привітав її білими нарцисами, що, вмившись вранішньою росою, згорнули свої пелюстки, чекаючи появи сонця.

– Катруся вмерла, – навіщось повторила Ярина і почала повільно одягатися.

Колись Катруся була її найкращою подругою. Одиначка, вона виділялася з поміж дівчат вишуканою шляхетністю, ніжною вродою. Завжди усміхнена, з великими карими очима і тонкими чорними бровами, володіла тією магичною силою, що заставляла всіх їй коритися. Хлопці бігали за Катрусєю ще з дитинства, дівчата заздрили їй і старалися бути подібними до неї. Вона чудово співала і танцювала, ніколи ніхто не бачив її роздратованою чи злою. Найкраще одягалася, найкраще вчилася у школі. Все у її житті складалося так гарно і легко, як у казці, жила оточена любов'ю родини, у якій ніколи не було сварок чи нестатків.

Тоді, коли Катруся з книжкою в руках колисалася у кріслі-гойдалці, Ярина з мамою мліли у колгоспних буряках.

Дочекавшись неділі, дівчата гуляли лісами, і Катруся, охоплена дивною пристрастю, то співала на весь голос, то читала напам'ять вірші. Ярина дивилася у її сяючі очі, слухала Катрусин натхненний голос і серце наповнювалось якоюсь урочистою радістю.

– Хочеш поносити мою блузку або сукню? – обнімала Катруся подругу. – Ходімо до мене і ти вибереш собі, що сподобається.

Але Ярина не хотіла позичати і ходила у своїх простеньких сукнях, стоптаних босоніжках.

На танцях парубки наввипередки бігли до Катрусі, і вона, сміючись, простягала то одному, то другому свою біленьку ручку з золотим перснем, прикрашеним вишневим рубіном.

Коли дівчата були у випускному класі, до школи прислали нового вчителя української мови. Стрункий, високий, синьоокий красень причарував не одне дівоче серце. Але Олег Петрович вибрав Катрусю. Зразу після закінчення школи супроти волі батьків (була молодшою на дванадцять років) вийшла за нього заміж.

* * *

Ярина зустрілася з Степаном у травні, коли несла мамі обід у поле. Він повертався до села з Сибіру, де працював кілька років. Якусь мить дівчина дивилася в сірі проникливі очі юнака, що несподівано привітався, а потім, впізнавши, розсміялася.

– Яриночко, це ти? – захоплено вигукнув хлопець. – Якою ж ти красунею стала.

А в неділю у клубі не відходив від неї.

– Під час нашої зустрічі в полі я зрозумів, що саме ти та дівчина, яку я довго так чекав, – шепотів на вухо.

Сміялося зорями небо, цвіли вишні, сляв місяць, а в Яринчиному серці білими пелюстками нарцис розцвітало кохання.

Йшла до нього ночами, жагучими цілунками і дівочими ласками засвідчувала про вірну любов. У бурхливому буйанні літа згубила своє дівоцтво, повіривши всесильному привидові кохання.

А восени Степан почав уникати дівчини. До неї донеслися чутки, що він ходить до Катрусі. Вони ніби душу їй розп'яли. Печаль залила серце дощами сліз, темна імла огорнула його і світанок ніколи більше не зазірав у її втомлену душу. Понесла свій хрест дорогами життя, затаївши в серці пекучий жаль.

Люди насолоджувались плітками, співчутливо дивились на пригнічену Ярину, жаліли Олега Петровича, який невдовзі раптово помер. Кілька місяців по його смерті Катруся, що до цього мала двох синів, народила дівчинку, нібито від Степана. Степан виїхав з села, а через кілька місяців загинув у шахті в Червонограді.

* * *

Почувши, що Катруся безнадійно хвора, Ярина, перемагаючи себе, пішла до неї. Подруга сиділа на ліжку, впершись у гору вишитих подушок, і незрячими очима дивилася в одну точку. Її прекрасне личко було бліде, аж прозоре. Одягнена у ніжну лілову блузку, гарно зачесана, виглядала спокійною і зосередженою. Ярина тихо привіталася. Катруся простягнула обидві руки вперед і радісно вигукнула.

– Яриночко, це ти? Андрійку, дивися, які гості до нас прийшли.

Почувши, що Катруся з кимось розмовляє, до хати зайшов вродливий чоловік, Катрусин чоловік.

– Яриночко, сідай, сестричко рідна, сідай у нашій хаті. Андрію, посади Яринку. Принеси яблук, пригости її. Ти почула, що я хвора і прийшла?

Катруся тішилась, як дитина. Ярині забракло слів, вона не знала з чого почати розмову.

– Я так чекала, щоб ти прийшла до мене, бо сама вже не можу ходити. Дуже люблю людей, Яриночко, всіх людей люблю. Ми так довго не зустрічалися. Як чорно квітне цього року весна, а я все ще живу мріями про літо.

Незрячим поглядом Катруся шукала Ярину.

– Катрусе, яка ж ти сильна жінка, – змінившим голосом промовила Ярина.

– Мені ця сила від дітей моїх передається, від Андрія. Знаєш, він взяв мене з трьома дітьми, всиновив їх, став для них справжнім батьком. З ним у нас є ще два сини. Я ж мати-героїня, – зайшлася дзвінким здоровим сміхом. – Він у мене один на світі. Андрійку, ти є в хаті?

Андрій мовчки кивнув головою, ніби Катруся могла його бачити.

– Стараюся бути сильною і дуже хочу бути гарною навіть тоді... – вона замовкла. – Я на смерть згоди не даю, – промовила по хвилі. – Знаєш, Яринко, найкращий цвіт на землі – це любов. Я не бачу, але душею відчуваю кожну квіточку, кожне стебельце. Андрій – мої очі, моя радість. Я зрозуміла, що немає сенсу плакати за тим, що було, або за тим, чого ніколи не буде. Хочеш, я тобі заспіваю.

Вона, повернувши голову до Ярини, заспівала „Ой три шляхи широкії“. Забута пісня розсіялась сумом по кімнаті. Ярина слухала і дивувалась, бо у великих незрячих очах Катрусі палахкотіло життя.

Коли верталась назад, важкі думи здавили серце.

– А може, мій тернистий шлях мені долею суджений? Тобі, Катрусе, можна вже не заздрити. Якщо наше з Степаном кохання не стало піснею, то це не було кохання.

Розворушила застиглу пам'ять і тихий смуток все дужче огортав серце.

– Якби ти відчула, Катрусе, як живеться старій дівці. Давно минулося, а болить. Я навчилася жити окремо від усіх, тішитися барвами природи і не треба мені вже нічого кращого. Ти сьогодні говорила, я дивилася у твої незрячі очі і простила тебе. Для мене ще цвіте день, а тебе вже огортає ніч, хоч ти любиш це життя більше за мене.

Відчувала, що той жаль, який багато років труїв її душу, зникає.

* * *

У світлиці на катафалку лежала Катруся. Люди, що зійшлися до неї, сиділи не тільки у світлиці, але й у другій кімнаті, позираючи через відчинені двері на знівечене смертю, колись таке вродливе лице небіжчиці. Ярину зразу завважили і шепіт роздався поміж людей.

– Дивіться, прийшла. Мабуть, забула вже про свою кривду.

– Ой де там таке забудеш, але не хоче в гніві розлучатися. Подруги ж були.

– Кажуть, що чоловік з дітьми у хаті сидів, а Катруся з Степаном цілі ночі проводила.

– Та ви думаєте, що він своєю смертю вмер? Де там. Він, кажуть, пляшку оцту випив. Спалив себе з того горя.

– А який чоловік був! Та вона за ним панувала. Її люди руки цілували, коли до хати приходили.

– Краще народитись невродливою, менше гріха.

– Та її дочка – викапаний Степан. Так бідна голосить за мамою.

– І хлопці плачуть, і Андрій.

– Андрій любив її дуже. Кажуть, що його мама вмлівала, хрестом падала, коли вчула, що до Катрусі ходить.

– Бійтеся Бога, та ж вона була чотирнадцять літ старша за нього. Взяв її з трьома дітьми проти волі батьків. Мама до смерті з нею не розмовляла.

– Ой гріхи наші тяжкі. Вона навіть мене просила, щоб вріза-

ти жмут Катрусиного волосся, відчарувати хотіла. Але я не по-
годились.

Ярина, затуливши долонями вуха, втупилася поглядом на бу-
кет, принесених нею білих нарцис, що лежав в узголів'ї Кат-
русі.

– Як ці квіти раптово зів'яли... І обсипаються...

2001 р.

ЗМІСТ

<i>Іван Гнатюк. Письменниця незламної волі</i>	3
<i>Орест Фурдичко. Маю честь бути з вами</i>	5
Дощ лив як з відра	7
Зрада	27
Зізнання	34
Запізніла зустріч	47
Гріх	54
Шахи	59
Подарунок	63
Найкраща в світі	65
Образа	76
Сирітське свято	80
Горе	82
А будьте ви прокляті...	83
На цвинтарі	85
Повернення	87
Квітка кактуса	112
Не дочекався	119
І прости нам провини наші...	123
Пам'ять	152
Одурене чекання	156
Зелені свята	161
Лихий попутав	165
Похорон без плачу	170
Понівечені долі	175
Нарциси для подруги	184

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЄ ВИДАННЯ

ЯВОРСЬКА Ольга

ЗАПІЗНІЛА ЗУСТРІЧ

Повісті, новели та оповідання

Художник Василь Сава

Редактор видання Іван Гнатюк

Президент фірми *Петро Бобик*
Головний редактор *Василь Іванишин*
Літературний редактор *Ярослав Радевич-Винницький*
Технічний редактор *Євген Гнатик*

Відповідальний за випуск *Ігор Бабик*

Підписано до друку з готових діапозитивів 17.07.01.
Формат 60x84¹/16. Папір офс. № 1. Офсетний друк.
Гарнітура SchoolBookC. Умовн. друк. арк. 11,2.
Наклад 1000 прим. Зам. № 745.

Видавнича фірма „Відродження“
82100, м. Дрогобич, вул. Т. Шевченка, 2.
Тел.: (03244) 3-73-59. Факс: (03244) 3-72-93.

Поліграфічний технікум УАД
79005, м. Львів, вул. В. Винниченка, 12.
Тел.: (0322) 76-65-89.

Яворська Ольга Йосипівна

Я60 Запізніла зустріч. *Повісті, новели та оповідання.*– Дрогобич: Виданича фірма „Відродження“, 2001.– 189 с.

ISBN 966-538-070-2

Прозова збірка Ольги Яворської „Запізніла Зустріч“ – це хвилюючі розповіді, втілені в художніх образах, про нелегкі долі людей у час духовного занепаду.

У книжці багато роздумів про сенс людського життя, прагнення досягнути його ідеали.

ББК 83.3 УКР

я 4702590200-7 Без оголошення
2001

*Органна музика осені
благословила мене
на пошук галувої хвилі
в океані безталання.*

Ольга Яворська

Ольга Йосипівна Яворська народилася 21 квітня 1954 року в мальовничому селі Заривинці Бучацького району на Тернопільщині в національно свідомій родині. Закінчила математичний факультет Дрогобицького педагогічного інституту ім. І. Франка.

Вчителює в Турківській середній школі на Львівщині. Пише поезію і прозу. Друкувалася в обласних та республіканських газетах, альманахах „Поезія“, „Боян“, літературно-мистецьких часописах „Літературний Львів“, „Дзвін“, „Сова“. Ольга Яворська пише також нариси, критичні огляди, проблемні статті, рецензії.

У видавництві „Відродження“ видала дві поетичні збірки „Зелений зарінок“ (1996 р.) та „Висока година“ (2000 р.).

Заміжня, мати двох синів.

Член Національної Спілки письменників України.

„Запізнала зустріч“ – перша її прозова збірка.

ISBN 966-538-070-2

9 789665 380702 >

Видавнича фірма
„Відродження“

